C

- పాదుకా పట్టాభిషేకము -

-(ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు)-

894.8272
RAM

Ci

THE FREEDOM STRUGGLE IN ANDHRA PRADESH (ANDHRA)

Ed. Prof. M. Venkatarangaiya

Reviewed by :

SRI NARLA, V.R.

Reprinted from the *ITIHAS*, Journal of the
Andhra Pradesh Archives, Hyderabad.
(Vol. IV, 2. 1976)

A0UA105B143

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

"ఆంధ్రనాటక పితామహ" యను బిరుదువహించిన

ధర్మవరము-రామకృష్ణమాచార్యులచేత

రచియింపఁబడి

డి. కె. కృష్ణమాచార్లు, వారి సహోదరులవలనఁ బ్రకటింపఁబడియె.

ఐదవ కూర్పు.

బళ్ళారి.

భువనేశ్వరీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1932

All Rights Reserved for Publishing Translating & Staging.

క్రయము రూ. 1-4-0.

V. R. NARLA MEMORIAL LIBRARY
V.R.NARLA
D. P. R. I
Acc. No.
10,076

894.8272
RAM

All Rights Reserved.

This book is registered under the Copyright Act, 1912. Copyrighl by D. K. Krishnamacharlu & Bros., Bellary. This book is fully protected by an Indian and foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate it i[illegible] ...ission ... ideas ... of a ... will

Dr. B. R. AMBEDKAR
OPEN UNIVERSITY
LIBRARY
HYDERABAD-500 033

శ్రీ

ఉపోద్ఘాతము.

(బి. కె. గురురాజరావుగారు బి. యే., బి. యల్., బళ్ళారి.)

ఈ నాటకి మాంధ్రదేశము నందంతటను విఖ్యాతిఁగని, యాంధ్రనాటకపితామహుఁ డను బిరుదముఁ బొందిన, యనేక నాటకరాజముల రచించి యాంధ్రమాత సేవను మనసారఁ జేసిన ధర్మవరము రామకృష్ణమాచార్యులవారిచే రచింపఁబడినది. ఈ కవితల్లజుఁ డాంధ్రనాటకముల రచించుటలో నవీన పద్ధతి ద్రొక్కి యాంధ్రనాటకకళను వింత వన్నె వెట్టినమాట సర్వజనసమ్మతము. ఈ కవిచే రచింపఁబడిన పెక్కునాటకములు, సుప్రసిద్ధ మగు సరసవినోదినీ సభవారిచే నాంధ్రదేశమం దేగాక యితర ప్రదేశములందుఁ గూడఁ బ్రదర్శింపఁబడి దిదృక్షుల హృదయముల నాకర్షించి వారి మన్ననవడసెనను మాట యెల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే.

ఈ నాటకమునందలి యితివృత్తము వాల్మీకిరామాయణము నుండి గైకొనఁబడియున్నను, నాటకరంగమున కెక్కించుటకుఁ దగిన రీతిని, నందందు కథాసంవిధానమున సందర్భోచితముగఁ గొన్ని మార్పులు గావింపఁబడియున్నవి. కవులు నిరంకుశులను రీతిని గథాసంవిధానమునకు వన్నె వెట్టుటకునై సకారణములైన మార్పులు కొన్ని గావించి యున్నాఁడనుట యిందలి ప్రస్తావనవలననే దెలియవచ్చుచున్నది.

పాత్రసంపోషణ యీకవికి వెన్నతోఁ బెట్టినది. ఇతని పూర్వకవులును సమకాలికులును మఱియుఁ దరువాతివారును నగు నాటకకర్తలనేక నాటకముల రచించియున్నను బాత్రపోషణలో నితఁ డగ్రగణ్యుఁ డనుటలో నతిశయోక్తి యుండఁజాలదని నా నమ్మకము. ఈకవి నాటకరచనలో గీర్వాణకవులు దృశ్యప్రబంధరచనావిషయమున నేర్పరచిన నిబంధనలఁ గట్టుబెట్టముల గమనింపక పోయినను, జగత్ప్రసిద్ధుఁ డగు "షేక్స్పియర్" అను నాంగ్లనాటకకర్తను గొన్ని యంశముల

ననుకరించి యున్నాఁడు. గీర్వాణనాటకరచనా సాంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగ నీకవి, సారంగధరనాటకమును విషాదాంతముగనొనరించి యుండుట షేక్స్పియర్ మహాకవి యొక్క యనుకరణను స్పష్టముగ సూచించుచున్నది షేక్స్పియర్ మహాకవిరచించిన విషాదాంతనాటకములలోని దుష్ట (Villainous) పాత్రలీకవినాటకములలోను గలవు. సారంగధరలోని చిత్రాంగిపాత్రయు నీనాటకములోని మంధరయు నట్టిపాత్రలే కాని షేక్స్పియర్ మహాకవి పోషించియుండుదుష్టపాత్రలకును, నీకవిపోషించియుండునట్టిపాత్రలకును నొకముఖ్యతారతమ్యము మనము చూడఁగలము. ఆకవిచే బోషింపబడిన దుష్టపాత్రలు సకల సద్గుణముల కిరవై యాదర్శప్రాయమైన యొకవ్యక్తిని తమదుర్బోధనను లోఁజేసికొని పలువిధములుగ దురాశఁగొలిపి తమదుష్పథమునకావ్యక్తినిదప్పకయాడ్పుటనుమనముతఱచుగఁజూచుచున్నాము. ఈకవిచే రచింపఁబడిన నాటకములలో నట్లుగాక, యెన్నిదుర్బోధనలకుఁ జిక్కినను నెన్నికపటోపాయములపాలైనను వానికి లోనుగాక సహజ సౌశీల్యప్రభావముచే వాని నన్నింటి నణఁగఁద్రొక్కి తమసత్పథమును దప్పనిమహాపురుషులు కానవచ్చుచున్నారు. మచ్చునకుగాను గొన్నింటి నుదాహరింపవలెనన్న "అయాగో" యనుదురాత్ముని దుష్టోపాయములకులోనై "ఒథెల్లో" యనుసత్పురుషుఁడు తనకత్యంత ప్రీతిపాత్రమై సుగుణమూర్తి యగుతన ప్రేయసిని దనచేతులార నిష్కారణముగఁ జంపినాఁడు. ఈకవిచే రచింపఁబడిన సారంగధర నాటకములోని సారంగధరుఁడు చిత్రాంగియొక్క దౌరాత్మ్యమునకుఁ జిక్కి యామెతనకపట కృత్యములచే సారంగధరుని ప్రాణములకెక్కు వెట్టినను, దనధర్మపథము నుండి దప్పక ప్రవర్తించుటను జూచుచున్నాము. ఈనాటకములో మంధర తనకపటోపాయములచే భరతుని దన వలలో వేసికొనుటకుఁ బ్రయత్నించినను సద్గుణఖని యగుభరతుఁడు మంధర ప్రయత్నముల నతి తుచ్ఛముగఁ జూచుచున్నాఁడు.

శ్రీ

ఈ నాటకమున వచ్చు పాత్రలు తత్ప్రవేశస్థలము.

1. దశరథుడు—(అయోధ్యరాజు) (పూర్వ రం. 1, 2, 3,) అం. I రం. 1, 2. అం. II రం. 3 అం. III రం. 2.
2. రాముఁడు—(దశరథుపుత్రుఁడు) అం. I రం. 1, 2 అం. II రం. 1, 2, 3, అం. V రం. 1, 2.
3. లక్ష్మణుఁడు—అం. II రం. 2. 3 అం. V రం. 1, 2.
4. భరతుఁడు—అం. IV రం. 1, 2, 3, 4 అం. V అం. 1, 2.
5. శత్రుఘ్నుఁడు—అం. IV రం. 1, 2, 4 అం. V రం. 1, 2.
6. సుమంత్రుఁడు—(దశరథుని మంత్రి) పూర్వరం. I అం. 1 రం 1, 2 అం. II రం. 3.
7. వసిష్ఠుఁడు—(రాజగురువు) అం. I రం. 1 రం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV 4 అం. V రం. 2.

స్త్రీలు.

8. కౌసల్య—(దశరథుని పట్టపుభార్య-రామునితల్లి) అం. II రం. 1, 3 రం. III రం. 2 అం. IV రం. 4 అం. V రం. 2.
9. కైకేయి—(దశరథునిభార్య-భరతునితల్లి) అం. I రం. 2 అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 2, 4 అం. V రం. 2.
10. సుమిత్ర—(దశరథునిభార్య-లక్ష్మణశత్రుఘ్నులతల్లి) అం. II రం. 3 అం. III రం. V రం. 2.
11. సీత—(రామునిభార్య) అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
12. మంథర—(కైకదాసి) అం. 1 రం. 2 అం. II రం. 3 అం. అం. *III* రం. 1 అం. IV రం. 2.

(పౌరులు. సేవకులు. మొదలగువారు.)

DR. B.R AMBEDKAR OPEN UNIVERSITY
UNIVERSITY - LIBRARY
N10076

3

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

కథాసంగ్రహము.

ప్రథమాంకము.

రం. 1. దశరథుఁడు తనదుస్స్వప్నములఁ దలంచి రాముని సమ్మతింపఁజేసి పట్టాభిషేకము చేయనెంచుట.

రం. 2. కైకేయి చెలికత్తెయగు మంథరయొక్క దురాలోచన. తనమగఁడు తన్నుఁ జులుకన చేసినాఁడని దృష్టాంతయుక్తముగ కైకకు మంథర బోధించుట. దశరథుని కైక వరము లడుగుట. దశరథుని దుఃఖము రాముఁడూరార్చుట.

ద్వితీయాంకము.

రం. 1. పట్టాభిషేకము నిలుచుటయు తాను అరణ్యమునకుఁ బోవలసివచ్చుటయు రాముఁడు తనతల్లి కౌసల్యకుఁ జెప్పఁగా నామె దుఃఖము

రం. 2. రాముఁడు సీతనూరార్చి యామెయు నరణ్యమునకు వచ్చుట కనుజ్ఞయిచ్చుట.

రం. 3. మంథర దురాలోచనయొక్క సంపూర్ణదశ. రామాదులు దశరథుని సేవించుట లక్ష్మణుని మహోత్సాహము తుదకతఁడు రాముని వెంట పోవ నేర్పడుట కౌసల్య యాశీర్వాదము. వియోగము. పౌరులు చెలరేగుట. వారిని రాముఁడు సమాధానపరచుట. (మహాకరుణరస భూయిష్ఠరంగము.)

తృతీయాంకము

రం. 1. కైకేయియొక్క చాంచల్యము. మంథరయొక్క కుయుక్తి సమాధానము.

రం. 2. దశరథుని ప్రలాపసన్ని. అతనినిర్యాణము.

చతుర్థాంకము.

రం. 1. భరతశత్రుఘ్నులయోధ్యకు వచ్చుట. వారికైన దుశ్శకునములు.

రం. 2 భరతుఁడు తనతల్లివలన యాపద్దుఃఖ వృత్తాంతమును, వినియామెదౌరాత్మ్యమును నెఱుఁగుట.

రం. 3. భరతుని స్వగత సంతాపము (మిక్కిలి దుఃఖకరమైన రంగము).

రం. 4. కౌసల్యయొద్దకు భరతుఁడు వచ్చుట కౌసల్య యనాలోచితాపవాదము. భరతుని సంతాప వాక్యసమితి. (మిక్కిలి శోకము గలిగించు రంగము).

పంచమాంకము.

రం. 1. వనమున సీతారాముల మోహనమధురసంభాషణము. భరతాగమనము. లక్ష్మణుని యాకురభావము, రామ భరత సమాగమము.

రం. 2 రాముని మరలించి రాజ్యమిచ్చుటకై భరతుని నిరర్థక ప్రయత్నము. రామపాదుకా పట్టాభిషేకము.

— మంగళము —

మంథర

ఈ నాటకములో మంథరపాత్రము నొక ప్రధాన పాత్రముగఁ గవిపోషించియున్నాఁడు. ఆమె మూలముననే కథాసంవిధాన రచన చాలవఱకు రసవంతముగ నొనర్పఁబడియున్నది మంథర సహజముగ దుశ్శీల. పరులసంతోషమునుజూచియోర్వఁజాలనిదుష్టహృదయ. అకారణ వైరమును సాధించి పరుల నిడుమల పాలు చేయుటయే యామె మతము. "ఆహా! పురమంతయు నలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరుచూచినను నగుమొగము లలరార స్వర్గమేలఁ గలిగినట్లు సంతోషభరితులై యున్నారు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీజనులకేమి? తమకే యభిషేకమగునట్లుత్సాహముఁజెంది యున్నారు. ఈదుఃఖము నేఁ జూచి యోర్వఁగలనా"

మంథరమిగుల చతుర. నానావిధములఁ దన్నుఁ గైకేయి విశ్వసించునట్లామెకు దుర్బోధ గావించి లోఁ జేసికొనుచున్నది. "నాకేమైన దని నీయిచ్చచొప్పునఁ జెడిపోనిత్తునుగాని మీతండ్రి నిన్నత్తగారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్ను నాకిల్లడ వెట్టినాఁడే నేనెట్లూరకుందును. నాకన్నుల నీవు చెడిపోవుట చూడఁజాల" అని తాను కైకకు మిక్కిలి యాప్తురాలని చెప్పుకొనుచున్నది.

మంథర మిగులతగులుమారి యనిజను లనుకొనుట తానెఱుఁగును. తానెవ్వరికేమపకారము సేయకున్నను బురజనులందఱు దన్నుఁ దిరస్కరించెద రనియుఁ దానుపోయిన, మాటలాడుచున్న వారందఱు మాట లుడిగి తాను వెడలివచ్చునంతవఱకు నందఱు మౌనముద్ర వహింతురనియుఁ దానెఱుఁగును. అందుచేఁ దన్నుఁదిరస్కరించు నయోధ్యాపురివారి కొకగుఱుతైనఁ జేయక పోవచ్చునా యనియుఁ దన ప్రభావ మాపురివారికిఁ జూపవలెనని యొక సమయము నిరీక్షించుచుండి రామునికి నరణ్యపట్టాభిషేకముఁ జేయించుమూలమునఁ బురివారి కశ్రుజలాభిషేకముఁ గావింపవలెనని కృతనిశ్చయయై తాను దలపోసిన దుష్కార్యమును సఫలీకృతముగఁ జేయుట కమాయకురాలగు కైకను సాధనముగ నుపయోగించుకొనుచున్నది.

మంథర మిగుల సాహసవతి. సహజముగఁ గైకకు రామునిపై మిక్కిలి ప్రేమ కలదని తెలిసి, యామెను దనమార్గమున కీడ్చుకొనుటకుఁ దగిన సాహస మొనరించుచున్నది.

కైక—"నేను కౌసల్యదాసినైన నగుదునుగాని యట్టిదుశ్చరితమునకు నేనియ్యకొందునా?"

"అయ్యెద రాజ్యబహిష్కృత నయ్యెదఁ గౌసల్యదాసినై ననఁకట నా నెయ్యంపు సుతునిఁ గానల కయ్యో పనుపంగ నెట్టు లడుగుదు నబలా" యనిమిక్కిలి పరితపించిన కైక మంథరదుర్బోధనయను విషము తలకెక్కినతరువాత "మంథరా! ఇట్టి సమయమున ననుఁ జేవిడువ వచ్చునా? నమస్కరించి వేఁడికొందును పోకుము" అని దీనముగఁ బ్రార్థించుచున్నది. దీనివలననే మంథరయొక్క బుద్ధికుశలత స్పష్టమగుచున్నది.

మంథరకుఁ గైకయెడ మిక్కిలిచనవు. ఆమె పుట్టినింటి నుండి తండ్రి తనశుశ్రూషకై పంపియున్న పరిచారిణియో లేక తోడుకత్తెయో యగుటఁజేసి రాజు భార్యయేయనుకొంకు కొంచెమైనను లేక మిక్కిలి చనవుతో మెల్లఁగుచున్నది.

కైక—"ఆసంతాపమున నానాథుఁడు జీవింపఁగలఁడాయని సంశయము పుట్టుచున్నది"

మంథర—పీడ వీడినది.

కైక—"దుర్జాతివిధవా! ఇంత చేసి యిట్లాడెదవా"?

మంథర—"నీవు కానున్నా నంటివి. నన్నేలవిధవాయనెదవు" అని ప్రత్యుత్తర మొసంగినది.

మంథరకుఁదన మేర తనకుఁ దెలియదు. దానికిభరతునిపై మోహము పుట్టుచున్నది. కామమునకు కన్నులులే వనులోకోక్తి ననుసరించి కాఁబోలు భరతుఁడు తనయభీష్టమునకు సదుత్తరమిచ్చిన నీవచ్చునని పొరపడుచున్నది. ఏపుట్ట నెంతపాముండుటయు నెవ్వరెఱుంగుదురని భ్రమపడుచున్నది. తుదకుఁ దానుభరతునకు వ్రాసిన జాబే తనమరణమునకు హేతువుగఁ బరిణమించెను.

కైక.

ఈమె సద్వంశ సంభూత యగుటచే నైజముగ సుస్వభావముగల వనిత. మిక్కిలి యమాయకురాలు. రాముఁడు సవతికొడుకను భేదబుద్ధి యేనాఁడును నెంచి యెఱుఁగని యుదార మానసముగల యువతి. మంధర యను పిశాచమామెనుబట్టి పీడించువఱకు నామె భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము గావింపవలెనని తలపెట్టియుండలేదు. అటు తరువాత నైనను, రామునిపైఁ మాతృ ప్రేమను వీడఁజాలక "మంధరా! యిట్టి మాటలాడకుము. ఆ రామునిపై నీవు పగసాధించెదవా? ఆ రాముఁ డెవ్వరనుకొన్నావు? నా కూర్మిసుతుఁడు. వానికిఁ బట్టాభిషేకమైన నాకుఁ బరమభాగ్యముగదా? మంధరా! నీవేమన్నను నాకా కౌసల్యాసుతునిపైఁ గూర్మి మానదు. అయ్యో! రామునా నీవిట్లనవలయు" అని మంధరకుఁ దననునోభావమును వెలిఁబుచ్చుచున్నది. రాముని గుణాతిశయము లామె మనోవీధిఁ జక్కఁగ నంటియుండెను. భరతుని కంటె రాముఁడు తనయెడ నెక్కుడు భక్తిగలవాఁడని యెఱిఁగి యామె మంధర దుర్బోధనకుఁ జిక్కువఱకు రామునం దత్యంత మాతృవాత్సల్యమును నెఱపి తనకుమారుఁ డగు భరతునివలె భావించియుండెను. మంధర యామెను జెడుత్రోవ కీడ్చుట కెంతయో ప్రయాసపడుచున్నది.

మంధర—నీపతికి నీపై మోహము గలదని యెంచియున్నావా చెప్పుము.

కైక—నాకేమియు సందేహము దోఁపదు.

మంధర—కైపు తలకెక్కినపుడేల తోఁచును.

కైక—అది యేమే యతనికి రాముఁడు వేఱె భరతుఁడు వేఱెయా! అని యామె మంధరయొక్క ప్రశ్నలకన్నిటికిని సమాధానములు చెప్పుచు రామునియందను రాగమును దనమనోవృత్తియొక్క నిర్మాలిన్యమును దన యమాయకత్వమును బ్రకటించుచున్నది.

మంధరయొక్క దుర్బోధనకుఁ జిక్కిన తరువాతఁ గూడ నామె సుస్వభావము మాఱినది కాదు. రాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోవుటకుఁ మును పే యామెకుఁ బశ్చాత్తాపము కలుగును "మంధరా! ఎంత కార్యమాయెనే!

ఏమి యుత్పాతముకలిగెనే! నాపతి సంతాపము చెప్పఁజాల. ఇంతగు నని యెఱుఁగ" ననితాను చేసిన మహాపరాధముయొక్క ఫలమును స్మరణకుఁ దెచ్చుకొని దిగులు పడుచున్నది. కాని మంథర పన్నిన కపటోపాయముల వాగురలఁ జిక్కి వెలుపలికి రాఁ జాలకమరల "మంథరా! నీమాట నిక్కము ఇప్పుడువెనుదీసిన నపకీర్తియొక్కటియే నిలుచు. నీవలె హితము చెప్పువారు నాకు లేరు. నీయుపకారమున కేమొసర్తును. కొమ్మా యీచంద్రహారము" అనిమరల వెనుదీయు చున్నది. ఆమెనైజముగ సౌహార్ద్రి.

"భరతునికిఁబట్టముగట్ట వరమడుగుము కాని రాముసరణ్యము నకుఁబంపు వరమడుగకు" మనికౌసల్యాసుమిత్రలు చేతులంటిబతిమాలి నపుడామెహృదయముకరఁగినీరై యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పలేక మంథరను జూచుచున్నది. మంథర వలదనిసైగచేయఁగా మరల కాఠిన్యమును వహించుచున్నది.

తుదకుఁ దాను గావించిన మహాపరాధముయొక్క ఫలము దనకు వైధవ్యము దెచ్చునని విలపించుటయుఁ గౌసల్యాసుమిత్రాదు లకుఁ బట్టరాని దుఃఖము గలిగించి వారియెడఁ దాను మహాపరాధము గావించి నందులకై వారిక్షమాపణ వేఁడుటయు నామెయొక్కసహజ సుస్వభావమును మంథరయొక్క దౌరాత్మ్యమును బ్రబలముగఁజాటు చున్నవి. తుదకుఁ దనదుశ్చరితమునకుఁ గారణము తానే యిట్లు చెప్పు కొనుచున్నది— "ఆమంథర నాపాలి విధివోలెఁ బీడించెను. ఎంత బుద్ధితిరిగినను మానక యుపదేశించెను ఒక్కపాపము వేఱొక్క పాప మునకుఁ దెఱవుఁజూపెను. ఒక్కసారిపాపమొనర్చిన కఠినహృదయము దాని మెత్తబఱచు సందర్భములు గలిగినట్లంతయు మఱింత కఠిన మగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగతికి వచ్చితి."

భరతుఁడు.

ఇతఁడు కేవల నిష్కలుషుఁడు. రామునియందపారభక్తిగల తమ్ముఁడు పితృభక్తిపరాయణుఁడు. కేవల ధర్మాసక్తుఁడు సీత యం దితఁడు భక్తియు ననురాగమును గలవాఁడు. ఆమెపరమసాధ్వీలలామ

యనియు నామెకుఁ దన యెడ నపారమగు పుత్రప్రేమ గలదనియు నాతని దృఢవిశ్వాసము. అందఱి దుఃఖములకుఁ దనజన్మమే కారణమని నిందించుకొనుచున్నాఁడు. కైక కేల జనియించితినని తిట్టుకొనుచున్నాఁడు. "తల యెత్తరాని నిందల మోచి దుష్కీర్తి నవనిపై నిఁకఁ దిరుగాఁడఁగలనే" యని విలపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరు తన్ను దప్పుదలఁచినను కౌసల్యాదేవి తప్పుదలఁచి యుండదను నమ్మకము వమ్మయినపుడాతని సంతాపమునకు మేరయే లేదు. మిన్నువిఱిగి పైఁబడినంతటి దుఃఖ మతనికిఁ గలిగెను. తుదకు రాముని సందర్శించి యాతని బురికిఁ బిలిచికొని వచ్చి పట్టాభిషేక మొనరించుటకుఁ బ్రయత్నించెను. కాని పితృవాక్య పరిపాలనాదీక్ష వహించిన రాముఁడియ్యకొనక పోవుటఁ జేసి యతని పాదుకలకుఁ బట్టముగట్టి మనశ్శాంతి పొందెను.

ఈకవికిఁ గరుణారసమును బోషించుటలో నసాధారణ ప్రజ్ఞ యున్నట్లీనాటకము వలననే దెలియవచ్చుచున్నది. ఎట్టికఠినహృదయునకైనను, దశరథుని పుత్రశోకము కంటనీరు తేక మానదు. పుత్రశోక మనుభవైక వేద్యమైనను, నీకవి దానినిఁ బ్రదర్శించుపట్లఁ జదువరులశోక సముద్రమున ముంచుచున్నాఁడు. దశరథుఁడు తుదకుఁ బుత్రశోకమున మడిసెననుట కేవల సహజముగఁ గన్పట్టునటుల నీకవి దశరథుని పాత్రను బోషించినాఁడు.

"సడలించుశోకంబు సాక్షి చాలక యున్న నేచచ్చినప్పుడైనన న్నెఱుఁగ వన్న" అని దశరథుఁడు తనసంతాపమును వెలిఁబుచ్చినపుడు పుత్రశోకము మూర్తీభవించి నట్లగపడుటయు నతఁడన్నట్లే యాశోకము చేత నేమ్మృతిఁ బొందుటయుఁ జూడనగు.

ఈకవి యొక్క గద్యశైలి యనర్గళమై ద్రాక్షారసపాకమునఁ దనరి మృదుమధురమై పండిత పామరజన మనోరంజకమై నాటకశైలికి మిక్కిలియుచితమై ముద్దులమూటగట్టు మాటలతోను సులలితములగు వాక్యజాలములతోను నలరారుచున్నది. ఈకవిచేఁ బోషింపఁబడిన

పాత్రముల పరస్పర సంభాషణశైలి మిక్కిలి యౌచిత్యమును గలిగి కడుమనోహరముగనున్నది. నాతికఠినములై రసభరితములై శ్రావ్యములైన మాటలనే ప్రోగుచేసి ముక్తాహారములఁబోలు వాక్యముల నీనాటకమునందు నింపియున్నాఁడు. చదువరుల హృదయముల నాకర్షించి తనవెంటగొనిపోవుశైలి యీకవికబ్బియుంట యాతనిభాగ్యము.

ఈకవియొక్క పద్యశైలి మిక్కిలి మధురముగనున్నది శ్రవ్యకావ్యమగు ప్రబంధశైలి ఫక్కికిని దృశ్యకావ్య మగునాటక శైలి ఫక్కికిని దారతమ్యముండి తీరవలెనని యెంచికాఁబోలు నీకవి మిక్కిలి సులభశైలినే పద్యముల నల్లినట్లు దోఁచెడిని. తానే నాటకరంగము నెక్కి పాత్రములఁ గైకొనిన నటశేఖరుఁడగుటఁ జేసి దిదృక్షులహృదయముల నాకర్షింపఁ గలయట్టి సమయోచిత పద్యములఁ బొందుగొలిపియున్నాఁడు. ఈకవియొక్క కీర్తిచంద్రికలు దశదిశలవ్యాపించియున్న వనుట ప్రతియాంధ్రునకుఁ దెలిసిన విషయమే. కేవల నీతిబోధకములగునాటకములఁగడుసుబోధకములుగ రచించియుండుటచేఁబ్రతియాంధ్రునియింట నీకవినాటకములు పఠింపఁబడుచుంటను దఱచుగఁ జూడనగు ప్రతిదినము నీకవిచేరచింపఁబడిననాటకముల నేకములయమ్మకమే యాంధ్రుల కీతనినాటకములఁ బఠించుటలోఁగల యుత్సాహమును జాటుచున్నది.

ఈకవికీర్తి యాచంద్రతారార్కముగా విలసిల్లుఁగాక.

Bellary· D· KRISHNAMA CHARLU,

Andhra Nataka Pithamaha,

Born 1853—Died 1912.

Bellary· D· KRISHNAMA CHARLU,

Andhra Nataka Pithamaha,

Born 1853—Died 1912.

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ప్రస్తావన.

శా॥ శ్రీమీనాక్షీవిలాససుందర ధరిత్రీ జాతమై సంతతం
బామోదంబు ఘటింపఁదల్ఫఘననాగాధీశుఁడాసన్నుఁడై
సౌమిత్రిప్రథితాభిధానమునఁ దా సైదోడుగా నొప్పునా
రాముండీవుతభక్తసంతతులకున్ రారాజదైశ్వర్యముల్.

అనుబంధము 1.

సూత్ర— నటీ! యిటురమ్మ.

[ప్రవేశము: నటి.]

నటి— ఆర్య! నెలవేమి?

సూత్ర— చూడుమీయెడ నానాశాస్త్రకోవిదులును, సంగీత సాహిత్య విశారదులునగు విజ్ఞమండలి చేరియున్నది. వీరిమానసముఁ కింపగు విధానమున నేదేని నాటకముం బ్రదర్శింతమని యభిలాష వొడమి నీయోచనఁగోరి యాహ్వానమొనర్చితి.

నటి— ఇందుకు నాయాలోచనయేల? ఏదోయొక యాంధ్ర నాటకముం బ్రదర్శింపుము.

సూత్ర— ఏదో నాటకమన్న నేమి? భాషావైశద్యమునను, సంవిధాన చమత్కృతివలనను సర్వజనముల మానసముల రంజింపఁదగు నాటకముగదా ప్రదర్శనీయము.

నటి— అయినఁ జెప్పుము పురాణకథయా, కల్పనాకథయా, లేక చరిత్రారూపకమా వీరిసంతోష పెట్టఁజాలినది?

సూత్ర— ఏకథయయిననేమి! రసస్ఫూర్తి కలిగియుండవలయుఁగదా? కథయెట్టిదయినను దత్కర్తఁగదా విచారింపవలయు?

నటి— అయిన నాంధ్రనాటక పితామహయనిఖ్యాతిఁ జెందిన రామకృష్ణకవీంద్రు నాటకమేదైనఁ బ్రదర్శింపఁదగు.

సూత్ర— నాకు నట్లే తోఁచుచున్నది.

నటి— అయిన నేనాటకముం బ్రదర్శింప నెంచితివి?

సూత్ర—ఆహా! జ్ఞాపకమువచ్చె. ఆకవీంద్రు డెన్నియో నాటకముల రచియించి యున్నాఁడు అందు విషాదాంతము కాకయుండినను బృథివినున్నయన్ని విషాద నాటకములకును మిన్నయన్నవన్నెఁగన్న చెన్నున మహర్షి పుంగవుండగు వాల్మీకి తనరామాయణముననయోధ్యాకాండమురచియించియున్నాఁడుగదా, అందలికథయే తత్కవిపుంగవుండు నాటకరూపకమునరచియించియున్నాఁడు. దానిం బ్రదర్శింతము.

నటి—ఒకానొకప్పుడు మనము విచారించియుండలేదా యాకథలోనియంశములకొన్ని విషయముల సందేహములు తీఱలేదు. భరతుఁడు లేనికాలమున దశరథుఁడు రాముపట్టాభిషేక కార్య మేలదల పెట్టవలయును? తలపెట్టెఁబో మూఁడుదినముల ప్రయాణమని తెలియవచ్చిన గిరివ్రజపురమున నున్న భరత శత్రుఘ్నుల నేల పట్టాభిషేకమునకుఁ బిలువఁబంపలేదు? ఎన్నియేండ్లనుండియో మగనితో సంసారమొనర్చుచున్న కైకేయి యొక మంథర చెప్పినమాత్రముననే రాముపైఁ బగబట్టవచ్చునా? పోని! కైకేయి స్వభావమువలననే పాపకర్మురాలా? లేక మంథర బోధన విశేషమా? మంథరకు నైక మనసు ద్రిప్పునట్టి కారణము లేవి యెట్టివి చూపించె? కైకవరములడిగెఁగదా? కఁ రామునకు రాజ్యమీయకుండ నడుగవచ్చుఁగాక, యాతని నరణ్యమునకుఁ బంపునట్లును, అట్లు పదునాలుగేండ్లును, అందును దపసివృత్తిమై నుండునట్లును గోరను కారణ మేమి? వరములిచ్చినను, భరతు నేల తర్వాతనైనఁ బిలిపింపలేదు? తుదకు రాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోయినపిదపనైన భరతున కేల యీవృత్తాంతము చెప్పలేదు? అటు చెప్పనంపియుండిన దశరథుడు మృతిజెందకమునుపే భరతుఁడే తెంచి రాముని బిలుచుకొని వచ్చుచుండెనే. వీనికన్నిటికి సమాధానములం దగపడవని యాలోచింపలేదా? అట్టిది నాటక రూపమైన నెట్లలరింపఁగలదు?

సూత్ర—ఏల యోచించెదవు? వీనికన్నిటికిని బ్రత్యుత్తరముల నీవిందుఁ బడయఁగలవు, ప్రొద్దుపోయె. ఇంక నాటకమున కుపక్రమింతము. ఈనాటకమున నీకవి మంగళాచరణమునను మహాకవియగు వాల్మీకిం బ్రస్తుతించియున్నాఁడు. ఆకవీంద్రునకు సరస్వతి ప్రత్యక్షమనుటకు సందేహములేదు. ఆదికావ్యమన్నను, ఆదిప్రబంధమన్నను, ఆదినాటకమన్నను, దగినవి యనిపించుకొను రామాయణము నామహాకవి రచియించి యున్నాఁడు.

ఉ॥ ప్రాకటమంజుసంస్కృత సరస్వతి ధీరపదార్థగౌరవా।
నేకతవిల్లసిల్లఁగవు లెవ్వరు వ్రేలిడ నేరకుండఁగా।
నేకవిలోకమౌళి రచియించెను రాముచరిత్రమట్టివా।
ల్మీకికిలసద్వివేకిఁ జిదమేయపినాకి నమస్కరించెదన్॥

ఏదీ యతనికిఁ బ్రత్యక్షముగానున్న యావాగ్దేవి నీవింత ప్రశంసింపుము.

నటి— అనుబంధము 2

సూత్ర—రమ్మింకఁ బోవుదము. (నిష్క్రమింతురు).

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

పూర్వరంగము.

ప్రథమ ప్రకరణము - అయోధ్య - దశరథునాస్థానము.

[ప్ర: దశరథుఁడు, సుమంత్రుఁడు, వసిష్ఠుఁడు, సేవకుఁడు.]

వసిష్ఠుఁడు—రాజేంద్రా! దేవేంద్రుఁడు నిన్నొక పనికై యర్థించుచు, తనసారథిని మాతలి నిందు పంపియున్నాఁడు.

[ప్రవేశము: మాతలి]

మాతలి—దశరథరాజన్యా! విజయోస్తు. శంబరాసురుఁడు సురపురిపై దండెత్తి వచ్చుటకు సర్వసన్నాహములు చేయుచున్నాఁడని విని దేవేంద్రుఁడు నను నీయొద్దకుఁ బంపినాఁడు. ఇక్ష్వాకుకుల సంభవు లెల్లరుం దనకు బరమమిత్రులనియు, దానం జేసి నీవును బరమప్రీతిపాత్రుఁడవనియు నీవు తనకు సహాయముగా రాఁగోరితివనియుఁ జెప్పుమన్నాఁడు. గురుప్రసాదమున శబ్దవేదిసాయకముల పరిచయము నీకలవడియుండుటచే నా మాయావితో నీవ సంగ్రామము చేయందగుదువనియు నన్నాఁడు. ఈవసిష్ఠ ఋషియునినుఁ బ్రశంసించినాఁడు.

దశ—మాతలీ! నేనాయమరేంద్రుని భృత్యభృత్యుండను. రమ్మని యానతిచ్చిన శిరసా వహింతును. కనద్రిపక్షచ్ఛేద దక్షమై, వృత్రాద్యభ్యమిత్రగాత్ర లతాలవిత్రాయమానమైయున్న వజ్రముగల పాకారికిఁ జేకూడని సంగ్రామమొండుండునా? ననురమ్మనుట నాపైఁ బ్రీతివిశేషము కాక. అవశ్యమానతి నెఱవేర్చెదను.

క॥ చిత్రవిధంబునఁ బ్రీతికిఁ
బాత్రుఁడఁగా దేని గోత్రపత్రహరునకా
వృత్రప్రభంజనున కితి
మాత్రమె శంబర సురారిమథనంబెందుక్ ॥

మాతలి—రాజేంద్రా! నీవాడినది నిక్కము. సమరము నిశ్చితమైన వెంట నేఁవచ్చెదను. పునర్దర్శనమయ్యెడు.

వసి—రాజేంద్రా! నేనును బోవఁదగియున్నది. పోయివచ్చెద.

మాతలి }
వసిష్ఠ } (నిష్క్రమింతురు)

దశ—సుమంత్రా! చూచితివే యింద్రునియనుగ్రహము? నేను శబ్దవేది సాయకాభ్యాసమునకు సరయూతటంబునకుఁ బోయెద. దానికిఁ దగినట్లు చీఁకటిరాత్రులును వచ్చియున్నవి. నా మోహనాంగి కైకేయి నేను యుద్ధమాడుట చూడవలయునని యభిలషించినది. అదియు నెఱవేఱఁగలదు. ఇంకఁ బోదము. (నిష్క్ర)

పూర్వరంగము.

ద్వితీయప్రకరణము-సరయూతటము.

[ప్రవేశము: దశరథుఁడు-ధనుర్బాణధారియై.]

దశ—ఇన్నిదినము లభ్యాసము దప్పినను మఱవలేనుగదా? అప్పుడే నాలుగు గజముల రెండుపులులఁ జంపితి.

(లోపల "బుడబుడ" యనిధ్వని)

ఆహా! మఱియొకగజము జలముద్రావుచప్పుడువినఁబడియె. ఇదెవచ్చెను. (బాణము వేయును.

(లోపల "హా! నారాయణ! హా! నారాయణ!" అనుధ్వని)

అయ్యో! ఏమిది! హా నారాయణ యనునార్తరావమువినవచ్చె!

(పోయిచూడఁగా నక్కడ యజ్ఞదత్తుఁడను తాపసపుత్రుఁడు పడియుండును.)

యజ్ఞ—హా! నారాయణ! నారాయణ! పండుముసళ్ళ నాజననీజనకుల నింకెవ్వరరయునారు?

దశ—హా! శ్రీహరీ!—(మూర్ఛిల్లును)

బ్రా—ఎవరయ్యా యిక్కడ? మరణవేదనమున కోర్వఁజాలకున్నాను. నాయెదనాటిన బాణమునుతొలగించువారు లేరా? మాజననీజనకులయొద్దకు నన్నెవరైనం గొనిపోరే.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా! అరయక నీప్రాణమున కెక్కువెట్టిన దుర్జాతుఁడ నే నే. వలసిన శాపమొసంగుము.

క॥ పాపాత్ముఁడనై యరయక
యీపాటోదవంగనిన్ను హింసించితినీ
శాపముపాలొనరింపు మ
హాపాయముగలుగఁగా ధరామరతనయా॥

బ్రా—హా శ్రీహరీ! శ్రీహరీ! ఈమరణాయాసమున కోర్వఁజాలను. పుణ్యాత్మా! ఈబాణము వెలికుము. ఇందేదాఁపుననున్న మావృద్ధాంధ జననీజనకులతో—

దశ—అయ్యో! నాయట్టి క్రూరకర్ముఁ డుండునే.

బ్రా—అయ్యా! సహింపఁజాలను మాటలుండనిమ్ము. ఈబాణముదీయుము.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇప్పుడేశాపమొసంగి నన్ను—

బ్రా—అయ్యా! నేబ్రాహ్మణుఁడఁగాను. శూద్రియందు వైశ్యునికి జన్మించినాఁడ. నీపుణ్యమగును. ఈయలుగుఁదీయుము.

దశ—తీసెదను. నీజననీజనకుల కేమి చెప్పెదవు?

బ్రా—ఏమిచెప్పఁగలను. అయిన నొకటిమాత్రము చెప్పవలసియున్నది. నినుక్షమింప నేవేఁడికొంటినని వచింపుము. తీయుమా యీనారాచము.

దశ—(దుఃఖించుచు బాణము వెలికిఁదీయును)

బ్రా—హాజననీ! హాజనకా! నారాయణ! నారాయణ! (అని చచ్చును)

దశ— - అనుబంధము 3

కటా! నేనెంతక్రూరాత్ముఁడను. ఎంతదుశ్చరితుఁడను. ఈపాపమున కేది ప్రాయశ్చిత్తము.

అయ్యో! యీతాపసపుత్రుని జననీ జనకులితని నరయుచున్నారు. వారివలన నైనను మృతిఁ బొంద శాపముఁ గైకొందు. (నిష్క్ర)

పూర్వరంగము.

తృతీయప్రకరణము-అదే నదీతీరమున నడవి.

కావడిలో వృద్ధాంధులైన తాపసమిథునమును బ్రక్కన దశరథుఁడును మూర్ఛిల్లియుందురు.

యజ్ఞదత్తు శవము నందేయుండును.

తా—హా పుత్రా! హా తనయా! ఇట్లు మమ్మొకఁబాసి పోదువని మే మొక్క నాఁడు నెఱుఁగముగదా? మా మూలదైవము నీవు మాకు లేకుండఁజేసెనే.

తా—స్త్రీ—తనూభవా! వృద్ధులము నంధులము నైన మమ్మీ కావడిలో నుంచుకొని యాయాసమనక మోయుచువచ్చితివే. ఇంక మమ్మెవ్వరు రక్షించువారు?

తా—అయ్యో! మా కేలయీపాడు దాహముఁగలిగెను? ఊఁచినఁబోవనుండు మాప్రాణముల గొండ్డంటఁ గొట్టినట్లాయెఁగా?

తా—స్త్రీ—తనూజా! నెలదినములక్రిందట మాకిరువురకుఁ గలిగిన వ్యాధులవలననైనఁ జావమైతిమే. ఇదిచూచుటకేకదా?

దశ— అనుబంధము 4.

మునిపతంపమా! నాప్రాణములన్నియు మీకే యర్పించుచున్నాను. ఈపాపభారము సహింపఁజాల. ఇప్పుడే నాయంతమొనర్పుఁడీ? ప్రార్థించెద.

తా—అయ్యో! మాప్రాప్తియిట్లున్నది. నీవేమిచేయఁగలవు? నీశబ్దవేదులు మాప్రాణవేధులుగా మాముద్దుతనయుని హృదయ వేదనమొనర్చునపుడు వాఁడాడినకడమాట యింత వచింపుమా.

దశ—హా! దుఃఖము దుఃఖము తాపసవర్యా! నా క్రూరకృత్యమునకుఁదగిన దండనమొర్చితిరేని మీసుతుఁడాడినమాట వచించెద.

తా—ధరణీశా! నేమేమిశాస్త్రియొనర్తుము. ఆదైవమెయున్నాఁడు శరణించిచెపుమా వాఁడేమనెను?

దశ—తాపసవర్యా! ననుదరిఁ జేర్చుటకు మీకు రెండెతెరవులు. శపించినిర్ధహించుటయొకటి. లేదేని కరుణించి నాకుశరాప మీకొమరునిమారుగాఁ గైకొనుటయొకటి. ఈరెండవభంగియే మీకిష్టమైన రాజ్యమంతయు సన్యసించి మీకొడుకునకు మారుగా మిమ్ము మనినంత కాలము మోసికొని తిరుగాడుచు నాపాపములోని లవమైన బాపికొనుటకై—

తా—ఏమి సౌఖ్యమని మేమీప్రాణముల ధరింతుము. కాంతా! నాప్రాణము లిప్పుడే యుత్క్రాంతములగు నట్లున్నది.

స్త్రీ—నాథా! నాకునట్లయి యున నేను మృతిఁ బొందుటవ అవు తధరింపుము నీప్రాణముల.

తా—రాజేంద్రా! కడుపుణ్యమగును మావాఁడేమనెను చెప్పుమా యిప్పుడవచ్చెదము.

దళ—నన్ను క్షమింపుఁడు. నాకోరిక యేదైన మీరొనరింపకున్న నేఁజెప్పను.

తా—రాజాధమా! ఇట్టికటికి బుద్ధిదగునా? మానోటికడిదీసి నిరపరాధు మాకొమారుఁ డెగటార్చి క్షణార్ధమునఁ జావనున్న తలిదండ్రుల యాశాపూర్తినొనరింపవా?

మానిని॥

భూపకులాధమ మావగు ముద్దులపుత్రు నిమానక చంపితివా।
పాపము చాలక మా సుతు మాటలఁ బల్కవె నిర్దయమానవమా
తాపము చేనడలొందెడి కలంగి "సుతా సుత" యంచు చెలువచ్చెదమో
మాపగిది న్మరణంబున నాజి "సుతా సుత" యంచు నె చావుమిఁకన్

శతవృద్ధులమైన మే మేకపుత్రవిషయమై యెల్లప్పుడు "పుత్రా! పుత్రా" యని యఱచి చచ్చెదమో యట్టి ప్రాప్తియే నీకుఁగలుఁగుఁగాక.

దళ—వాచంయమవర్యా! నాఘోరపాపమునకీయల్పశాప మెక్కడి కెక్కును? అయ్యో! మీకరుణ యెంతని వచింపవచ్చును. నలువది యేండ్లనుండి యెన్ని వివాహములైనను నెన్ని పూజావ్రతాదుల నొనర్చినను, బుత్రుల గానక "పుత్రుఁడో పుత్రుఁడ" నియేకరువున్న నాకు మీశాపవ్యాజమునఁ బుత్రునిఁ గలిగించితిరే. నాదుష్కృతము నీజన్మమునఁ దీఱ్పనీక చచ్చినరకముల పాలగునట్లు మీ రాతము నర్చితిరి.

ఉ॥ ఎన్నఁగరాని పాపమున కీక్రియ శాపము నించుఁ బుత్రసం।
పన్నుఁగఁ జేయఁజాలితి రపత్యవిహీనుని నిట్లు నింతురే।
మన్ననఁ దాపసోత్తముల మానస మానవనీత తుల్యమం।
చున్నటె బల్కుపల్కులిటు వాడనిదర్శనమయ్యె మీ యెడన్॥

ఇప్పుడు నిశ్శంకముగా మీపుత్రుని కడమాటవచించెదను. దుష్కర్ముండనైన నను నిర్దగ్ధునిఁగాఁ జేయకుండఁ బదనమాలుగాఁ మిమ్ము వేఁడుమనినాఁడు. ఇదియే యతని మాట. ఎంతటిదయాళుఁడో.

తా—స్త్రీ— } హా! కుమారా! కరుణాకరా!
తా— } (చత్తురు)

దళ—హా! దైవమా! (అని మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ప్రథమాఙ్కము.

ప్రథమరంగము-దశరథునాస్థానము.

[ప్ర: దశరథుఁడు-వసిష్ఠుఁడు-సుమంత్రుఁడు-సేవకుఁడు]

వసిష్ఠుఁడు—అట్లయిన నీయిష్టము. నీకేభయము గాన్నపు[illegible]ము.

దశ—భయమునకుఁ గాదు, నాకేమో చేయవలయునని యేదో తోఁచుచున్నది.

వసి—రామునితో మాటలాడియున్నావా?

దశ—ఎక్కడిది? నేఁడుదయముననేఁగదా నాకుఁదోఁచినది. నిన్నరాత్రివఱకు నిశ్శంసయే లేదే—సేవకా! రాముని బిలిపింపుము. భరతుఁడు లేకుండినది నాకు చింతనీయము. ఈదుస్స్వప్నఫలము ఘోరమని నీవెయంటివే. కావున నాకేకి[illegible]ను రాక ముందే యీకార్యమొనర్పవలెనని బుద్ధిపొడమినది.

[ప్రవేశము: రాముఁడు]

రామ—(నమస్కరించి కూర్చుండును).

దశ—రామచంద్రా! అఱువది సంవత్సరములనుండి పృథ్వీపాలన మొనర్చి యెనుబది యేండ్లు మీఱిన వృద్ధుఁడ నైతిని. ఈ చైత్ర శు॥ ౯ యె శుభదినముగా వసిష్ఠులు నిశ్చయించినారు. నీపట్టాభిషేకమునకు నంగీకరింపవలయును.

రామ—జనకా! ఉన్నట్టుండి యిదియేమి? ఇంక నేఁబదియేండ్లయినను రాజ్యమేలుటకు సమర్థుఁడవై నీవుండ నాకేటికీ ప్రయాస మిప్పటినుండి?

దశ—తనయా! నీకుఁబదియు నెనిమిదవయేఁడు సమీపించె. ఈశుక్లనవమికిఁబదు నేఁడు నిండుఁగదా? చిన్న వయసున రాజ్యమేలఁగలిగినఁ బ్రజల సుఖదుఃఖములు చక్కఁగా నెఱుఁగవచ్చుఁగదా?

రామ—జనకా! నీమాట జవదాఁటువాఁడనా? అయినను క్షమింపుము. నేఁడు విదియ గదా? ఈమూఁడు దినములలోఁ బట్టాభిషేకము కావలసినంత త్వరయేమి? అదియును గాక భరతశత్రుఘ్నులును లేరు. వారు లేక యీకార్యమును జరుపుటకు నాకుఁ గుతూహలముండునా? ఈలగ్నము కాకున్న మఱియొక లగ్నమూరాదు. నను మన్నించి వారలఁ బిలువఁబంపుము.

అనుబంధము 5

తే॥గీ॥ చెలువుమీఱఁగఁ బట్టాభిషేకవేళ
నెవ్వరెవ్వరో పెఱవారలేగుదెంచు
వారుగా యట్టిచోఁగూర్మిఁగారవించు
చిన్నితమ్ములు లేకుండఁ జేయనేల॥

వసి—రామా! నేనెంతయుం జెప్పితిని. నిన్నరాత్రిఁ గలిగిన యొక కారణమున నీజనకుఁడు నీకుఁ బట్టాభిషేకము చేయఁగోరినాఁడు. దినముల నాలోచించిచూడ ఈపు పంచమి తప్ప మఱి దినము దొరకదు. కావున విధిలేక వచ్చినది.

దశ—పుత్రా! నేనెంతయు నాలోచించియే యున్నాను. భరతుఁడు లేక నిన్నభిషిక్తునిఁ జేయవలెనని నాకేమి కోరికయా? పది దినములక్రిందట నీబుద్ధిగలిగియుండిన భరతుని గిరివ్రజపుమునకు నే నేల పంపుచుంటిని. ఈశుద్ధనవమికి నీపదియు నెనిమిదవ యేఁడు పడును. సంవత్సరమున నభిషేకము చేయరాదని యార్యులందురు. రాఁగలసంవత్సరమునఁ జైత్రమాసమున గురుమూఢము రాఁగలదఁట. తర్వాతఁ జాతుర్మాస్యల నొనర్ప రాదు. మఱల మాఘమాసమున శుక్రమూఢము రాఁగలదఁట. చైత్రమాసము వఱకు నదియుండునఁట. ఇంతలోన నే యిరువదియవ సంవత్సరము రాఁగలదు. కావున నావత్సరమంతయు సగిపడదు. ఇట్లే మూఁడేండ్లు కడచనఁగలవు. కావున నిట్లు ప్రయత్నించితిని.

రామ—మూఁడేండ్లు కడచనిన నేమి? పిదప నే కానిమ్మేమి యవసరము.

దశ—పుత్రా! అట్లు కాదు. ఊరక శూఖ్యము నూలియున్నవాఁడనా? శీఘ్రముగ నే నీకుఁ బట్టముగట్టవలసిన కారణములు నిన్నరాత్రిఁ గలిగినవి. అవియన్నియు నీకెఱిఁగింతులెమ్ము. ఆయున నావృత్తాంతము నీవు మీతల్లులతోఁ జెప్పకుము. భీతిల్లుదురు. కావున విధిలేకున్నది ఇది నీవొనర్పకున్న నాకుత్సాహభంగము గాఁగలదు.

అనుబంధము 6

క॥ ఎన్నాళ్ళకు మున్నోనీ
కెన్నితిఁబట్టంబుఁ గట్టనిట్లేకడచె౯
మిన్నకకాలం బేఁకనో
యన్నా సలువంగఁ గూడ దాలస్యంబు౯॥

క॥ ఊరక యోచింపకుము కు
మారక యీ కార్యమైన మఱిచేకూఱున్
గోరిక లెల్లను దీఱున్
భారము నావాంఛితంబు పాటింపఁగదే॥

రామ—నీయాజ్ఞకు వ్యతిరేకము గలదా? నీయిచ్చతెఱంగుననే కానిమ్ము.

దశ—మంత్రీ! సుమంత్రా! రేపు బుధవారముననే పట్టాభిషేకము కావలసియున్నది. నేఁడిప్పుడే భానువారమాయెను సర్వసన్నాహములు నీవెట్లుచేయఁగలవో. పుత్రా! ఏల యాలోచన?

రామ—భరత శత్రుఘ్నులు లేరుగా యనియే.

దశ—ఏమిచేయవచ్చును? అక్కడికిఁ బోవనే మూఁడునాళ్లకుఁ దక్కువకాకుండఁ బట్టును. యత్నము లేదు. పోదము రమ్ము. (నిష్క్రాంతి)

ప్రథమాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

కైకేయియిల్లు.

[ప్రవేశము: మంథర].

మంథర—ఆహా! పురమంతయు నలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరు దూచినను నగుమొగము లలరార స్వర్గమేలఁగలిగినట్లు సంతోషభరితులై యున్నారు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకమఁట! రామునికఁట! పట్టాభిషేకమఁట! రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీజను లందఱకేమి? తమకే యభిషేక మగునట్లుత్సాహముఁ జెందియున్నారు! ఈదుఃఖము నేఁజూచి యోర్వఁగలనా? నేనిందుఁ గైకేయి వెంటవచ్చినది మొదలు దుఃఖమునకే కారణమైయున్నది. నేనెవరికేమపకారముఁ జేయకున్నను, బురజనులందఱు నను దిరస్కరించెదరు. ఒక్కరైన నాచెలిమిఁగోరరు. ఒరులచెలిమికోరి నేఁబోయినను ననుఁజేరనీయరు. నేఁబోయితినా మాటలాడుచున్నవారందఱు మాటలుడిగి నేవెడలి వచ్చువఱకు మౌనముద్రవహించెదరు. ఒక్కరిమాట లితరులకుఁ దెలిసెనా, మంథరయే చెప్పెనని మొత్తికొందురు. ఇండ్లలోరహస్యములేమయిన మాటలాడవలసి

వచ్చినఁ దొలుత వెలుపటికి వచ్చి నే నేమైన నున్నానాయని చూచి పిదప మంతనము లాడెదరు. నేఁ గాలుద్రవ్వ జగడమునకుఁ బోయినను, వాకిండ్లు వేసికొందురుగాక, తిట్టుటకైనను నాతో మాటలాడరు. అందఱు నన్ను నికృష్టపుఁ జూపు చూచెదరు. కైకయొక్క తెరయే నన్నేమియు ననదిది దానికిని నీనడుమఁ జెగులు గలిగియున్నది. ఎవరేమి చెప్పిరో? తనమగనితో నున్నప్పుడు తప్ప మిగిలిన యన్ని వేళల దాని నేమఱ కున్నానే. ఎవరు చెప్పఁగలరు? ఆమగనితో నున్నప్పుడును, నేమఱకుండుటకై వారి గదికి వారికిఁ దెలియకుండ గండి పెట్టి వారిమాటలన్నియు వినుచున్నానే. కావున దశరథుఁడైనను నాపైఁ జెప్పియుండుననుటకవకాశమే లేదు. ఏమో యేమియుఁ దెలియ కున్నది. నన్నుగన్న మఱఁగింది యెవ్వతె చెప్పియుండును? నన్ను మించినవారు నున్నారుగా యీయూర? ఆహా! తెలిసెను. నన్ను రాముఁడు పుట్టచెండుతోఁ గాలువిఱుగ వేసియున్న నాఁడు కాలునొప్పివలన నేఁ బండుకొనియుండిన కాలమునఁ గౌసల్య యీకైకతో మంతనములాడియుండెను. దానియింటికిది పోయియుండెను. ఆయిన నదిజరిగి నాలుగేండ్లాయెనే. కైకకీదుర్బుద్ధిపుట్టి నాలుగైదు నెలలాయెను. ఇట్టిపీడచోట నాకేమిపని పోదమని యెంచియుండియు, నను దిరస్కరించు నీపురి వారికొక గుఱుతైనఁ జేయక పోవచ్చునా యని వేచియుంటిని. ఇప్పుడు సమయ మబ్బెను. రామునికిఁ బట్టాభిషేకము! అరణ్యపట్టాభిషేకము చేయించెదను దానికై యెగురులాడుచున్న యీపురివారి కశ్రుజలాభిషేకముఁ గావించెదను అప్పు డయోధ్యవారందఱు మంథర ప్రభావముఁ దెలియరీ — ఈకైక కేమి రిమ్మయో యిదియు నేగురులాడుచున్నది. ఇదె వచ్చెను,

[ప్రవేశము: కైకేయి].

కైక—మంథరా! ఇక్కడ నేమి చేయుచున్నావు?

మంథ—నీవేమింత సంభ్రమముగాఁ బోవుచున్నావు?

కైక—రామచంద్రుని పట్టాభిషేకమని నీవు వినలేదేమే?

మంథ—ఆహా?

కైక—అదియే మిక్కడనున్నావు నీవు?

మంథ—బండికొఱకుఁ బంపియున్నాను. నిరీక్షించుచున్నాను.

కైక—బండి యేమిటికి?

మంథ—ఊరికిఁ బోవుటకు.

కైక—ఏయూరికి?

మంథ—గిరివ్రజపురమునకు.

కైక—ఎవరియొద్దకు?

మంథ—మీతండ్రి కేకయరాజునొద్దకు.

కైక—ఏలపోయెదవు?

మంథ—మనసు పుట్టినది గనుక పోయెదను.

కైక—అందుఁబోవ మనసేల పుట్టెను?

మంథ—ఇందుండ నిష్టము లేనందునఁ బోవ మనసుపుట్టెను.

కైక—ఇట్టిమాటలేటికే? ఇన్నాళ్లుండిన యిష్టము నేఁడేల లేకపోయె?

మంథ—నేను, కౌసల్యదాసికి దాసిగానుండఁజాలను.

కైక—కౌసల్యదాసియెవరు?

మంథ—నీవు.

కైక—నేను కౌసల్యదాసి నెట్లగుదును?

మంథ—రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీవు కౌసల్యదాసిగాకింకకెవ్వరు?

కైక—మంథరా! ఇట్టిమాటలాడకుము. ఆరామునిపై నీవు పగసాధించెదవా? చిఱుతఁదనమునఁ గందుకముతో నిన్ను గొట్టినమాత్రమున నేయిట్టిపగవలయునా? ఆరాముఁడెవ్వరనుకొన్నావు? నాకూర్మిసుతుఁడు. వానికిఁ బట్టాభిషేకమయిన నాకుఁ బరమ భాగ్యముగదా?

మంథ—(ఏడ్చుచు) కైక! నీకేమిబుద్ధిపుట్టెనే? ఎవ రెట్టిమందుపెట్టినారే నీకు? నీకుత్తుకకుఁ ద్రాడుబిగించుచున్నది నీ వెఱుఁగకున్నావు. కాళ్లక్రిందఁద్రవ్వి గుంట చేయుచునది కనలేవు. మిత్రుల నమిత్రుల నరయలేవు. వినాశకాల మాసన్నమైయుండ నీవెవ్వరిమాట లేలవిందువు! నాకేమయినదని నీయిచ్చవచ్చినఁ జెడిపోవనిత్తుఁగాని మీతండ్రి నిన్నత్తగారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్ను నాకిల్లడ వెట్టినాఁడే నేనెట్లూరకుందును? రామునపై నాకుఁ బగయంటివే. ఇన్ని దినములయినదే యొక్కనాఁడైన వానిప్రస్తావము నీయెదుటఁ దీసియున్నానా? నాకన్నుల నీవుచెడిపోవుట చూడఁజాల. కావునఁబోయెద.

కైక—మంథరా! నీవేమన్నను నాకా కౌసల్యసుతునిపైఁగూర్మిమానదు. అయ్యో! రాము నా నీనిట్లనవలయు!

అనుబంధము 7.

మంథ—కూర్మి యేలమ్మానునమ్మా? ఆకౌసల్యనీకుసవతి కాదు. తోడఁబుట్టువు. అయ్యో! ఆకౌసల్యపై నింతపడి మొత్తికొందువే అదినిన్నుఁ గాలిగోరంతైనను సరకుచేయునా? మాటలిప్పుడునీవేలవిందువు! రేపుఁ బ్రొద్దునరాముఁడుచక్రవర్తియైన, భరతుఁడు

వక్రమూర్తియై, వానిచరణములు శిరసావహించి యూడిగము సేయునప్పుడైన నన్నుఁదలఁపవా? జనులందఱు నిన్నుఁ జూచి "ఈ కైక తనకు సరి యెవ్వరనియుఁ గౌసల్యాదులకంటెఁ దనపైఁ బతి కెక్కువ కూర్మియనియుఁ గర్వించుచుండెఁగా? ఇప్పుడుగదా యీమెయొక భోగినియగుట స్పష్టమాయెను" అని వచించుచు ముసిముసి నవ్వునప్పుడైన నను దలఁపవా? కౌసల్య చక్రవర్తిమాతయై "కైకా! యిటువచ్చి కాళ్లొత్తు"మని నిన్ను బిలువ "కౌసల్యాదేవీ! భాగ్యము" అని నీవు దాసితనము చేయవలసివచ్చినప్పుడైన నన్నుఁదలఁపవా? ఏమిసార్థకము! యెంతెక్కువగు కొలఁది బుద్ధి తక్కువగునందురుగదా?

కైక—మంథరా! ఏలయీమాటలు?

చం॥ జగదభిరాము రాము నినసంతతిసాగరపూర్ణసోమునిన్
దెగడెద వేటికిట్లు విననేరఁగదా యిటువంటిమాటలన్
మగువరో యేలయింతపగ మానుము నాకు హితంబు కూర్తువే
నిగరువమార రామునకె నెయ్యము మీఱుశుభంబుఁగోరుమా.

రాముఁడు భరతునికంటె నాయెడ నెక్కువభక్తిగలవాఁడు. కౌసల్యతోడఁబుట్టువునకంటె నెక్కువగా ననుఁజూచును. వీరెట్టివారైనను నాపతియుండలేదా? వారికి బుద్ధిగఱపఁడా?

మంథ—నీపతి—నీపతి—అతని చరిత్రము తెలిసియుండిన నిట్లనుదువా? చెప్పిన నేనే యొరవులదాననగుదు.

కైక—ఏమిచరిత్రమే? దాఁపక నాకుఁజెప్పుము.

మంథ—అది యుండనిమ్ము. నీపతి నీయందిచ్ఛగలవాఁడే కానిమ్ము. రాముఁడు రాజ్యమేలు కాలమంతయును నతఁడు వెడలబ్రదుకు ననుకొన్నావా? శతవృద్ధుఁడై కాటికిఁ గాలుసాచియున్నవాఁ డెన్నిదినములు జీవించియుండఁగలఁడే?

కైక—(హరి! హరి! అని చెవులుమూసికొని)

అనుబంధము 8

కం॥ ఆహాహా యిది యెంతటి
సాహసవాక్యంబె యింతసంతాపమునిం
తే హరిహరి యెటులోర్తు ధు
రాహతి యిటులాడ మంథరా! నీకగునే ॥

మంథరా! ఎట్టి కర్ణకఁటకములగు భాషణములాడెదవే.

మంథ— అమ్మ! క్షమింపుము. తప్పాడితి. నీపతి స్థిరజీవి. బ్రహ్మవచ్చినను, నతఁడు చావఁడు. ఉన్నమాటయున్నట్టన్న నుండూరచ్చిరాదందురుగా? నీపతికి కలకాలము మని యుండినను, నతనిమాటేమైన జరుగఁగలదా? సార్వభౌముఁడైన రాజు వేఱె యుండినను, నతఁడేమైన ననిన నతఁడును నీతోఁగూడ నిల్లు వెడలవలసినవాఁడెగదా! కైకా! నీకేమిచురులే. నీకేమజ్ఞానమే. నీపతిచరితము చూచిచూచి యిట్లు మోస పోయెదవు.

కైక— ఏమే! నాపతిచరితము? నాకొక్కటియుఁ దెలియదు.

మంథ— తెలిసియుఁ గన్నులు తెఱవకున్నావు. నీపతికి నీపై మోహముగలదని యెంచి యున్నావా? చెప్పుము.

కైక— నాకేమియు సందేహముతోఁపదు.

మంథ— కైపు తలకెక్కినప్పుడేలతోఁచును. పోనీ, నీకొడుకుపైన నతనికిఁగూర్మి కలదా?

కైక— అదియేమే? అతనికి రాముఁడు వేఱె భరతుఁడు వేఱెయా?

మంథ— కైకా! లోకమున నందఱు నిన్ను భాగ్యశాలినియందురు. ఇందులకా? భర తుఁడు మీయయ్యగారి యూరికిఁబోయి యెన్నిదినములైనది?

కైక— పది దినములైనది. ఇప్పుడేల?

మంథ— ఇప్పుడుగదా పట్టాభిషేకము? వాఁడు లేకుండ వానివేఱూరికిఁబంపి యిపుడు పట్టముగట్టనెంచినాఁడే చాలదా?

కైక— మనము వినలేదా శుభదినము లింకఁగలుగవని దశరథుఁడు త్వరలో నీకార్యము తలపెట్టెనని?

మంథ— నీకెట్టి విశ్వాసగుణమే? మూఁడుసంవత్సరములనుండి మీతండ్రికోరుచున్నాఁడే యిప్పుడా భరతుఁ బంపవలయు?

కైక— భరతునిఁబంపునపుడీప్రశంసయే లేదుగదా?

మంథ— కోడిపాలు పితికి తెచ్చినామన్నఁ దేఱపెట్టుమను దానవుకదా నీవు? ఈపట్టాభి షేక ప్రశంస యెన్నఁడును లేక యిప్పుడే టక్కునఁబుట్టెఁగా? ఇప్పటికిసంవత్సరము క్రిందటనే రామాదులవివాహములు చేసికొనివచ్చినపుడే రామునికిఁ బట్టాభిషేక మింతలోనే చేయవలయునని నీపతియన్నట్టు నీవేచెప్పితివే. మఱచితివా!

కైక— అపుడు మాటకలిగెను. తర్వాత మఱచియుండరాదా?

మంథ— ఈయుక్తి దశరథునికైనఁదోఁచియుండదు. పోనీ! భరతుఁడు లేకయీకార్యము చేయనున్నాఁడే నిన్నొక్కమాటయైన నడిగినాఁడా?

కైక— నాయొద్ద కింకను రాలేదు వచ్చినపుడు చెప్పునేమో

మంథ—"చెప్పనేమో"! భరతుఁడు లేక యీపని చేయనున్నందులకు నిన్నూఁ దూర్పుట పోయెను నినుఁ వేఁడుకొని నీయనుజ్ఞపడయుంటపోయెను. నీవాదంబడకయున్న నీకాళ్ల పైఁబడుటపోయెను "చెప్పనేమో" కదా? భానువారము నాఁడుగదా యీప్రశంస గలిగె. ఆరాత్రి నీనాథుఁడెందుండెను.

కైక—కౌసల్య యింటనుండెను.

మంథ—ఇక్కడివచ్చి నోటిమాటైన నీతోఁ జెప్పఁడాయెఁగా.

కైక—మొన్న కౌసల్యవంతుగదా?

మంథ—వంతు! వంతెన్నఁడుఁ దప్పఁడో నీకుఁగఁడు?

కైక—విధిలేని సందర్భము గలుగకున్నఁ దప్పఁడు.

మంథ—భరతునిఁ బంపి నాల్గుదినములైనను గాకముందె రాముని ముందు మోయింపనెంచి నాఁడే. ఈమాట నీతోఁ జెప్పవలయుంట "విధిలేనిసందర్భము" కాదుగా? నీవింకను "ప్రీతి" యనెదవు!

కైక—ఏల యిట్టి నిష్ఠురము లాడెదవే? నేవినఁజాలను.

మంథ—పోనీ! నిన్న సుమిత్రదిగదా వంతు? ఎందుండెను?

కైక—సుమిత్రయింటనే—కాదు నిన్నను గౌసల్యయింటనే యుండెనని వింటిని.

మంథ—ఇక్కడ వంతుదప్పినట్టి విధిలేనిసందర్భమేమమ్మా?

కైక—(యోచించుచు నూరకుండును)

మంథ—(స్వ) ఇప్పుడుకొంచెము మార్గమునకు వచ్చినట్లున్నది. (ప్ర) నీవూరకున్న నేఁ జెప్పెదవినుము. ఆకౌసల్య కుమారునిపైఁ గూర్మి వలన నేకదా నిన్నను నందుండుట? ఇంకను బట్టాభిషేకమయినఁగాలేదే. అప్పుడే వంతుదప్పునంత కూర్మిగలిగిన ముందెట్లుండును?

కైక—హా! శ్రీహరీ! మంథరా యిప్పుడు స్మరణకు వచ్చుచున్నది.

మంథ—నీస్మరణపై మన్నుపోసిరి. మేలుకోరి బుద్ధిచెప్పవచ్చిన నాకు (ఏడ్చుచు) రాముపైఁబగగట్టితివి. దాసిగాఁ జేయనున్న కౌసల్య యుత్తమోత్తమయంటివి. ఆవంతైన నిను సరకుసేయని పతినాథునికి మోసుకపోవునంత ప్రీతియంటివి. నేనీయింటనుండను. పోయెదను. (లేచును)

కైక—మంథరా! నను క్షమింపుము. కరుణింపుము. నీకంటె నాకాప్తులెవరు? నిలువుము. (పట్టుకొని నిల్పును).

మంథ—నీకు హితులహితు లగుకాలము వచ్చియున్నది. మాతల్లి గొడ్రాలన్న నట్లనా యని విశ్వసించుబుద్ధి గలిగియున్నది. నీయింట నేనుండ నే యుండను. (విసరును).

కైక—(మంథర చరణములు పట్టుకొని).

అనుబంధము 9

మంజభాషిణి। ఉరియాడు నాదుమది యూఅడిల్లు నా
వెరవింత చూపికదు ప్రేమనింపవే
యిరవార నాకునిఁక నెవ్వరే సఖుల్
నిరసింపనౌనె కరుణింపు మంథరా॥

మంథరా! ఇట్టి సమయమున ననుఁ జేవిడువవచ్చునా? నమస్కరించి వేఁడికొందును. పోకుము.

మంథ—(కూర్చుండి) ఇంకేమి చేసెదవు? మించిపోయె. నిర్వాణదీపమునకుఁ దైలము పోసిన నేమి ప్రయోజనము?

కైక—మంథరా! నీవు దప్ప నన్ను సంరక్షించువారు లేరు. దీనికేమైన యోచన యున్నఁ జెప్పుమా.

మంథ—వెన్న చేతఁ బెట్టుకొని నేఁతికి వెదకెదవే? అంతయు నీ స్వాధీనముననే యున్నది.

కైక—నా స్వాధీనముననే మున్నదే?

మంథ—భ్రాంతా! దేవాసురుల యుద్ధము నాఁడు నీ మా యోపహార విద్యకు మెచ్చి నీకు రెండు వరముల నీపతి యీఁడా?

కైక—ఆహా! మఱచియుంటినే. భరతు పట్టాభిషిక్తుఁ జేయుట కిప్పుడే యొక వరము నడిగెదను.

మంథ—మిగిలిన యొకటి నేమిచేసెదవు?

కైక—ఇంకెప్పుడైన నుపయోగము గుఁగదా?

మంథ—బుద్ధిశాలివి! ఆవరము నుగుటకంటె నూరకుండుము. బ్రదుకఁగోరిన రెండు నిప్పుడే యడుగుము.

కైక—మఱియొక వరము నేమని యడుగుదును?

మంథ—కైకా! నేను దీర్ఘయోచన చేయక మాటాడననుట నీవియ్యకొందువు గదా? మాటలు కఠినములైనను సుపాయమును మనసును మంచివని నీవొప్పుకొందువుగదా? నేనేమయినఁ జెప్పిన నీకుఁ గోపము రాదుగదా?

కైక—మాతల్లి మాఱుగా నీవున్నావు. నీవేమన్నను బరమార్థము భావింతుఁగాక కోపము గలుగునా?

మంథ—ఆ రెండవ వరమునకు శ్రీ పే రాముని బదునాల్గేండ్లరణ్యమునఁ దపసి వృత్తి నుండఁ బంపఁగోరుము.

కైక—హా! శ్రీహరి! (చెవులుమూసికొని) మంథరా! ఎంతమాటాడితివే! ఎట్టిపాపము వినిపించితివే! భరతునకుఁ బట్టముగట్ట నడిగిన నడుగవచ్చుఁగాక రామునరణ్యమునకుఁ బంపనెట్లు వేఁడుదును? నానోరెట్లాడును? రాముఁడే! భక్తికరుణాధాముఁడే! ఇనవంశాబ్ధిసోముఁడే! రూపజితకాముఁడే ఆతఁడా యరణ్యములనుండవలయు? నాచేతఁగాదు. వలయునన్న భరతుఁడే యరణ్యమున నుండనీ. వాఁడు రామదాసుఁడే కానీ. నేను కౌసల్యదాసినైన నగుదుఁగాని, యట్టిదుశ్చరితమునకు నేనియ్యకొందునా.

కం॥ అయ్యెద రాజ్యబహిష్కృత
నయ్యెదఁ గౌసల్యదాసినైన నకట! నా
నెయ్యంపు సుతునిఁగానల
కయ్యో! పనుపంగ నెట్టులడుగుదు నబలా?

మంథ—రాముఁడే—కైకేయీమనోబ్జసోముఁడే. రాజ్యసర్వస్వకాముఁడే కుత్సితగుణధాముఁడే-నన్నేలనిల్పితివి? రాముఁడు కానలకుఁబోవకుండిన భరతునకుఁ బట్టాభిషేక మెట్లగునని యింత తెలియఁజాలవే.

కైక—మంథరా! అదియేల కాదు?

మంథ—ఇట్లనుము. యుక్తియున్నఁ గైకొనుము. మార్గము మాత్రము చూపుదును. నీకు వరమిచ్చినఁ బట్టాభిషేకమునకు భరతునిఁ బిలిపింతురుగదా? అప్పుడు రాముఁడుండిన నీయూరియుండలు దశరథుఁడు గౌసల్యయు నూరకుందురా? భరతుని వేఁడికొనియైన రామునికిఁ బట్టముగట్టింతురు అప్పుడు నీవు వరమడిగి చెడుగుమాత్రముగట్టికొందువు.

కైక—నీమాటల నెంతయుక్తియున్నను, క్రూరకర్మముగదా? తపసివేషమున నేల యుండఁగోరవలయు? పదునాల్గేండ్లేల కోరవలయు?

మంథ—ఊరక యవివేకమునఁగాని, క్రోధమునఁగాని, యీవరముఁ జెప్పితినని యెంచకుము. రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయినను భరతునిలోఁ జేసికొని దశరథుఁడు వాని బిలిపించి పట్టమొసంగకుండును. అట్లొకవేళ రాముఁడు వచ్చినను తపసివేషముండకుండిన రాజ్యమేలు నేమోయను భీతిచేతను, ఈవరమడుగఁ జెప్పినాను.

కైక—నీమాటలు నాకుఁదెలియవు. పదునాల్గేండ్లయినపిదప రాముని బిలిపించి రాజ్యమీఁగూడదో దశరథుఁడు?

మంథ—కైకా! లోకవృత్తమింతైన నీకుఁ దెలియదా? మీదశరథుఁ డెన్ని దినములు బ్రతుకఁగలఁడని యెంచియున్నావు? పదియేండ్లుండును. ఇంకను నెక్కువైనఁ బండ్రెండేండ్లును. నేనింకను రెండేండ్లెక్కువగా నుండియున్నానే.

కైక—మంథరా!—

మంథ—తాళుము. ఒకవేళ నింకను నెక్కువనాళ్లు బ్రతికినను. బదునాల్గేండ్లు రాజ్యమేలినవానిదప్పించుటసుకరము గాదు. అదిగో! పల్లకి మోయువారలధ్వని వినుపించుచున్నది. నీమగఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇంకఁ దడయకుము. ధైర్యము వదలకుము. రామునిఁబంపువరమే తొల్త నడుగుము. సమీపమునకేవచ్చెను. పొమ్ము కోపము పైవేసికొనుము. పొమ్ము పొమ్ము.

కైక— (నిష్క్రమించును)

మంథ—ఇంతమట్టుకు మార్గమునకుఁ దెచ్చియున్నాను. ఇంకఁ దిరుగఁజాలదు. అగ్ని పెట్టితిని. భోగరాఁజుచున్నది. దానిమంటఁజూచుభాగ్యము నాకుఁగలుగునా! ఇంక రాముఁడు పట్టాభిషేకము చేసికొనుఁగాక! దశరథుఁడును గౌసల్యయుఁ గన్నులు చల్లఁగఁ జూచెదరుగాక! ఊరిముండలందఱు నెత్తురులాడుచుఁబోయెదరుగాక!

[ప్రవేశము: దశరథుఁడు.]

దశ—మంథరా! కైకయెందున్నది? ఇల్లంతయు వెదకితిని.

మంథ—(నిట్టూర్పు విడుచును)

దశ—అదియేల యీనిట్టూర్పు. కైకకేమైన నాపదగలిగెరా?

మంథ—అదియేమియు లేదు? మీకైక యాకోపగృహమున నొక్కరితోడను మాటలాడక పండుకొనియున్నది.

[illegible]ఏమి-ఏమి-నోఁబోలువిచారింతును. మంథరా! నీవింటేయుండుము. (పోవును)

[illegible] తెరలఁద్రిప్పి) ఉండెదను లెమ్ము—

[illegible] వెనుక యవనిక నెత్తినఁగైకేయి, గాసిల్లి పండుకొనియుండును].

[illegible]కైకయొద్దకువచ్చి) తరుణీ! ఈవిధియేమి? నీవిట్లుండుటకుఁ గారణమేమి?

[illegible]సుధాకర బింబముఁబోలు నీముద్దుమోమేటికి నేఁడు వాఁడియున్నది? తెలివి

[illegible]కలిమిఁజేపట్టినవాని ధన్యుఁజేయు నీకన్దామరలేల కశ్రుజలముల నిండియున్నవి?

[illegible]నేవచ్చిన వెంటనె ముదమారఁ జిలుకలకులుకు పలుకుల "నాథా! ప్రాణేశా" యని

[illegible]పిలిచి నానాపీనుఁగవ కానందమునించు నీమోముదమ్మి నేఁడేల చూనముద్రపహించి

[illegible]యున్నది? ఏతెంచిన వెంటనే మానక యెల్లవేళల నన్నాశ్లేషించుచుండిన నీకేలు

దోయి నేఁడేల యొకటినొకటి పీడించుచున్నవి? విలువగల జిలుగువలిపట్టుపలువలు మాని యీప్రాఁతచీర నేఁడేలవచ్చె? ఒక్కొక్కటి యొక్కొక నగము నైన వెలకుఁ గొనఁగల బలుసొమ్ములు నేఁడేలమైఁబూనవు? అవి యేమపరాధమొనర్చె? కాంతామణి! ఎవ్వరివలన నీకీపరిభవముగలిగె? ఎవ్వరు నీమది నొవ్వఁజేసిరి? ఉద్దిలేని ముద్దుచిలుకవోలె నన్నుదమ్మిగ్రమ్మి నెమ్మివోలె సంచునించు నంచవోలె నిన్ను నే జూచికొందుఁగా? అట్టి నీకపరాధమొనర్చినవాఁడెవఁడు? తనప్రాణముల నించుకైన నరకునేయని యీక్రూరాత్ముఁడెవఁడు? కామినీ! నీయాజ్ఞయించుక కలిగిన దరిద్రునైన నింద్రుఁజేయఁజాలుదు. ఇంద్రునైన దరిద్రుఁజేయఁజాలుదుఁగదా? ఒక్కమాటాడుమా. నీవగపునకుఁగారణమేమి? తరుణీ! పలుకవు?

అనుబంధము 10

కైకా! నయనప్రభాకాతరిత సారంగపాకా! శిరోజాతసచుంబితవిభా నిరాకృత చంచరీకా! పయోధరయుగళనిరస్తకోకా! సుందరీనిజప్రతీకా! సమంచితబింబోష్ఠకా! బహుసుశ్లోకా! మహిమాస్తోకా! నిరంతరనవరాకా! విగతశోకా! వత్సలపరిపాకా! కృపాలోకా! కైకా! నీకేటికీ కాక? నాపైఁగోపమా లేక యేటికి సౌమ్యభావమున ననుఁజూచి యాజ్ఞాపింపవు-లెమ్ము.

కైక—(లేచి యేడ్చును) నాథా! యెంతయుండియు నేననాథనేయనుగతి గలిగె. కనుఁజాలకనైతి. నాయభీష్టము నెఱవేర్చునారు లేరైరి.

దశ—మనోహారిణీ! నీ యభీష్టమైన నేమి? సర్వాభీష్టములు సమకూర్పనేనుండ నీకేటికీ కొఱఁత?

కైక—నీవనుటకేమి? నీవాడినంత జరుపుదువా యను సంశయమును నాకుఁగలిగెడు.

దశ—అయ్యో! ఇట్లేల నన్నలఁతిఁగాజూచెదు. పొలఁతీ! నిన్నున్నులవలఁతియంచుఁ గన్నులఁగప్పికొందునే. నీమాట జవదాఁటుదునే! నీకేటికీ సంశయము? [illegible] మెట్టిదైనను, నెట్టి దుస్సాధ్యమయినను, నాకుశక్యముమాత్రమాయెనా నెఱవేర్తు[illegible] నీయాన, నాయాన, రామునాన, నెఱవేర్తును-ఆనతిమ్ము.

కైక—అట్లయిన రామునిమాని మాభరతునికిఁ బట్టముగట్టుము.

మంథ—(స్వ) పాపముండ యిట్లేలడిగెను?

దశ—ఏమీ! ఏమీ! కైకా! నిక్కమాడితివా? నేనేమైనఁ దప్పువింటినా? నామనసు పరీక్షించెదవా?

కైక—త్రికరణశుద్ధిగా నిక్కమాడితిని.

దశ—హా! దైవమా! కైకా! నీకేటికీ కోరిక? రాముఁడు నీకెట్లుపగతుఁడు? వాఁడు

...ట్టమున కేటికర్హుఁడుకాఁడు? భరతునికంటెవాఁడు నీకెట్లప్రియుఁడు? ఇట్టిమాట నాడకుము. నీమాటలు నీకే కర్ణశూలములుగా నుండఁగా నాకెట్లుండఁజాలవు?

కైక—ఎట్టి యసాధ్య కార్యమైన శక్యముమాత్రమాయేనా చేసెదనంటివే. వచన మిచ్చి లేదనుము. నాకంతయచాలును.

దశ—ఏలయిట్టి విషమపరీక్ష? ఇదిసాకుశక్యమా? నేనెట్లు వచనము ద్రిప్పినవాఁడను?

కైక—చేతనున్నది. ఒక్కమాటాడిన జరుగునది. ఇది శక్యము కాకున్న నింకేదిశక్యము? అయ్యో! నేనెంత మోసపోయితిని. నాపతి నన్నుఁ బ్రాణపదముగాఁ జూచునని యెంచియుంటి నాకీయఁదగనిపదార్థ మతనికొక్కటియుం లేదని నమ్మియుంటి నే! ఊరివారందఱు ఏనుఁగులకనగాఁ జూచినను నాపతియట్లొనర్పఁడని నచ్చియుంటి నే! ఆనమ్మకము, ఆనచ్చికోలు, వమ్మాయె—వితయాయె.

అనుబంధము 11.

మంథ—(స్వ) భళి-భళి.

కైక—రాజేంద్రా! నేనింకేల మనవలయు? మని యెవరినమ్మవలయు? నమ్మి యెవరి నుద్ధరింపవలయు? ఏదైనను బావియో చెఱువో చూచికొందును. నీవును నీకొసల్యయు నీరాముఁడును నిశ్శంకముగానుండుఁడు. (పోవఁబోవ).

దశ—(నిలిపి కౌఁగిలించి) కైకా! ఇన్నిదినములనుండి నన్న రయుచుంటివే. ఇన్నాళ్లే నుండి లేనిబుద్ధి నేఁడేలగలిగె! నినునమ్మినవాఁడనే. ఎన్నఁడైనఁ జులుకనగాఁ జూతునా? నీవే బాసచేయుమన్నను. చేయుదును. ఇదిగో! ఈముద్దు—

కైక—రాజేంద్రా! ఈవిన్నాణములు చూపకుము. ఈముద్దులుచాలును. మోహముల మోసపఱచుట నీకసాధ్యము. నాయభీష్టము నెఱవేర్చిన వేయిముద్దులు నాకెక్కును.

దశ—కైకా! నీవు సద్గుణముల ప్రోవుగదా? ఈక్రూరగుణముమాని నన్నాదరింపరాదా?

కైక—ధరణీశా! ఇక్ష్వాకుకులజులాడితప్పనివారని పేరొందిరి. ఆవంశమున నసదృశ కీర్తిమైమంటివి సత్యసంధుఁడవని ప్రసిద్ధిఁగంటివి. కోరిన కోరిక జరుపుదునంటివి. నాకోరికవింటివి.

దశ—సౌహార్దమున సమరసభావము వాటించిన నీబుద్ధిముదురఁబొచ్చెఁగా? మోహం పుటన్నువౌట నొందనరామి నూరకుంటిని. నాకుఁగోపమువచ్చును. ఊరక బుద్ధి కలిగియుండుము.

కైక—(ఏడ్చుచు) అయ్యో! మాటతప్పియు నన్నే తెగడనాడుట కలిగెఁగా? ఆహా! నాదురదృష్టము! రాజేంద్రా! ఇదేపోయెద. కూపమునంబడియెద. దీనికైన నాజ్ఞ యిమ్ము.

దశ—శాపమునఁగావున్న నీప్రాప్తియున్నదానఁ బడుబోమ్ము. నాయాజ్ఞయేల? నీవాకరియాజ్ఞలో నుండినఁగదా?

కైక—భూమ్యాకాశదైవములారా! (ఏడ్చుచు) మీరేసాక్షులు. ఇట్టియసత్యవాదికాలనై మని యుండఁజాలక యసువులఁబాయఁబోయెద.

దశ—అనృతోదరీ! నీచెడుఁగునకు దైవముల నేల సాక్షులఁగోరెదవు? నేసత్యసంధుఁడగుటయుఁ గాకుండుటయు లోకమెఱుఁగదో? నీప్రాప్తికాలఁదిఁ బోవుచున్నానను.

కైక— (నిష్క్రమించును)

దశ—అకటా! ఈయబల యింతటిరాక్షసియగునే.

శా॥ అహోహో యెఱుఁగంగనైతిఁగద యీయంభోజపత్రాక్షి సం
దేహంబేటికిఁ గాళరాత్రియగు సాధ్వీరత్నమౌనంచుఁ గా
లాహింబెంచితి మోసపోయితి నపాయంబయ్యె నీతన్వికీ
ద్రోహోద్యోగము గల్గనేమిటికి నాదుష్ప్రాప్తి కేమందునో॥

మంథ—(స్వ) (చేతులుగొట్టి) అయ్యో! ఎంత తెలివిలేనిముండ! వరములేలయడుగరాదు?

[పునః ప్రవేశము: కైకేయి.]

కైక—అచలాధీశా! నేఁబోయితినని సంతోషపడితివి కాఁబోలు. పీడవిడెననుకొంటివి కాఁబోలు. నే నేలపోయెదను నీమాట నీకొప్పగింపక? అల దేవాసురులయుద్ధమున నాకు రెండువరముల నిచ్చితివే. అవియైన నిత్తువా యీయవా?

మంథ—(స్వ) శబాస్. ఇది నాకంటె దుర్మార్గపుముండ. నాకీ చమత్కారముతోఁచియే యుండదు.

దశ—హా! శ్రీహరీ! కైకా! నేననృతవాదినని యెంచితివా! ఇచ్చినదియిచ్చియే యున్నాను. మిన్నువిఱిగి మీఁదఁబడినను నిత్తును. అయిన ననుగ్రహించి సద్వరముల నడుగుము.

కైక—నీకు దుర్వరము లనిపించునవి నాకు సద్వరములనియే తోఁపవచ్చుఁగదా. నేనడిగిన వరముల నిచ్చెదవా లేదా యింతచెప్పుము.

దశ—నీవిట్టికట్టిఁడివౌదువని యెఱుఁగనైతి. లోకొకటఁగానివని వరముల నెపమున సాధింపఁజూచెదవు కాఁబోలు. ఇట్టిదుర్మార్గురాలికి లేదన్నను పాపమురాదు. అయినను, సత్యబద్ధుఁడని జగమంతయు నన్నెఱుఁగుఁగావున నీకిచ్చెదను. త్రికరణ

శుద్ధిగా నిచ్చెదను. నీవరములలో మించివచ్చినది రామపట్టాభిషేకభంగముగదా? రామునెట్లయిన వేఁడుకొనఁగలను. ఆరెండువరముల నిప్పుడేయడుగుము. క్రూర కృత్యములన్నియు నొక్కసారియే కానిమ్ము.

కైక — మిక్కిలి సంతోషము. అట్లయిన నడిగెదను. ఒకవరమునకు భరతుని పట్టాభిషేక మొనర్పుము. మఱియొక్కటికిఁ బదునాలుగేండ్లరణ్యమునఁ దాపసవృత్తిమై నుండునట్లు ఱేఁపే పంపుము రాముని.

దశ — హా! శ్రీహరీ! (మూర్ఛిల్లి లేచి) కైకా — కైకా! నాపాడుచెవులకు నేఁడేమైన భ్రమ గలిగెనా లేక నిక్కముగ నీవు రామునరణ్యమునకుఁ బంపుమంటివా?

కైక — పదునాలుగేండ్లు.

దప — హా! హా! శ్రీహరీ!

కైక — తపసివేషమున.

దశ — కైకా! కైకా!

కైక — ఱేఁపే.

దశ — అయ్యయ్యో! మారాముని పాలిటిదాయవై, నాపాలిమృత్యుదేవతవై, మాయింటికిఁ గాలసర్పమవై తివిగదే? ఏమిసంతోషమని యీక్రూరవర మడిగితివే. భరతునకుఁ బట్టము కట్టుకుఁగాక, రామునరణ్యమునకుఁ బంపుట యేమికోరికయే. ఎవ్వని సుగుణము నాబాలచండాలముగ లోకులందఱుఁ బ్రశంసింతురో, యిక్ష్వాకుకులజులెవ్వరు నడఁచుని సత్కీర్తి యీచిఱుతఁదనముననె యెవ్వఁడు వడసెనో, పరకాంతలఁ దల్లులుగఁ బరధనము హాలాహలముగ నెవ్వఁడెంచునో యేవాఁడు తనతల్లికంటె నెక్కువగ సవతితల్లులకు భక్తియొనర్చునో, తనభ్రాతలఁ దనశరీరములోని భాగములుగ నెవ్వాఁడు ప్రతీక్షించునో, యెవ్వనినొక నిమిషము వీక్షింపకున్న నేమనఁజాలనో, యట్టిమహానీయుఁడు, దిగంత విశ్రాంతయశోవిలాసుఁడు, దైతేయ తుషారచండభానుఁడు, పరశురామ గర్వభేది, కౌశికప్రియశిష్యుఁడు, సీతాప్రాణ నాథుఁడు, వానిపై నీకీద్వేషమేల? నీకేమివాఁడు విషముపోసెను? భరతునకు వాఁడేమియుండరాములఁ గలిగించె? నాసంతోషమున కగ్నిహోత్రము నిడితివి. హృదయమునఁ గాలకూటము నభివర్ధిల్లఁజేసితివి. నాపాలి కాళరాత్రివై జనించితివి. కటకటా! కైకా! నేబహుదినములు మనువాఁడఁగాను. విధాతృఁడిచ్చిన యాయువు నీవేల తగ్గించెదవు? నేదీనుఁడ-వృద్ధుఁడ-అనన్యగతికుఁడ నినుశరణొందినవాఁడ. నీచరణములంటి నేవేఁడెదను గరుణింపుమా. "ఈక్రూరకృత్యము మానుమా— నా పైదయరానిమ్మా. (నమస్కరించును.)

కైక — (ఆవలఁబోయి) రాజేంద్రా! ఈటుక్కు లేల చేసెదవు? నే నేమడుగరానిదడిగితి?
నీమోహమునకు నేను లోఁబడనని నమ్ముము. (నిష్క్రమించును).

దశ — హా! దైవమా! నాకేమిప్రాప్తి దెచ్చితివి.

అనుబంధము 12

ఇన్ని దినములు మని తుదకీ నిక్కు లేనిభంగి కలుగునే! అక్కటా! నేనుదీని నేల చేపట్టితిని. అయ్యయో! నాముద్దులపట్టిని-నా మోహపుతనయు నేనరణ్యములకుఁ బంపి యెట్లీప్రాణముల భరింతును. కటకటా! ఈమానికి నే నేల వరములిచ్చెద నంటిని? సత్యప్రతిజ్ఞఁ బాయుదువా? లేక దుర్మరణమున కియ్యకొందునా? ఎట్టిదుర్మరణము గల్గినను నానోటివెంట నాత్రిలోకసుందరు నరణ్యముల కెట్లు పొమ్మందును? కామాతురుఁడనియుఁ గఠినహృదయుఁడనియు, నన్నెల్లరు గుహ్యకరిగొనితిట్టరోటు! కౌసల్య యేమెంచి రామపట్టాభిషేక మేలమానితివన్న నేనేమి వచింపఁగలను? అయ్యో! పట్టాభిషేకము మాత్రము మానుట కాదే. ఘోరాటవులకుఁ బంపుటయే మారణవిధియె. ఈదుఃఖసాగర మేగతిఁదరియింతును? ఆరాముఁడు-ఆర్థిజనసురరాముఁడు-రిపుభీముఁడు కరుణాధాముఁడు వచ్చి నను మాటలాడించిన వానికి నేముఖమునెట్లుచూపుదు? రామచంద్రా! సద్గుణసాంద్రా! నీఋణము నాకింతియే సుమా. అకటా! ఎట్టికౄరకర్మునకు నీవు కొడుకవైన జన్మించితివి. ఎట్టికులాంతకునకు నిసుతత్వము సమకూరెం. ఎట్టినిర్భాగ్యుని, నెట్టిపాపు, నెట్టిపగదాయ నెట్టిద్రోహిని, నీవు తండ్రియందు నమ్మితివి! నీముద్దుమోమింకెట్లుచూచెద? దైవమా! మారామునకు జనకాజ్ఞఁ దిరస్కరించు బుద్ధియైనఁ గలిగింపుమా. అట్టిసంతసమైన నాకుసమకూర్పుము. అట్లయిన నిశ్చింతముగ మనఁగలఁగదా? ఆరాముఁ డట్టివాఁడుకాఁడే. నేనేమి చేయుదును? దైవతోత్తములారా! ఇప్పుడే నా ప్రాణములఁ బాపరాదా? ఘోరభూకంపమిప్పుడే యుద్భవించి యీయయోధ్యనంతయు మ్రింగరాదా? కాలవ్యాళములారా! ఈకౄరకర్ముని మీవిషానలముల దహింపరాదా స్తాథమా! ఇప్పుడవిఱిగి నాపైఁబడరాదా? చిత్రరూపముననున్న పితృపతీ! నీవిప్పుడ సజీవుఁడవై నన్నుగొనిపోరాదా? అయ్యో! ఈప్రొద్దేటికిఁ బొడుచుచున్నది. జీవరాశి నిద్దురలేపి వారిహృదయము లలరింపఁగల కమలబాంధవుఁడు నాకేల తపనుఁడైయున్నాఁడు. ఈప్రొద్దయినఁ బొడువక జగమంతయు నిట్లేరాత్రిమయముగానుండి యంతరించిపోయిన నాకెంత సంతోషముగానుండును? ప్రభాకరా! నీవుమావంశకర్తవుగావా! నీకేల గరుణగలుగదు? అనుగ్రహించి యుదయింపకుండుమా. అక్కటా! అప్పుడే తొలిదెస యుదయదరుణకిరణ పురోగమసాంధ్యరాగముల ధరియించె. ఈసూర్యుఁడు తానేల యుదయింపకుండును. ఇంతైన నాపైనక్కటికము చూపఁడుగా!

ఖరకరుఁడనుట విదితమాయెను ఇప్పుడె నానారాచమున వీనిరూపుమాపెద. (ధనువెత్తి) ఆహా! నాకేమి బుద్ధిమాంద్యము! నావిధిపైకోప మీభాస్వంతునిపైఁజూప నేమిటికి కక్కను? దశరథా! దశరథా! నీవీసూర్యుని మఱియొకనాఁడు చూడఁగలవా? ఇం కెక్కడి సూర్యుఁడు. ఎక్కడి దశరథుఁడు! హా! రామా! నిన్నుఁజూచిన వెంటనే నీతో నీకైకవరము చెప్పినవెంటనే దశరథుఁడు పొలియఁడా?

[ప్రవేశము: సుమంత్రుఁడు.]

సుమం—(దశరథుని సమీపించి) రాజన్యా! నరపాలకంఠీరవా! లెమ్ము లెమ్ము. ఇదె తెల్లవారెను. మంగళస్నానము వేళయాయెను. అభిషేకమండపమున శ్రీరాముఁడు సుస్నాతుఁడై లక్ష్మణుతోడ సుఖాసీనుఁడై యున్నవాఁడు. వసిష్ఠాదిసంయమీం ద్రులు కర్తవ్యక్రియాకలాపముల నిర్వహించుచున్నవారు. మీరాకం బ్రతీక్షించు చున్నారు. లగ్నమాసన్నమాయె. ధరాధిపచూడామణీ! పరాకు! ముఖ్యభృత్యుఁడు సుమంత్రుఁడు విన్నవించుచున్నాఁడు.

దశ—(లేచి కన్నీరునుంచి) హా! రామా! హా! దైవమా! (నేలఁబడును)

సుమం—హా! హా! ఏమిది?

[పునః ప్ర: కైక.]

కైక—సుమంత్రా! రామునిందుఁదోడితెమ్ము. పొమ్ము.

సుమంత్రు—

కం॥ మాతా యిది యేమిటికీ
భూతల నాథునకు వింత పొగులు గలిగెనిం
దేతీఱు నరయ నాకీ
యాతత శోకంబుగతము నానతియిమ్మా ॥

అమ్మా! కైకేయీదేవీ! ఇదియేమి రాజన్యుఁడు—

కైక—మాటలఁగాలహరణమేల? రాముఁడేతెంచిన నన్నియు విశదమగును. వేళమ పొమ్ము.

సుమం— (నిష్క్రమించును.)

దశ—కైకా! నాపైనింతయైన నీకుఁగరుణకలుగదా? నేనేమపరాధమొనర్చితి? నా యెడ నీకున్నదని యనుచున్న మోహమున కిదియాతార్కాణము? రాముఁనేల పిలి పించితివి? వానితో నేనెట్లు మాటాడుదు? దేవీ! నీవుకాకున్న నన్నెవ్వరు రక్షిం

చువారు? నాయపరాధము లెన్నియున్నను గారుణ్యభావమున క్షమింపుము. కాకున్న నీయాన నేనసువుల భరింపఁజాల. ఈవృద్ధునిపై గార్పణ్యము మానుము. ననురక్షింపకున్న విడువను. అభయమీకున్న మానను. (అని కాళ్ళంటఁబోవ),

అనుబంధము 13

కైక—(విదలించి) రాజేంద్రా! ఈవాగత్యమేల? వరములీ లేదనుము. ఈయాగడ మేల? నాసవతి కౌసల్యకు భీతిల్లి నాకు మ్రొక్కెదవా? ఇంకఁజాలు పొమ్ము—

[ప్ర: రాముఁడు-లక్ష్మణుఁడు-సుమంత్రుఁడు (ప్రక్కన).]

రాము—సుమంత్రా! ఎందున్నాఁడు మాయయ్య? ఎందున్నాఁడు?

సుమం—దేవా! ఆభవనముననున్నాఁడు.

రాము—అయినఁ బోవుదము.

దశ—కైకా! ఇదె రాముఁడువచ్చినజాడతోఁచుచున్నది. ఇఁక నేమనఁజాలను. ఇమ్మా నాకభయము? (కాళ్లంటును).

కైక—ఈవగలింకఁ జాలు నూరకుండుము.

దశ—ఎంత కఠినాత్మురాలవే! ఎంతటి కిరాతకివే. అయ్యో! (ముసుఁగిడును).

రాము—(దశరథునొద్దకువచ్చి) అయ్యా! అయ్యా! సుమంత్రునియెదుట నీవుకన్నీరు నించితివఁట! నీకెట్టిదుఃఖముగలిగె? నేఁడేల ననుఁజూడకున్నావు? ముసుఁగైనను దీయవు. నీమోమునమ్ముఁ జూడఁగూడనియంతపరాధము నేనేమిచేసితిని? ఎప్పుడు నను వీక్షించినను గౌఁగిలించుట మానవే. ఇప్పుడు నేవచ్చి యింతసేపయినను జూడ వేల? నీపెదవినుండిమాటవెడలినంత నేనెట్టి కార్యము నైనవొనర్పఁగఁ కొనుచుండ నీకేల యీదుఃఖము. అయ్యో! నీముసుఁగున నీవక్షోభాగ మెగిరిపడుచు నీకుఁగల యపారదుఃఖము నెఱింగించుచున్నదే. నిన్నసాయంతనమున ననుఁబట్టాభిషిక్తుఁ జేసెదనని మహానందమున మాటలాడితివే? ఒక్కరాత్రిలో నాయానంద మెందుఁ బోయెను? ఏభూసురుల నీవెటిగాసి వెట్టితివి? ఎట్టి శరణాగతుల శత్రువులకప్పగించితివి? ఎట్టిసత్యముల జరుపలేకపోయితివి? ఎట్టి పరధనముఁ బరస్త్రీల నీవు కాంక్షించితివి? నీయేకుమారున కెట్టియాపదగలిగె? అయ్యో! ఆగిరివ్రజపురమునుండి యేమైన వృత్తాంతము తెలిసెనా? భరతశత్రుఘ్నులు క్షేమముగనున్నారా? అయ్యో! నీవు మాఱుమాటపల్కకున్న నాప్రాణములు నిలువఁజాలవు. ఒక్క మాటాడి నాయనుతాపముఁ దీర్పరాదా?

అనుబంధము 14

(పైఁబడి యేడ్చును).

దశ—(ముసుఁగు తీయకయే రాముఁ గౌఁగిలించి) రామా! రామా! (ఏడ్చును).

రాము—మాతా! కైకేయీదేవీ! ఇదేల మాయయ్య యిట్లు దుఃఖించుచున్నాఁడు? నీకుఁ దెలియక నా జనకున కింత పాటు గలుగునా? ఏల యూరకున్నావు? ఎట్టి వార్త కాని కొంకక వచింపుము.

కైక—కుమారా! దేవాసురుల యుద్ధమునాఁడు మీ తండ్రి నాకు రెండు వరముల నిచ్చి యుండెను. వాని నిప్పు డడిగితి. భరతునికిఁ బట్టముగట్ట నొకటికిఁ, దాపసవృత్తిమై, నేఁడే నిన్ను బదునాలుగేండ్లరణ్యమునకుఁ బంప నొక్కటికి వేఁడితి. ఇచ్చెను. ఆమాట నీకుఁ జెప్పుటకు వాయోడి శోకించుచున్నాఁడు.

దశ—హా! రామా! హా! రామా!

లక్ష్మ—కైకేయిదేవీ! ఇట్టిమ్రారవరములా—

రాము—లక్ష్మణా! ఊరకుండుము. జనకా! ఇంతకార్యమున కింత యోచించిపవలయునా? నీవు శోకించుటకైన దీన నేమున్నది? పదునాల్గేండ్లు నన్నరణ్యమున నుండ నియమించుటయా శోక కారణము? భూప్రదక్షిణాభిలాషము నాకు మిక్కుటముగ నున్నదని యెన్నిమారులో విన్నవించితి నే? పట్టాభిషేకమున కియ్యకొనునప్పుడును నీయానతి మీఱరామిచే సమ్మతించితిఁ గాక, నాకు దేశపర్యటనాభిలాషమే మెండుగ నుండెను. నేఁ బ్రార్థించినను నీవనుగ్రహింపకుండిన యర్థ మీదేవి నాకిప్పించి స్తోత్రపాత్ర యయ్యె. కావున దీనికై శోకింప నేటికి? ఇంక భరతుని పట్టాభిషేకమునకు శోకింతువా? నాసోదరుఁడే? నాపైగూర్మి గలవాఁడే? నీ కొడుకులలో నెక్కుడగు భక్తి కలవాఁడే. అట్టివాఁడు రాజ్యమేలుట నీకును నాకును సంతోషకరముగా నుండవలయుఁగదా? నీవు నాకభిషేకము చేసి యుండినను, మా భరతు రాజ్యమున నిల్పి నే దేశదృక్షచే వెడలవలయుననియే యుంటి. మున్ముందే యామాట చెప్పికొన్న నీవు సమ్మతింపవో యనుభయమున నీకుం జెప్పకుంటి. ఈతల్లి వరముల వ్యాజమున నాయభీష్టము నెఱవేర్చి పరమసమ్మదమావహింపఁ జేసెఁగా! ఇదియింత యొప్పు నే! ఇవియన్నియు నిట్లుండ వరములిచ్చిన వాఁడు తండ్రియఁట. వేఁడినది ప్రేమగల తల్లియఁట. రాజ్యమేలువాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడగు తమ్ముఁడఁట. ఇందున నేది మీఱఁ దగినది? జనకా! ఇంచుకయుఁ యోచింపకుము. ఈపదునాల్గు సంవత్సరములును బదునాల్గు దినములుగాఁ గడచనఁగలవు. నేనవశ్యము పితృవాక్యమును జరిపెద. ఒండనకుము. ఇదేపోయి మిగిలిన తల్లులతోడ నీసంతోషవార్త చెప్పి వచ్చెద.

అనుబంధము 15

నాకానతిమ్మ (పోవుచుండ)

దశ—(లేచి) రామా !—శ్రీరామా !— నిన్ను మాన—

రాము—(మరలివచ్చి) జనకా ! శోకింపకుము. ఇదియేలొకో యిట్లుశోకించెదవు?

రాము—
లక్ష్మ— } (నిష్క్రమించుచు).

దశ—రామా ! రామా !

లక్ష్మ—(ప్రక్కన) జనకుఁడు మరలఁ బిలుచుచున్నాఁడు.

రాము—ఊరక కలువరించుచున్నాఁడు. మరలవత్తుముగదా? పోదము—

(నిష్క్రమింతురు)

దశ—(గట్టిగా) రామా ! రామా ! రామా !

(ముందు యవనికపడును)

—* ప్రథమాఙ్కము సమాప్తము *—

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ద్వితీయాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

కౌసల్య యిల్లు.

[ప్ర: కౌసల్య (మంగళద్రవ్యములిడుకొనియుండి క్రిందఁబడియుండును) రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు శిశిరోపచారములు చేయుచుందురు]

అనుబంధము 16

కౌసల్య—(లేచి) తనయా! నేఁడుదయమున లేచి నేనెట్టిపాపిముఖముఁ జూచితి? నిర్ఘాతపాతముఁబోలినయీ బెట్టిదపు వార్తవింటిని. నాహృదయ మెట్టివజ్రకఠినమో! యీవార్తవినియు వ్రయ్యలుగాకున్నదే! అయ్యో! నీపట్టాభిషేకమునకని యీ మంగళద్రవ్యముల నేకరించియున్నానే! హా! కైకా! ఇన్నిదినములనుండి యింత ప్రీతిపాత్రవుగానుండి తుదకు సవతికుత్సరము సాధించితివే! తనయా! తనకొడుకు రాజ్యమేలిన నేలుఁగాక, నిన్నేల యడవులకుఁ బొమ్మనవలయు. ఇంతటిపగ యెందైనవింటిమే? ఈమాటకైక నీతో నెట్లాడఁ జాలెను? ఆపతి యిందుల కెట్లు సమ్మతించెను? తనకుఁగూరిమిగల కాంతకు వరము లిచ్చిన రాజ్యమంత యుఁదనప్రాణమైనను సరకుసేయక యీవచ్చుఁగాక పెఱవారి కొడుకుల నరణ్యములఁద్రోయ టొప్పునే? తనయా! నినుఁబాసి యేనెట్లునిర్వహింతును? నన్నెవ రాదరించువారు? అయ్యో! కొడుకరణ్యములకేగెడు. పతినిఁగైక కొనియున్నది. ఇంకెట్లు భరింతు? తనయా! జనకుఁడు పొమ్మన్నంతనే యేయపరాధము లేక నీవరణ్యములకేల యేగవలయు? రాజ్యమాశింపకుము. భరతునెగ్గులాడకుము. అయిన, నరణ్యములమాని నాయొద్దనుండుమా. జనకాజ్ఞపాలింపఁదగినదియైన జనని యాజ్ఞపాలింపఁదగనిదియా? నీవు ననుఁబాసిన నాప్రాణములు నిలువవనుట నీవెఱుఁగవా? మాతృవధకైన నియ్యకోలు గావించు పిత్రాజ్ఞయుంగలదా? కుమారా! నీవాకైకెగర్భమున జనింపక నా నిర్భాగ్యగర్భమున నేల జనించితివి?

•

అనుబంధము 17

లోకసంరక్షణశాలి యగుకొడుకు నాకుండియు, గొడ్రాలుకంటె నికృష్టమగు దశ నాకుఁ బ్రాప్తించెఁగా! తనుజా! నీపాదరేఖలాదిగాఁ జూచిన సాముద్రికులు నీవు ధరణీభరణదక్షుండ వగుదువనిరి. వసిష్ఠాది సంయమీంద్రులు నినుఁ జక్రవర్తిపదస్థుఁడవుగమ్మని దీవనలిచ్చిరి. ఆశాస్త్రముల నాదీవెనల నీకైకయొక్క మాటమాత్రమున నబద్ధములఁ జేయఁజాలెఁగా? నీవు జనించినదాదిగా నిన్నొక్కనాఁడుఁ బాసియుండఁగనే! ఈవియోగసాగర మేగతిఁ దరింతు? పదునేఁడేండ్లు నినుఁ బెంచినది యిట్లవుటకా? పెంచిన ముద్దుచిలుకను బావురుగాని కప్పగించినట్లాయెఁగా? అయ్యయో! నీవు నాకుఁగలుగుట కెన్ని దైవములఁ బూజించితిని! ఎన్ని వ్రతముల నాచరించితి! ఎన్ని యుపవాసములఁ జేసితి. ఇట్లుపాటుపడి కులాభరణమైన నిన్నుఁ గనినది యీకైక కొప్పఁ జెప్పుటకా? అనుకంపలేక నన్నుఁ బాసిపోవ నీమన సెట్లొప్పెను? తనయా! రామా! వలవదుసుమా యీ యాచరణము.

రామ—జననీ! నీవిట్లాడకుము. జనకాజ్ఞకైకదా పరశురాముఁడు తల్లినైనఁ జంపినది? నాకు జనకాజ్ఞయెట్లో నీకును బతియాజ్ఞయట్లేగదా? యోచింపకూఁబడిల్లుము.

సీ॥ తల్లి యెన్నఁడుగాని తప్పఁ గూడనిభంగి
వెలసెడుపతియాజ్ఞఁ దలఁప వలదె
యిన్నాళ్లుకీర్తిమై మన్నతండ్రి కసత్య
కలుషఁ మబ్బెడుభంగిఁ దలఁప వలదె
కల్లనైనఁ బితృవాక్యమెలమి మీఱఁగ లేని
తనయుపుత్రత యింత తలఁపవలదె
యెట్టికష్టములైన నెలమిఁ గొన్నాళ్లలోఁ
దొలఁగఁ బారుట యింత తలఁపవలదె

తే॥ గీ॥ వనికిఁ జనఁగ లోకంబేమి మునిఁగె నమ్మ
కడచుఁ బదునాలుగేండ్లెంత కాలమమ్మ
వనటఁ గుందంగ నంతేమి వచ్చెనమ్మ
కడఁగి మాయమ్మ శోకంబు విడఁగదమ్మ॥

నేకొక్కఁడఁగదా కొన్నిదినములు లేకుండునది? ఇందులకింతయేటికి? భరతుఁడు నాకంటె నీయెడ భక్తిపరుఁడు. ఈలక్ష్మణుఁడు, శత్రుఘ్నుఁడు నట్టివారే. వీరుండ నీకేమికొఱఁత? నీవుదుఃఖించి యేమిప్రయోజనము? నాకాజ్ఞ నిర్వహింపకున్నఁ దప్పదు.

కౌస—రామా! అయిన నీవు పోవ నేవలయునా ? నాయాజ్ఞ, నిర్వహింపవా?

రాము—తల్లీ! నన్నేల సంకటమునకు గుఱిచేసెదు? పితృాజ్ఞయనుల్లంఘ్యంబు. నను మన్నింపుము. సుమిత్రాదేవియొద్దకును సీతయొద్దకును బోవలయు. మరల నీయెడ కేతెంచి నీతో మాటలాడఁగలను.

కౌసల్య—

ఉ॥ అవ్యయలీల నీకు వసుధాధిప పట్టముగల్గ రాజరా
త్సేవ్యుఁడవై వెలుంగ నభిషేకము వేళనునీకొసంగఁగా
భవ్యముగాఁగఁ గూర్చితినపారముదంబున నింకమంగళ
ద్రవ్యము లేమిసేయుదు విధాతృన కింతచలంబు గల్గెనే॥

అయ్యో! ఈమంగళద్రవ్యములుగలవే వీనినేమి చేయుదు.

రాము—

చ॥ అడలకుమమ్మ మీఱఁదగదమ్మ ధరావరుఁ గల్లసేయు టె
న్నఁడువలదమ్మ యీపదియునాలుగువర్షము లింతలోన నే
కడచనునమ్మ నామనవిఁ గైకొనుమమ్మ యలంతనాకు ని
మ్మడియగునమ్మ వీనికినమస్కృతు లేనొనరింతు నమ్మరో॥

(ద్రవ్యములకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కృతి సేయును).

కౌసల్య—హా! శ్రీహరీ! (మూర్ఛిల్లును).

(యవనికపడును).

ద్వితీయాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

సీతనగరు.

[ప్ర: రాముఁడు-సీత]

అనుబంధము 18

సీత—నాథా! ఇట్టిక్రూరభంగి నీకొండుట యొకనాఁడు నెఱుఁగఁగదా? నీకు రాజ్యము లేకుండుటకే నోర్చితి. భరతునకుఁ బట్టాభిషేకమగుటకు మొదలేయోర్చితి. ఆరణ్యవాసమున కింతయైనఁ జింతింపను. సకలసంపదలు నాయుటకోడను. కాని నిన్నుఁ బాసియుండుటకేనోపనుమా? నాయాన నీపాదములాన నేనిందుండఁజాల. పరీక్షించుట కిట్లాడెదవు గాక నిక్కమని నేనమ్మను. నీవడవులకుఁబోవ నీవుండనున్న నాకెందును గొఱవడదు. నన్నడవిపాలు చేయుట కేసహింపను. నీచరణములంటి వేఁడెద. వలవదుడుగుమా యీభయంకరకృత్యము! నన్ను మానుటయా? నే నేమపరాధమొనర్చితి. నాపాడుచెవులెట్టి మాటలవి నెను? మనోనాథా! నీవభయమీకున్నఁ బ్రాణముల భరింపఁజాల.

రాము—కాంతామణీ! ఆయరణ్యముల నీవు నాతోనెట్లుండఁగలవు? ఉద్యానవనముల సంచరించునపుడు కోమలతలఁ ద్రొక్కిన నీకాళ్లు నొచ్చుచుండునే. ఆహా నేల కాలెట్లూనఁగలవు? వీణాస్వనమే యొక్కొకసారి కటువుగాఁదోఁచెడు నీకుఁ గాననమృగారావమెట్లు సహ్యమగు? చిత్రప్రతిమలలోని సింగముల రాక్షసులఁ జూచి భీతిల్లునీవు ప్రత్యక్ష హర్యక్షముల రాక్షసులఁ జూచి యెట్లోర్వఁగలవు? నీవు నాతోడనుండుట నీకు సౌఖ్యమా? నాకు సౌఖ్యమా? వలదుడుగుము. నామాటవినుము.

అనుబంధము 19

సీత—ప్రాణేశా! పతిమాటవినకుండుట సతికిఁ బాపమగుట నేనెఱుఁగనిదానఁగాను. ఐన నిట్టిమాటలు వినకున్నను దోషముగలుగదు.

కం॥ మృతిబొందఁ గోరెనేనియుఁ
    బతిమాట వినంగవలయుఁ బాడి యెఱుఁగుదుఁ
  బతి తన్నుఁ బాయ నెంచిన
    సతి వలదనుమాట కలుషసహితం బగునే॥

నీవింకు లేకుండిన నిదియే నాకరణ్యమగు. ఈహంసతూలికాతల్పమే శిలామయ తల్పమగు. ఈసౌధాంతరమే పర్ణకుటీరముకంటె నికృష్టమగు. ఈపరిచారికలే వనదీం దములగు. నాచెలికత్తియలే రాక్షసులగుదురు. అయ్యో! ఈయరణ్యవాసము నాకేల కట్టితివి? ఇటుమానిపోవుటకా మాజనకుండు నను నీకిచ్చినది? ఇట్టిదుస్తర వియోగము ఘటించుటకా యగ్నిసాక్షిగ నన్నుద్వాహమైనది? భూరమణా! అడవులలో నీవలయు నెడ నీకుపచర్యసేయ నేనువలదా? కైకేయి యేమయిన నన్నుఁ బోవలదనెనా? అట్లయిన నామె పాదములపైఁబడి వేఁడికొందును. ఆమెకు నీయట్టి నిష్కరుణగలదేమో చూచెద. ఓపనోప. నినుఁబాసి నేనిందుమననోప. నీచరణములాన నేమాననోప. రక్షింపుము. రక్షింపుము.

అనుబంధము 20

(కాళ్లపైఁబడును)

రాము—హా! దుఃఖము—కామినీ! లెమ్ము. లెమ్ము. ఏలయలంతఁ జెందెదవు? అడవుల నీవిసుమలఁ బడ లేవనిపల్కితిఁగాక నిన్నుమానిపోవ నాకుఁగోరికయా? నీసరసనున్న యరణ్యమే నాకు స్వర్గము. పర్ణశాలయే నాకింద్రభవనము. కందమూలములే భక్ష్య భోజ్యములు. ఊఁ అడుగ్లుము.

[ప్రవేశము: లక్ష్మణుఁడు-(దూరమున)]

లక్ష్మ—(దూరము పోవును).

రాము—లక్ష్మణా! రమ్ము. ఈసీత నా వెంటవచ్చెదనని కనునిక్కచ్చి యొకర్పె. సంతాపముఁజూడఁ జాలకియ్యకొంటిని.

లక్ష్మ—ఊఁ—

రాము—ఏమూరక "ఊఁ"—అంటివి? లక్ష్మణా! నీచందము నేఁడు చిత్రముగా నున్నది. మనసార నొకమాటయున నాడవు. ఇక్కడికేలవచ్చితివి?

లక్ష్మ—రమ్మనియున్న వచ్చితి.

రాము—నేను నిను రమ్మంటినా?

లక్ష్మ—రమ్మనకున్న నూరకయేవచ్చితి.

రాము—నీజాడలు నాకేమియుఁ దెలియవు. ఎట్లునువచ్చియున్నావు. దశరథునొద్దకుఁ బోవుదమురమ్ము.

లక్ష్మ—ఊఁ— (రామలక్ష్మణులు నిష్క్రమింతురు)

ద్వితీయాఙ్కము-తృతీయరంగము.

కైకయిల్లు.

[ప్రవేశము: మంథర]

మంథ—ఇప్పుడు కొంచెము నెమ్మది గలిగియున్నది. ఇంకఁ దిరుగుటకు దారి లేదు. ఈ ప్రభావమూరంతయు నప్పుడే తెలిసినది. ఊరి ముండలందఱు నప్పుడే యేడ్చుచున్నారు. ఏడ్వనీ! ఇంకను నేడ్వనీ! రాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోయిన నీవిధవలకంతయు నేమి పోయెనో. అక్కడ నెవ్వతెయో కండ్ల నీళ్లొరుగ నేడ్చుచుఁ బోవుచున్నది. ఆహా! నన్నుఁ జూచి యా వైపున మోముఁ ద్రిప్పి పోవుచున్నది. (దగ్గను) తిరిగి యే చూడదు. దీనికేమి విషము పోసినాను.

[ప్రవేశము: -కైక.]

కైకా! ఎట్లు?—

కైక—మంథరా? ఎంత కార్యమాయెనే! ఏమి యుత్పాతము గలిగెనే! నా పతిసంతాపము చెప్పఁజాలను. ఇంతగునని యెఱుఁగ.

మంథ—అయిన దయినది. ఇప్పుడు చింతించి ప్రయోజనమేమి?

కైక—

అనుబంధము 21

ఆ సంతాపమున నా నాథుఁడు జీవింపఁగలఁడా యని సంశయము పుట్టుచున్నది.

మంథ—పీడ వీడినది.

కైక—దుర్జాతివిధవా! ఇంత చేసి యిట్లాడెదవా?

మంథ—నీవు కానున్నానంటివి. నన్నేల విధవాయనెదు?

కైక—అయ్యో! ఏమి ప్రాప్తి దెచ్చుకొంటిని. దైవమా! ఇప్పుడేమి చేయుదును.

మంథ—సులభముగనే యున్నదే చేయఁదగినపని. తప్పొనర్చితినని దశరథు క్షమింప వేఁడుము. పిదపఁ గౌసల్య కాళ్లఁబడుము. రాముని పట్టాభిషేకము చేయింపుము.

కైక—చేయుదునా యట్లు?

మంథ—పిదపఁ జేయఁదగినది వినలేదే

కైక—అదియేమి?

మంథ—తర్వాత భరతుని గొనిపోయి యొక కూపమున నూకి నీవును నొక గుండు కట్టుకొని దుమికి చావుము. విధవాత్వము తప్పవలయునన్న వేఱు మార్గము లేదు.

కైక—నా నాథుఁడు క్షమించిన పిదప నే నేల చావవలయు?

మంథ—నేను నీకు హితము చెప్పుదాననా! నా మాటలు నీవు విందువా? నన్నే లడిగెదు పొమ్మా. నాకింతకంటె నుపయోగమైన పనిగలదు. నిన్నుమాని తనకు దాసినైన బహుమాన మిచ్చెదనని కౌసల్య చెప్పిపంపినది. బ్రదుకు తెరువుచూచి కొందును.

కైక—మంథరా! దశరథుఁడు క్షమించిన నాకేల క్షేమకరము గాదు?

మంథ—భరతుఁడు నీకుఁ గలిగినట్లు లేదు. వాఁడు నీకు సవతికొడుకు. వాని పాలి పగదాయవైతివి. క్షమింపవేఁడిన దశరథుఁడు నిన్నేల క్షమింపఁడు? అతఁడేమి సామాన్యుఁడా? మొదట వరముల నడుగక యూరక భరతునికిఁ బట్టము వేఁడితివే. అప్పుడిచ్చెదనన్నఁ గూపమున దుమికెదనని పోయితివే. అప్పుడేమైన వలదనెనా? అవశ్యము నడుపుమనెను. తర్వాత వరములడిగి నిర్బంధించినప్పుడుగదా నీకాళ్లు పట్టుకొన సాగెను. అబ్బినసిగ-అబ్బకున్నఁ కాళ్ళుగదా నీమగనికి? ఇట్టివాఁడిప్పుడొక వేళఁ దనకార్యసాధనమునకు నిన్ను క్షమించినను దరువాత నిను మాటలాడించునా? కన్నెత్తియయినఁ జూచునా. "ఇది కాలసర్పము. దీనియొద్దఁ జేరిన వినాశమగు" ననియెంచి నీయొద్దకైన వచ్చునా? ఊరివారందఱు "ఎట్టిపలుగాకి యీ కైక" యని తిట్టుట మానుదురా? నీవప్పుడు గాడిదెపై నెక్కి నీపుట్టినింటికేగవలసివచ్చుఁగదా? అప్పుడు బ్రదికినమగఁడుగల విధవ వయ్యెదవే. ఇంకేమంటినను నీ మగని వరము లడుగఁ గలవా? ఉన్న రెండువరములు పరిసమాప్తిఁ జెందె. ఇంకే మోమున నడుగఁ గలవు? ముఖ్యము కౌసల్యయే యదృష్టముగలది. "భోగిని యగుభార్య యడిగిన వరము లిచ్చినపతి పట్టపుదేవి నేనడిగిన నెట్లివ్వఁడో యెట్లు నిన్నడవికిఁ బంపునో చూతము" అని యింతకుముందుఁ గౌసల్య రామునితో ననెనఁట. దాని యభీష్టము నీవలననే నెఱవేఱఁగలదు. పట్టినపట్టు సాధింపవలెనన్నఁ గౌసల్యను జెప్పి యితరులఁ జెప్పవలయు. దాని చరణములపైఁ బడుము. నీకంత వఱకు బుద్ధిగలుగదు. పతియఁట! చచ్చునఁట! ఏమయినదే నీపతికిప్పు? అరణ్యములకుఁ బోవు రాముఁడు మరలరాక యట్లే పాడయిపోవునా? చత్తునని నీపతి చెప్పుకొనెఁ గాఁబోలు. దాని నీవు విశ్వసించితివి కాఁబోలు. మాటలలోనే ప్రాణముఁబోఁ గొట్టుకొనువాఁడు కూబవలె నిన్ని దినములు బ్రతికియుండునా? మోసకారి పతిమాటలకింత గోలపడుదువు గనుక నే కౌసల్య నిన్నిట్లు చెవులుపట్టియాడించుచున్నది. విశ్వామిత్రుని వెంట రాముని బంపునప్పుడు నైతము నీపతి ప్రాణముల విడుతునని యిట్లే నాగత్యము చేయలేదా? విశ్వామిత్రుఁడు విడిచెనా? నీపతి గ్రుడ్డు పెట్టెనా? ఇంక నితో మాటలాడుటకుఁ గాదు. నానోరు నొచ్చుచున్నది.

కైక—మంథరా! నీమాట నిక్కము. ఇప్పుడు వెనుదీసిన నపకీర్తి యొక్కటియే నిలుచు. నీవలె హితముచెప్పువారు నాకులేరు. నీయుపకారమున కేమొనర్తును? కొమ్మా చంద్రహారము (ఇచ్చును.)

మంథ—(పాఱవేసి) నన్నుఁ దిట్టుటకిదియా యుక్తి? కూలికి నీకు హితోపదేశము చేసితి ననుకొంటివా? రేపు నీకొడుకును "చక్రవర్తీ" యనిపిలువ నీవు చక్రవర్తి మాతవై నన్నాదరించిన నా సంతోషమే చాలునాకు బహుమతి.

కైక—(మంథర నాలింగనముచేసి) మంథరా! నీకు నాయెడ నవ్యాజకరుణగదా? అదియేమే మంథరా! వీథిని గలకలము?

మంథ—చూడుమదె కౌసల్య వచ్చుచున్నది. జనులందఱు దాని దుఃఖమును దమదుఃఖముగా భావించియున్నారు. అందులకే యీయలబలము.

కైక—ఇదేమే కౌసల్య పాదచారిణియై పల్లకి లేక వచ్చుచున్నది?

మంథ—ఇంతటితోఁ దీఱెనా? నీచరణదాసి కాఁజాలదా? ఒక్కమాట. ఇది గయ్యాళి. టక్కులాఁడి దీనిమాయలకు మోసపోవకుము నీవిందుండకుముపొమ్ము.

కైక— (నిష్క్రమించును)

[ప్రవేశము: కౌసల్య]

కౌసల్య—మంథరా! రాజన్యుఁడును కైకేయియు నున్నారా?

మంథ—(ఏడ్చుచు) అమ్మా! యేలపోయెదవు? ఈ దుర్జాతికైక విడువని పట్టుపట్టి రాజేంద్రుని బాధింప సత్యవ్రతుఁడైన ధరణీశుఁ డేమి చేయఁగలఁడు? ఇదియెంతటి పలుగాకి! దీనియొద్ద నేనుండను. దీనికొడుకే యీ సామ్రాజ్యమేలనీ. నీపాదముల శరణొందెదను. మనము నరణ్యమునకుఁ బోదము రామువెంట. (కాళ్లపైఁ బడును).

కౌసల్య— (కన్నీరునించి లేవనెత్తి) మంథరా! నీ యుపదేశమైనఁ గైక వినదాయెఁగా? నీవేమి చేయుదువు? ఎందున్నాఁ డారాజన్యుఁడు?

మంథ—ఆగ్రహమున నున్నాఁడు. అయ్యో! భరతుఁడెట్టి కులటాసుతుఁడాయె!

కౌసల్య—భరతు నేల యిట్లాడెదు? వాఁడు నిరపరాధి. (పోవును)

మంథ—(నవ్వి) పొమ్ము. నీవు క్షురకన్మ కాఁగలదు. (ప్రక్కకుఁబోవును.)

(వెనుక యవనిక నెత్తిన దశరథుఁడు-పడియుండును)

కౌసల్య— (దశరథుపైఁబడి)

అనుబంధము 22

[ప్రవేశము-సుమిత్ర].

కౌసల్య—నాథా ఇదేమిట్లు మీరాముని గానఁ బట్టించితివి?

సుమిత్ర—హా! నాథా! నేఁడేమిదుర్దినము? పట్టాభిషేకమహోత్సవము తుదకీస్థితికిఁ బరిణమించెనే!

కౌసల్య—నాథా! ఏమి మాట్లాడకున్నావు? ఇట్టివియు వరములగునా? యుక్తాయుక్తకములు పరీశీలింపవలదా? అయ్యో! రాముఁడే. నీమోహపుకొమరుఁడే. అట్టి నాని నటవీస్థలికంప నీమన సెట్లొర్చెను? ఈసంతాపము నీవైన భరింపఁగలవా? నేనేమి తప్పొనర్చితి? కైక నీకు మెచ్చులాఁడియైన భరతుఁ బట్టము గట్టుము. కాదనను. నాకొడుకును మాత్రము నాయొద్దనిలుపుమా. నాకుఁబుత్రభిక్షమిమ్మా. నీకు నల్గురు కొడుకులున్నారు. నాకొక్కఁడేకదా?

సుమిత్ర—నాథా! రాము నేల యరణ్యములకుఁ బంప? ఈదుఃఖము మన మెవ్వరమైన సహింపఁగలమా? అయ్యో!

దశ—(లేచి యేడ్చి) కౌసల్యా! సుమిత్రా! నాముద్దుకుమారు మనసార నరణ్యమునకు నాజ్ఞ వెట్టితినని యెంచితిరా? కటకటా! ఆకొడుకును బాసిన రెండవక్షణముననే నేశ్మశానమున దగ్ధుఁడఁ గావలదా? ఎట్టిపాడువేళ నే నీకైకకు వరముల నిచ్చితి. ఈకైకను జేపట్టి కులమువారికందఱికిఁ బుత్రునకు మీకు శాత్రవుఁడనైతిని. నిన్న సాయంతనమునకుముందు నేమృతిఁ జెందియుండిన నాకీదుఃఖముండదుగదా? కైకా! కైకా! నినుగన్న కడుపు దగ్ధమగుఁగాక.

అనుబంధము 23

కౌసల్య—రాజేంద్రా! నాప్రాప్తియిట్లుండ నాకైక యేమిచేయును. ఆతన్వీఁ బిలుపింపుము. ప్రార్థించెదను.

దశ—కైకా! కైకా!

కౌసల్య—కైకేయీదేవీ! రమ్మింందు, నేనిన్నవింతు.

కైక—(వెనుకనుండి) నాకాయాసముగనున్నది. రాఁజాలను.

దశ—కౌసల్యా! దాని నేటికిఁ బ్రార్థింపనెంచెదు? ఏపనిచేయవలెనో యదిచేసె. ఇంకేల వచ్చును? ఆఁతికైనఁ గరుణగల్గు దానికిఁగల్గదు.

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుఁడు-సుమంత్రుఁడు].

వసి—రాజేంద్రా! రామలక్ష్మణులు సీతాసమేతులై వచ్చియున్నారు.

దశ—హా! శ్రీహరీ!

వసి—నేనప్పుడే చెప్పితినే. దుఃఖముతో నేమిప్రయోజనము? ఇది దైవకృతము. వారలఁ బిలిపింపుము.

దశ—ఋషితిలకా! ఇంక మనసు రాయిచేసితి. చావనున్నవానికి వగపేల? ఆ రాముఁడు కడమాట నాయానతి గైకొన వచ్చియున్నాఁడు కాఁబోలు. రమ్మనుము. కడసారి వానిముద్దుమోము వీక్షించెదఁ గాక.

[ప్ర: రాముఁడు సీత (దూరమున లక్ష్మణుఁడు)].

లక్ష్మ—(స్వ) దశరథుఁడుగాని కైకకాని తుదకుఁ గరుణింపవచ్చునని యోచించితిని. ఊరకుంటి. కానీ. ఇంతను వేళగలదు ఈరాముఁడు నేఁబోయివచ్చెదనని చెప్ప దశరథుఁడేన్వ, నవ్వాడైనఁ గైకకుఁ గరుణగలుగదా? నేనిందేయుండెద. ఆవ్యాళమిథునము చేరియున్న యాగుహాలోనికిఁ బోవఁజాల, (నిల్చును).

రాము—(దశరథునికి నమస్కరించి) జనకా!

దశ—రామా! రామా! నీవు నన్ను "జనకా"! యని పిలుచుటి యే కడసారిగదా?

రాము—జనకా! ఊఱడిల్లుము. నీకేటికీవంట? పదునాలు గేండ్లేయని భీతిల్లెదవు గాక శీఘ్రకాలముననే యవి నిండఁగలవనుమాట చింతింపవు. నే సంతోషమున నరణ్యముల కేగెదనే నీకేటికీ సంతాపము? నీవలంత జెందిన నేనోర్వఁజాల. నే నిందుండఁజాల. నీయానతిఁ గైకొనకయే వెడలిపోయెద. ఈసీత నాసంతోషము నినుమడింపఁజేసె. నేనెంత చెప్పినను మానక నావెంటవత్తునని పట్టుపట్టె. నేనునియ్యకొంటి. మీయాజ్ఞ యొకటియే వలయు. ఒంటిగానుండక సతీయుతుఁడనై యుండెదఁగదా? ఇంకేల చింతింపవలయు

దశ, కౌసల్య, సుమిత్ర — హా! సీతా! సీతా!

రామ—మీరెవ్వరుగాని దుఃఖించిన నేనిందుండను. ఇదే వెడలెదము.

ద-సు-కౌ—మేము దుఃఖింపము-దుఃఖింపము. (దుఃఖింతురు).

రాము—మాకైకేయీ మాత యెక్కడ?

దశ—కైకా! కైకా!

[ప్ర: కైక మంథరతో (ఒకప్రక్కన)]

మంథ—(కైకతో) నీకున్న ధైర్యమంతయు నిప్పుడే యుపయోగింపవలయు. తిరిగితివా కార్యము దప్పును. (ప్ర) కైకా నిన్నిందఱు పిలుచుచున్న రాకున్నావు. ఏటికీ మౌర్ఖ్య మూరకరమ్ము.

లక్ష్మ—(స్వ) ఔరా! ఎంతసాహసిని యీమంథర! ఇదియంతయు దీనిపనియా?

కైక—ఏమి పిలిచితిరి?

కౌసల్య—సోదరీ! కైకా! నామాటవాటింపుము. నీకరుణావలోకము నాపైఁ బ్రసరింపఁజేయుము. నీకొడుకునకుఁ బట్టముగట్టుము. వలదనను. రాము నరణ్యమునకుఁ బంపుటమాత్రము మానుమా? అయ్యో! వాఁడు నీకొడుకుగాఁడా? నీకొడుకునకంటె రామునిపై నీకాదరణము మెండని యెన్నిమాఱులో చెప్పుచుంటివే. ఇదియా యిందులకు నిదర్శనము? నన్ను నాసుతునిబాపి నీవేమి సౌఖ్యమనుభవింప నెంచియున్నావు? నీచేతులంటి వేఁడుకొందును. ఈయింతవిన్నప మాదరింపుము. జన్మమున్నంతవఱకు నీయనుగ్రహము మఱవను. కృతజ్ఞనైయుండెద. నను దాసిగా నేలికొమ్ము. నాకభయమిమ్ము. పుత్రభిక్షమిమ్ము.

అనుబంధము 24

సుమి—చెలియా! ఈమాటమాత్రము జరుపుము.

అనుబంధము 25

అయ్యో! నీవు నీయొత్తు ధనముపోసినను నీయింటికి రానిచెలి నిను జేతులంటి వేఁడుచున్నదే! ఏల నీకుఁ గరుణగలుగదు. దశరథుకుమారులలో నొకరి నీవరణ్యమునకుఁ బంపనేవలయునన్న నాకు లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లిద్దఱున్నారు. వారిలో నొకరిఁ బంపుము. వలదనను.

అనుబంధము 26

కైక—రాజేంద్రా! నన్ని ట్లారడిచేయుటకా పిలిచితివి!

దశ—హా! దైవమా! కైకా! కైకా!

కౌస—కైకేయీ! మఱియొక్కమాట. నీకుఁగరుణగలుగదు. రాము నరణ్యమునకుఁ బంపుము. భరతుఁడిందువచ్చువఱకు నిలుపునుపకారము చేయుమా. నేఁడే పంపవలయునను నంతటి పగయేటికి?

అనుబంధము 27

ఈ పుణ్యముగట్టికొమ్మ. కరుణింపుమా. కరుణింపకున్న విడువను. నీయానవిడువను.

(కాళ్లపైఁబడును).

దశ—కైకా! ఇదిమాత్రమొనరింపుము. స్వల్పకార్యము. నీవు రెండుగాకింకెన్ని వరములైన నడుగుము. ఇచ్చెదను. దీనిమాత్రమాచరింపుమా. నిను నమస్కరించి వేఁడుదు. (కాళ్లపైఁబడును).

కైక—(మంథరనుఁజూచును)

మంథ—(వలదని సైగచేయును),

కైక—రాజేంద్రా! సవతులారా! ఏమిసొగసుమాటలేయివి? భరతుఁడువచ్చిన వానిలోఁబఱచుగొని ననుఁ జెడ్డఁజేసి దేశభ్రష్టగాఁ జేయనెంచితిరా? నను గాడిదెపాలు పోసి పెంచినారనుకొన్నారా. రాజేంద్రా! ఈవాయాళితనము లేటికి? ఇందఱి యెదుట నన్నారడిచేయుచున్నారా? వరములీఁజాలననుము. తీఱినదిగదా?

అనుబంధము 28

చం॥ భరతుఁడు వచ్చెనేని కడువంచన లోఁగొనివాని రామునిన్
ధరణికి నిల్పనెంతిరె దాసి నెఱుంగఁగఁజాలనే విధం
బరయని గోలనే యకట యంతటిమోసమె నాకు లేదె నా
గరికత నాదుతల్లినను గాడిదెపాలిడి పెంచియున్నదే॥

అందఱు—హా! శ్రీహరీ!

లక్ష్మ—(ఖడ్గముపట్టి లోనికివచ్చి)

అనుబంధము 29

సదస్యులారా! చూచితిరిగదా? ఇందలిధర్మముల మీరాలోచింపుఁడు. వరములనఁగా నెట్టివి? తనకు మేలుగాఁ గోరినవికదా? బ్రహ్మాదిదేవతలఁగూర్చి యెందఱు తపము లొనరింపరు? ఎందఱు వరములఁగోరరు. తమకిట్టి మేలు నిట్టిపదవి రావలయునని కోరిరి గాక పెఱవారికిట్టి దుఃఖముగల్గ వలయునని వరములడిగిరే? కాఁబట్టి యీకైకేయి రామునరణ్యమునకుఁ బంపఁగోరినది వరమే కాదు. దాని నీయధిపుఁడీయఁబనిలేదు. అదిగాక, యీమెకు రెండువరములకుఁగదా స్వాతంత్ర్యము? రెండవదగు నెపమున నీమె యెన్నివరముల వేఁడినదో విచారింపుఁడు. ఒకటి భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయుమని. దీనితోడనే రెండును దీఱె. ఇంతవఱకు రామపట్టాభిషేకము నిశ్చితమై యుండినందున, దాని మానవలయునని యొకటియును, భరతునభిషిక్తుఁ జేయవలెనని మఱియొకటియునగుఁగదా? ఇంకనీఁదగిన వర మెక్కడిది? కావున నెట్టివరమును ధరాధిపుఁడీయఁబనిలేదు. ఈ రెండవదియనువరమునను నెన్నియున్నవో చూడుఁడు. తపసివృత్తిమై, పదునాల్గేండ్లు

అరణ్యముననుండ రాముని నేఁడే పంపవలయునఁట. అరణ్యమునకు రాముఁబంపవలయు ననుట యొకటి, పదునాలుగేండ్లుండఁ బంపవలయుననుట యొండొకటి, తాపసివృత్తిగలిగి యుండవలయుననుట యింకొకటి, నేఁడేపంపవలయుననుట మఱియొకటి ఇట్లు నాలుగువరముల నడిగినది. వీనినన్నిటి నీరాజేంద్రుఁడిచ్చవలయునను నిర్బంధమేమి? ఏవియెట్లిచ్చినను, నేఁడేపంపుమని నిక్కచ్చిచేయుట యెట్లగు? భరతుఁడు వచ్చువఱకు నిలుపుమని యీమెను వేఁడుకొ నేల? అవశ్యము నిలుపవచ్చును.

వసి—భళిరే లక్ష్మణా! నీవింతయొప్పిదముగ మాటలాడుదువే!

సుమం—ఈయుక్తి యొకరికినిఁ దోఁపదయ్యెఁగా?

రామ—మీరేల సంతోషించెదరు? వరములు కానీ కాకుండనీ. తల్లియడిగినది తండ్రి యిచ్చినాఁడు. నా మేనఁబ్రాణములుండ నే నతని నసత్యవాదిఁజేయుదునా? ధర్మసూక్ష్మవాదమున కేమివచ్చెను. నేఁబోవ నేవలయు.

చం॥ వరములఁగోరెఁదల్లి జనవంద్యుఁడుతండ్రి యొసంగెఁగాన కే
నరుగఁగఁ దమ్మునిన్గృపధరాధిపుఁ జేయఁగ నాకుఁగీడు నే
వెరవునఁదండ్రిమాట నడపింపని పుత్రుఁడు పుత్రుఁడే గుణం
బరయని ధర్మసూక్ష్మముల నాడఁగనేల వృథావివాదముల్॥

లక్ష్మ—రామా! నీ కెంతటి యవివేకము? అశక్తునిభంగి నిట్లు మాటలాడ నేల? నీవరణ్యమునకుఁబోవ నేల! తండ్రిమాటజరుప నేల? తండ్రియఁట వాక్యమఁట? ఇట్టితండ్రి మాటయా జరుపవలయు? ఈతండ్రియే వసిష్ఠాదిసంయములును సుమంత్రాది మంత్రులును, నిండిన యెడ్డోలగమున మొన్న నినుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసెదనని నీకు మాట యీలేదా? ఆమాట నెట్లు తప్పఁజాలువాఁడు? అది త్రిప్పిన నసత్యము లేదఁట. ద్రోహకాంత చేసిన యొకభోగికి కెన్నితరములక్రిందటనో యెవ్వరు నెఱుఁగకుండ యిచ్చినయవివేకపుమాట తప్పిన సత్యభంగమఁట! ఎట్లును నీతని కసత్యపాపమే రానుండ నరణ్యమున కేలపోయెదవు? నీబంటు నే నుండ నీకేమికొఱంత. ధనువు పట్టినిలిచిన నెవరడ్డము రాఁగలరు? సప్తసాగరములఁ గలఁచి వైవఁజాలనా? కులాచలముల ద్రక్కలింపఁజాలనా? రామా! ఈపురివిడిచి ముందొక్కడుగిడకుము. మదనాతురుఁడై, వృద్ధుఁడై, క్రూరకర్మములనోర్చిన యీదశరథు మాటలేల వినవలయు? నా చేతులార నీకు నేన పట్టాభిషేకము జేయఁగలను. ఈకౌక్షేయకము పట్టినిలిచి భరతాదులగు శత్రువర్గములఁ బరిమార్చెద. ఏయసతీసుతుఁడడ్డము వచ్చెడినో చూతము. ఈదుర్జాతిమంథర కలదుగదా? దీనినిప్పుడే—(కత్తియెత్తిపోవును)

కౌసల్య—లక్ష్మణా! (అని నిలిపి) ఈ మంథర నిరపరాధి. నేనెఱుఁగుదును. దీనిఁ గనలకుము.

రామ—లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! ఎంతమాటలాడితివి! ఎట్టిపాపముగట్టుకొంటివి! కోపమునఁ గలిగిన యనుతాపమున నరకకూపమునఁ బడిపోవుటరయ వైతివే.

ద్రుతవిలంబితము. తగునె నీతలిదండ్రుల నగ్రజు
న్వగపు పుట్టఁగఁ బల్కితి విట్టులన్
మిగులనిన్ను సుమిత్రయె కాంచెనో
వగఁ గిరాతకబాలునె పెంచెనో॥

ఎవ్వరినింతగా నీవాడునది? దశరథునా? తండ్రియే. కైకనా? తల్లియే. భరతునా? అన్నయే. పితరులగుటెంచియు నగ్రజుఁగూర్చియు నిట్లాడిన పాపమునకు నీకెట్టిప్రాప్తి ఘటిల్లఁజాలదు! నీవు సుమిత్రకన్నవాఁడవనితోఁపదు. ఎందో శబర కిరాతకులంబున నుద్భవించి దుష్ప్రాప్తిచే నిన్ను సుమిత్ర పెంచినట్లుతోఁపఁ జేయుచున్నావు. నీతో సంభాషించిన దురితముగాదా?

తోటకము. తలిదండ్రుల నగ్రజుఁ దాలిమిలే
కలయించెడు పాపము లాడితివే
బలుకోపమ దెవ్వరిపైన నిఁక
న్నిలకింపఁగఁ బాపము నీముఖమున్॥

లక్ష్మ—(కత్తిపాఱవేసి) అన్నా! రక్షింపుము. కోపమున నరయలేనైతి. బ్రహ్మహత్యా పాతకమునకు గుఱియైతి. (కాళ్లఁబడును)

రాము—(లేవనెత్తి) ప్రియసోదరా! నీకు బుద్ధిగలుగుటకై క్రూరపుమాటలాడితిఁగాక, నీసుస్వభావము నెఱుఁగనా? నన్నేల క్షమింపవేఁడెదు? నిను క్షమింపవలసినవారు నీ పితరులుగదా?

అనుబంధము 30

లక్ష్మ—జనకా! మహాశాంతగుణోపేతుఁడవగు నీకుఁబుత్రుఁడననిపించుకొని యొడలు దెలియకుండఁ గాల్చిన కోపమునకులోఁబడి నిన్నూరకదూఱితి. ప్రాయోపవేశ మొనర్చినను, నాపాపము నాకుఁదప్పదు. రక్షింపుము. (దశరథు కాళ్లపైఁబడును.)

దశ—తనయా! నీవేమంటివి? నీమాటలన్నియు యథార్థములు. నేఁగామాతురుఁడఁ గాననే యీకులనాశకరి కీదురాజ్ఞాలికి వరములిచ్చితి. క్రూరకర్ముఁడఁగాన నేయింత

కోర్చితి. నేనవశ్యము వధార్హుండ. నీచేతఁగానున్న వేఁడిఖండు భంగి నైనఁ జావఁగల వాఁడ. ఏల వెనుదీసెదవు? ఇదే నాకంఠము. అదే నీకరవాలము. (ఏడ్చుచు) నీకేమియుఁ బితృవధపాపము కలుగకుండ దైవముం బ్రార్థించెద. కానిమ్ము

రామ—అయ్యో! ఇటులగునా? వీఁడు ప్రజ్ఞలేమి నిట్లాడె నింతయె. అవశ్యము క్షంతవ్యుఁడు.

దశ—రామా! నేను కోపమునఁ గార్పణ్యమున మాటలాడితినా?

లక్ష్మ—జనకా! నీవు క్షమింపకున్న నీకరవాలమున నాజిహ్వ—(ఎత్తును).

దశ—(నిలిపి) పుత్రా! నీవొనర్చినది యపరాధమే యని నీవెంచిన క్షమించితి. నిక్కముగా క్షమించితి.

లక్ష్మ—మనసారఁ గరుణించినందునకు నిదర్శనముగా నాకొక్క వరము నీవలయు.

దశ—అయ్యో! నా వరములు నన్నే గతికిఁ దెచ్చెఁ జూచియున్నాఁడవుగదా? అయినను బ్రియకుమారునికీదగిన వరమేది యడుగుము.

లక్ష్మ—ఈ రాము వెంట నన్నుఁ బోవ ననుజ్ఞయీవలయు. ఇదియే నావరము.

సుమి—కుమారా! లక్ష్మణా! నీవు నాతనూజుఁడవైనందులకు సార్థక మిప్పుడుగదా? సుకుమారుఁడగు రాముఁడు సుమకోమలాంగియగు సీతతో నరణ్యముల కేగుచుండ వారికి రక్షగా నీవుపోవ వేఁడవలయుననియే యుంటి. అది నీవ కోరితివి.

రామ—లక్ష్మణా! ఇదియేమి కోరిక—

లక్ష్మ—నేను వెంటగా ననుగ్రహింపనే వలయు. (నమస్కరించును).

రామ—తమ్ముఁడా! లెమ్ము. నీ వింతయాదరపూర్వకముగ వెంటవత్తునన్న నేవలదందునా? నాకుఁ జతుర్భుజములు కావా నీవుండిన? జననీజనకులారా! ఇంక మాకాజ్ఞ యిండు. పుత్రుల స్వల్పవియోగము గలిగెనే యని వంతఁగుందకుఁడు. నార చీరల నిండు.

కైక—(మూఁడు జతల నారచీలు నొకజత దారుపాదుక లిచ్చును.) కుమారులారా! ఇదిగో చీరలు, కొనుఁడు.

సుమం—(స్వ) ఇట్టిపాపజాతి యిటి కఠినమానస లోకమున లేదుగా!

దశ—హా! హా! శ్రీహరీ!

వసి—కైకేయీ! చూచి, చూచి యోర్చితిమి. ఇంకెంత యోర్వఁగలము. ఆ కేకయ రాజునకీ వెట్టివేళ జనించితివి? నీదుష్కృతివలన ఫలమేమైన నున్నదని యెంచితివా? భరతునికై కదా నీవిట్టి కటికపనిచేసినది? ఆభరతుఁడు నిన్నాదరించునని నమ్మితివా? నీవుగడించిన యీసింహాసనమునఁ దన నామపాదమైన వాఁడూనునని యెంచి

తివా? ఆ రభరతుఁడెవ్వఁడని యెంచితివి? వాఁడు శ్రీరాముని దశరథు ప్రతినిధిగాఁ జూచువాఁడు. అతని మాట నింతయిన మీఱనివాఁడు. తనయన్న కిట్టి పాటుగలిగెనన్న వెతఁ జెందకుండఁ గలఁడా? వాఁడు దశరథుని కొడుకైన నినుఁ దల్లిగా భావించునా? నీపాపపు మోము మరలఁ జూచునా? అయ్యో! ఈ సుకుమారులకు నారచీరలివ్వ నీచేతు లెట్లాడెను?

దశ— హా! కైకా! రామునికి నీవు తపసివేషము గోరితివిగాక, సీతకు లక్ష్మణునకుఁ గోరితివా? లోకవిదిత పాతివ్రత్యవిఖ్యాతిరై, పుణ్యగుణోపేతయై, యనవరత సద్వ్రత సమేతయై, తగు సీతకా యిచ్చితి వీనారచీరలు? తెమ్ము నా మణిభూషణ సందోహము. ఇల్లాతయు నూడ్చి తెమ్ము. సీతా! కోమలముఖకంజాతా! సుగుణవ్రాతా! కొమ్మీ భూషణములు. పాఱవేయుమా నారచీరల (తానే పాఱవేయును).

లక్ష్మ— జనకా! నాకివియే యుండనిమ్ము.

రామ— తల్లిదండ్రులారా! మాకింక నాజ్ఞయిండు. జనకా! ఈ కైకేయిమాతను మీరు నిరాదరణ మొనర్పరాదు. నాకహితకార్య మీమె యేమియు నొనర్పలేదు. ఆయమ నొక్కింతయు నోనాడవలదని ప్రార్థించుచున్నాను. ఈ కౌసల్యాసుమిత్రాదేవులు పుత్రులు దండ లేకుండుటఁ జేసి వగచుచుందురు. వారలచింత వారింపవలయు. రేపు భరతుఁడేతెంచిన మా నాందీవాదముల వచింపుము. రాజ్యము గైకొనుటకు వాఁడేమైన సంకోచించిన మనఃపూర్వకముగ నేనొసంగెదననియుఁ బరిపాలింపవలయు ననియు వచింపుము. అమ్మలారా! మాజనకునిపై నించుకైనఁ బరామరిక తప్పకుండవలయు. అతఁడు వృద్ధుఁడు. ఊరక నా కొఱకై చింతఁ బూనువాఁడు. మీభక్తిశ్రద్ధల నతనిచింత నుడిపి పాలింపవలయు. భరతునిఁ గరుణింపవలయు. వాఁడు మీయెడలఁ బరమభక్తిపరుఁడు. మా మాటగ మీసంతసమునందువాఁడు. ఇంకానతిండు.

దశ— రామా! అట్లయినం బోయెదవా? ఇదియే నీకడచూపని నాకుఁ దోఁచుచున్నది.

రామ— జనకా! ఆమాట లనకుము. మమ్మాశీర్వదించి శుభముగఁ బంపుము. కన్నీరు నింపకుము. ఇదె నమస్కరించువారము (సీతారామలక్ష్మణులు నమస్కరింతురు)

దశ— పుత్రా! అయినఁ బోయెదవా? నాయత్నము లేదు.

సీ॥ కులశేఖరుని నిన్ను ఘోరాటవులకు నేఁ
డనిపితి నని నన్నుఁ గనలకన్న
కైకపాపముగాక కలుగదు నాపాప
మించుకంతయు నంచు నెంచవన్న

మీ యఱజాలమిఁ జేసి మితిమీఱి కలిగెనీ
యిమ్మల మని నీవు నమ్మవన్న
సడలించుశోకంబు సాక్షిచాలకయున్న
నేఁజచ్చినప్పుడైన నెఱుఁగవన్న
తే॥గీ॥ మగువ నీసీత వనుల నేమాఱకన్న
పిన్నతమ్మునిఁ గరుణచేఁ బెంపవన్న
మాతలను నన్నుఁదమ్ముల మఱవకన్న
భూరియశమున మఱిపురిఁ జేరవన్న॥

కైకేయిక్రూరపు దలంపున గుణభూషణుండవగు నిను ఘోరారణ్యముల పాలు చేసితిఁగా యని నన్నుఁగనలకుము. ప్రాప్తము నెవరు దప్పింపఁజాలుదురు? కటకటా! హంసతూలిక పాన్పుపైనుంచినను గందునట్టి లేమేను గులకరాళ్లపై నెట్లుండునో? ఎండకన్నెఱుఁగక సౌధములయందుండినను గసిగందుమోమునమ్మ వర్షాతపముల కెట్లోర్చునో? మెత్తని చిత్రాసనములఁ ద్రొక్కినను గ్రొన్నెత్తురుబ్బెడు పదము లరణ్యకంటక శిలాప్రదేశముల నెట్లు సంచరించునో? నేనేమని యుపదేశింతును? ఈసీతాలక్ష్మణులు నీపై మోహమునఁ బాయక చనుదెంచెదరు. వీరిఁ జక్కఁగా నరసికొనుము. ఈసీత సుకుమారి. ఆ కాఱడవుల నెట్లు వర్తింపఁగలదో? అలయకుండఁ గాపాడవలయునుమా. సీతా! నీపతివెంటఁబోవు పాతివ్రత్యమునకు మెచ్చితి. మీరుపోవు విపినంబుల భీకరమృగములును, రాక్షసుల నెలవులు నుండఁగలవు. నిర్భయముగాఁ దిరుగకుమా. వీరిరువురిలో నొకరు వెంటరాక యెందును బోకుము.

పృథ్వీవృత్తము.

పురాకృతముదప్పునే పొగులకమ్మనీకైనయీ
కరాళగతికిన్నమున్గనలకమ్మ యెందైననా
యరణ్యములనొంటిగా నరుగకమ్మనిర్భీతిగా
మరాళగమనా మనమ్మునమఱవకమ్మ యోషోజ్జ్వలా॥

కుమారీ! పోయిరమ్మీ.

మంథ—(కైకతో) ఇంకమనము పోవమురమ్ము. అప్పుడే నీవేడ్పుమొగము పెట్టితివి. ఏమి చేయుదువో—

(రామ, సీత, లక్ష్మణ —కౌసల్యకు నమస్కరింతురు.)

కౌస—రామా! ధీరమానసమున నంతయుఁ బర్యాలోచించి చూచియున్నాను. అన్నా! పోయిరమ్ము. ఈలక్ష్మణుని సీతను నేనుఱుకును. వీరినరయు నెడ నెంతశ్రద్ధ యున్నను దక్కువే యగు. (రామునితల నివిరి యాలింగనము చేసి) రామచంద్రా! దేవతలు, ఖేచరులు, దిక్పాలకులు, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులు, పృథివ్యాదిపంచభూతములు, శ్రుతులు, శాంతిదాంతులు, యతులు, నదులు, తరులు, గిరులు, దశదిశలు, సమస్త జీవరాసులు, సప్తాధోలోకముల సప్తోర్ధ్వలోకములయున్న ప్రాణిసందోహము నీకెప్పుడు క్షేమముగలిగింతురుగాక! (చేతికి రక్షగట్టి), రామా! దీని బాయక రక్షించుకొనుము. అలనాఁడు తనతల్లి దాస్యముఁ దీర్ప నుద్దేశించి సర్వప్రయత్నముల దేవతలజయించి దేవలోకమునుండి యమృతముఁ దెచ్చుట కుద్యమించి మ్రొక్కి యెదుటనిలిచిన గరుత్మంతున కాతని తల్లి యెట్టిదీవనలొసంగెనో యాదీవనలు నీకుఁగలుగనిమ్ము. అజేయుఁడై సర్వాయుధాభేద్యుఁడై సురలఁబాఱఁదోలి సురపురి నాక్రమించియున్న వృత్రాసురుఁజంపు నుపాయము గానక తొల్లి దేవేంద్రుఁడు విష్ణువలన ననుజ్ఞపడిసి సర్వసామగ్రుల సమకూర్చికొని ఋషిప్రముఖులగు దేవతలకు మ్రొక్కి నిలిచి వృత్రుపైఁ బోవుటకనుజ్ఞవేఁడఁగా, నాదేవతలాతని కేమంగళముల నిచ్చిరో యామంగళములు నీకుఁ గానిమ్ము. మఱి బలిదానవనేత దేవేంద్రుని స్వర్గమపహరించి యలఘులీలఁ బాలింపుచుండ, నింద్రుని స్వత్వమింద్రునకుఁ జేయ్యనుద్దేశమున జనించిన వామనమూర్తి బలీంద్రు ధరాదానమడుగఁగోరి యటకుంబోవ నాతనివేఁడి తనతల్లి యదితికి మ్రొక్కి నిలువఁగా రాజ్యభ్రష్టులై కడుహీనస్థితినున్న యింద్రాదిసుతులఁ గాపాడికొనుచు గహనాంతరసీమల నిరుపేదభంగిఁ గాపురమున్న యాయదితి యా వామనున కెట్టి విజయములఁ గోరెనో యావిజయములు నీకుండనిమ్ము. తనూజా! పోయిరమ్ము. లక్ష్మణా!

శా॥ అన్నాలక్ష్మణ నిష్ఠురాటవుల నాహా యెట్లు కాపాడఁగా
నున్నావో రఘురాముఁగోడలిని నిత్యోత్పాతముల్గాన్చినీ
వున్నావంచుఁదలంపనూఱటయు నాకొక్కింత చూపట్టెనా
కన్నుల్చల్లనగా వధూతనయభిక్షంబిచ్చి మన్నింపవే॥

నీవు రాముని వెంట నేగెదవను కారణమునఁగదా యింత ధైర్యము వహించి యున్నాను. నీయన్నను వదినియను నిష్ఠురాటవుల బాధలొందనీక మరలఁ బురముఁ జేర్చితివా నాకునీవ పుత్త్రపుత్త్రీదానమిచ్చిన వాఁడవగుదుసుమా. సీతా! ధరణీజాతా!

సీ॥ మితభాషణములాడు సతివవౌటనుసొంపు
నింపునీమాటలాలింప నైతి
మిగులఁజూచిన దృష్టితగులునోయనుభీతిఁ
గన్నులారఁగనిన్ను గాంచనైతి
చిఱుతసిగ్గున నీవు చేర రాకుండుట
నింపుగా నినుఁగౌఁగిలింపనైతి
సుతనుమించినకూర్మి నతివ యోకోడలా
కడఁగినీశుశ్రూషఁగాననైతి
తే॥ గీ॥ బాల నిను నేఁడు గానలఁ దోలుటాయె
నెటుల వేఁగింతునమ్మ త్రోయింతునమ్మ
వంతఁజాలింతునమ్మ తలంతునమ్మ
మోతునమ్మ ప్రాణముల భరింతునమ్మ॥

చక్రవర్తికుమారుఁడనియుఁ, జక్రవర్తిపదమునకు రాఁగలవాఁడనియు, నమ్మి జనకుఁడు నిను మారామునకిచ్చెను. ఎల్లప్పుడు నిను గారాముగాఁబెంచిన మిథిలానాథుఁడు నిన్నఱచేత నిడుకొని కాపాడి తనయట్టివారిఁగా భావించి నినుమాకోడలిఁ జేసెను. అట్టి నిన్ను గుట్టలఁబట్టించి జనకరాజున కెంతయు నపరాధ మొనర్చితిమి. ఇప్పుడతనిమానస మెట్లుండఁగలదో. విధిబలముచేనైనయీకార్యమునకు మమ్మోఁగనలకుమా! నిన్ను బొమ్మనఁజాలము. పోవలదనఁజాలము. పరమసుస్వభావమునను, సముంచిత సాధ్వీ గుణంబునను, ధీరపతివ్రతవై నీపతివెంటఁ గానల కేగుటయే విహితము, సముదంచిత సతీగుణ సముపేతయగు నిట్టికోడలు మాదండనుండుటకు నోఁచనైతిమి. మాసంతాప మాదైవమేయెఱుఁగు. ఎట్లును బోవనున్నావు. పోవఁగలవు-పోయెదవు. ఎట్లయినఁ జింతమాన యత్నింపుము! పతివ్రతాతిలకమవగు నీకు నేఁ జెప్పవలసిన ధర్మములేమున్నవి? జనకుండు నిన్ను మావశము చేసినదికల్ల. నాయిరువురు ముద్దు కుమారుల నీవశమిప్పుడు నేఁ జేయుటయథార్థము. వీరల నెట్లరసెదవో. వేళ వేళకు భోజనమిడి వలసిన యుపచారములఁజేసి యెట్లు రక్షించెదవో, పూజనీయురాలవై మరల సౌఖ్యముగ నీపతితో మఱఁదితో మాయింటికరుదెంచి నాయాశీర్వాదము నెట్లు పడసెదవో. సీతా! మిథిలాపురినుండి తెచ్చితివే. ముద్దుచిలుకల వానినెందుంచి పోయెదవు? నీయాకలిదైననుమాని వానినిఁ బోషింపుచు వచ్చితివే. అరణ్యముల రామలక్ష్మణుల నట్టిచిలుకలేయని యెంచుచూ! అమ్మరో! హామ్మ. ఈపదునాల్గేండ్లుమమ్ముమఱవకుము. అక్కటా! కాదు మఱచిపొమ్ము. (ఏడ్చును).

దశ—హా! నిర్భరము. సఖీమణులారా! మీరందఱుఁ బయనముకండు. సుమంత్రా! పురివారినెల్ల నరణ్యమునకుఁ బ్రయాణము గమ్మనుము. చతురంగబలములతో సర్వసంపదలతో నేనుం బోయెద. ఈపాడూరు భరతుఁడే యేలుకొనుఁగాక. ఈవిధవయు—

కైక—

మ॥ ధరణీపాలక నేవరంబడుగ సాంద్రఖ్యాతిఁ బాడూరికిన్
భరతుం బట్టము గట్టనిచ్చితివె నీపాండిత్య మింపాయెనా
వరమీలేదనుమింతయేల సుతుతో బల్కానకుం బోయెదన్
ఇరవారంగ సుఖంబుగా మనుఁడు నీయిల్లాండ్రు మీరందఱున్॥

రాజేంద్రా! పాడూరికా నీవు భరతునిఁ బట్టముగట్ట వరమిచ్చినది? వరములే యివ్వననుము. నీయాండ్రతో నీవే సుఖముండుము.

దశ—హా! దైవమా!

రామ—జనకా! ఈమాటలేల! సుమిత్రాదేవి! మాకు సెలవా?

(రాము-లక్ష్మ-సీత నమస్కరింతురు).

సుమి—తనూజులారా! కోడలా! నే నేమి వచింపఁగలను? అన్నా! లక్ష్మణా!

తే॥ గీ॥ తనక దశరథుఁగా రాముఁదలఁపవన్న
ఎలమి సీత మాయమ్మ యంచెంచవన్న
ఆయరణ్య మయోధ్యఁగా నరయవన్న
• సుఖము దీపింప మఱినన్నుఁ జూడవన్న॥

పతివ్రతాతిలకమై శాపానుగ్రహ సామర్థ్యవిరాజితయై యొప్పు కౌసల్యాదేవి మంగళశాసనములుండ మీకేమికొఱఁత.

రామ—కైకేయిమాతా! నీవు మమ్మాశీర్వదింపుము,

దశ—హా! హా! వలదు. వలదు ఇంత యాశీర్వాదమే చాలదా?

కైక—వరములిమ్మువారిం గంటిమి. ఇంత యేమ్చువారిఁజూశము. (నిష్క్ర)

అనుబంధము 31

రామ—వసిష్ఠసంయమీంద్రా! మాకనుజ్ఞయా? (రామ,లక్ష్మణసీత నమస్కరింతురు)

వసి—రామా! నిన్ను నే నేమాశీర్వదింపఁ గలను? నీవెందున్న నదియే పరమస్థానము. దుష్టనిగ్రహమును, శిష్టానుగ్రహమును, నిర్జరామోద విభూతియుఁ శాత్రవపఙ్క్తికంధర హారణ విఖ్యాతియు, నీకు సిద్ధించుఁగాక.—

రామ—సుమంత్రా! ఇంకఁ బోవమురమ్ము. (రామ-లక్ష్మ-సీత-సుమంత్ర నిష్క్ర))

దశరథ, కౌసల్య, సుమిత్ర — హా! మాభాగధేయము, మా జీవరత్నము పోయె. (మూర్ఛిల్లుదురు)

[ప్రవేశము: పౌరులు—(అాయి-పౌరక మొదలైనవానితో-విధవయు]

అనుబంధము 32

పౌరులు—ఆదుర్జాతి కైకయేది? ఆపలుగాకి మంథరముండ యెక్కడ? ఆ యవివేకి దశరథుఁడేడి?

కౌస—పౌరులారా! ఏమి యిట్లువచ్చితిరి?

పౌరు—ఆ మంథర. విధవయేది? పలుగాకి కైకయేది? ఆడచెదము. పొడిచెదము. తాఁతఁ గొట్టెదము. గుండువేసెదము. పొరకతోఁ గొట్టెదము.

దశ—పౌరులారా! ఆఘోరపాపుఁడ నిందేయున్నాను.

పౌర—మొత్తు-తన్ను-కొట్టు-చంపు.

1. పౌర—ఈ రాజు నేమిచేసి యేమిప్రయోజనము? వరములిచ్చి మిడుకుచున్నాఁడు. కైకను మంథరను బట్టుదము.

2. పౌర—ఏరీ! ఎకీ! వెదకుదము. పట్టుదము. నఱకుదము.

1. పౌర—ఓకీ! ఈగదిలోనికిఁబోయి తల్పులు వేసికొనియున్నారు.

పౌరు—వాకిండ్లు పగులఁగొట్టుఁడు. గోడలు పడఁద్రోయుఁడు. (కలకలము చేయుదురు)

1. పౌర—రావురా యీవాకిండ్లు?

2. పౌర—ఆయింటికట్లనే యగ్గిపెట్టుఁడు. దగ్ధమైపోవనీ.

1. పౌర—ఇంటిలో నగ్ని యెందున్నదో వెదకుఁడు. వెదకుఁడు.

కౌస—పౌరులారా! ఇట్టియరాజకమా? దండించువారెవరులేరా?

పౌర—రాముఁడు పోయినపిదప మాకు రాజెవ్వఁడు. మాటలాడకుము. చిక్కినవారిఁ జంపుదుము. చావఁగొట్టుదుము.

1. పౌర—కొట్టుఁడు. కొట్టుఁడు ఎవ్వతెయైన నేమి? ఎవ్వరైననేమి?

పునః ప్రవేశము: లక్ష్మణుఁడు—(శీఘ్రముగ.)

లక్ష్మ—పౌరులారా! ఇందేమి చేయుచున్నారు?

పౌరు—ఇదిగో! యగ్ని-ఈయింటి కగ్గి పెట్టుచున్నాము.

లక్ష్మ—పోండిక్కడనుండి. ఇంతయాజ్ఞ లేనివారుందురా?
పౌరు—వీఁడేమిరా! మాటలాడుచున్నాఁడు కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు.
లక్ష్మ—దురాత్ములా! చచ్చితిరి. (పిల్లెక్కపెట్టును).

[పునః ప్రః (శీఘ్రముగ) రాముఁడు]

రాము—లక్ష్మణా! ఈవిల్లేటికి? పౌరులారా!
పౌర—ఓరీ! రామచంద్రుఁడు మాటలాడుచున్నాఁడురా! వినుండు. వినుండు.
(నమస్కరింతురు.)
రాము—ఏమి సేయుచున్నారు రిందు?
పౌర—కైకను మంథరను గాల్పఁబోవుచున్నాము.
రాము—ఇట్టి మాతృద్రోహులుగలరా! ఊరకపొండు. రాజుభార్య మీకుఁదల్లిగాదా?
2. పౌర—తల్లియైనను మానము. తండ్రియైనను మానము.
1. పౌర—రామచంద్రునితోనా యిట్టిమాట లూరకుండుము.
రాము—పౌరులారా! మీకు నమస్కరించెదను.

అనుబంధము 33

పౌర—అయ్యో! అయ్యో! (నమస్కరించి నిష్క్రమింతురు)
రాము—లక్ష్మణా! ఇక్కడనుండియే పోవుదము. అందుఁబోయిన మాయయ్య యున్నాఁడాలస్యమగును.
రామ—(రథముపైనఁ గూర్చుండి) సుమంత్రా! ఇదె మాయయ్య వెనువడి వచ్చుచున్నాఁడు. రథము వేగముగఁబోనిమ్ము. (నిష్క్రి)
దశ—(వెంబడించుచు-కౌసల్యతో సుమిత్రతో).

కం॥ కలుషంబెకాని యనృతమె
బలియని నరకంబెకాని వరములనీయన్
పలవించిపిల్చు జనకుని
యులుకారఁగనింత తిరిగియోయనియనవే॥ !

సుమంత్రా! సుమంత్రా! రథమునిల్పుము. సుమంత్రా! (గట్టిగనరచి) అయ్యో రథముపోయె. ఏపుణ్యాత్ములైన దాని నిలుపరే. మారాముని నాకిచ్చువారు లేరే. ఈసుమంత్రుఁడెట్టి దురాత్ముఁడు! ఎంత వేగముఁదోలుచున్నాఁడు. రథపుటెక్కెమైనఁగనఁబడదే! అయ్యో! ధూళియైనఁగానరాలేదే! రామా! రామా!

అనుబంధము 34

(మూర్ఛిల్లును.)

కౌస, సుమి—హా! నాథా! (శిశిరోపచారములు చేయుదురు)

దశ—కౌసల్యా! రాముఁడుపోయెఁగా? పోయెఁగా మారాముఁడు?

కౌస—ఈవీధినేమి యీదుఃఖము పోదనురమ్మ.

దశ—ఎక్కడికి?

కౌస—అదియేగదా కైకయిల్లు?

దశ—కైక! కైక! ఎవ్వరా కైక?

కౌస—హా! దైవమా?

దశ—కైకగదా? తెలిసెను. దానిభవనము కలుషమూలకందము. నీయింటికిఁ బిలుచుకొనిపొమ్ము. (యవనిక పడును)

ద్వితీయాఙ్కము-సమాప్తము.

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

తృతీయాఙ్కము.

ప్రథమరంగము- కైకేయి నగరు.

[ప్రవేశము: మంథర]

మంథ—అబ్బ! ఇప్పటికి నిక్కువముగాఁ బ్రాపుదప్పెను. నేనేమిచేసియున్నాను? ఎవ్వరొక్కరు నన్నిట్లేల తిట్టవలయు? నాయేడ్పునమ్మిన కౌసల్యయుండకున్న, లక్ష్మణుఁడు చంపుచుండేనేమో? వాయూరిదుర్మార్గులో యింటికగ్ని పెట్టవచ్చిరి. ఈవిధవాసుతులందఱు రామునివెంటఁ బాడయిపోయివారని తెలియువఱకు నేనుఁ గైకయు పిలికి రామైతిమి. ఏమయిననేమి? కార్యమేమో ముగిసెఁగదా! ఇంకిందుండిన నపాయము. గిరివ్రజపురమునకుఁబోయెదను. పోవుదమా వలదాయని యోచించుచున్నాను. పాలుద్రాగుదునా? పాయసముభుజింతునా? ఇప్పుడె విడలిపోయిన నిక్కడ మంటయేమో పెట్టినట్లాయెను. పాలుద్రావినయట్లేగును. ఇందేయుండి భరతుఁడురాజ్యమేలఁగాఁ గైకకుమాఱుగా సర్వాధికారములు జరుపుచు నన్నుఁ దిట్టుచు వచ్చిన యీయూరివారిపైఁ గసియంతయుఁదీఱ నీవిధవలనువిధవాసుతులను బాధించి పీడించి వేధించితినా, పాయసముదిన్నట్లగును. పాలకంటెఁ బాయసమే మేలుగదా? అయిన భరతుఁడేమైనఁ గైకపై విరోధముఁజూపెనా యప్పాసు పాయసముగాదు విషముద్రాగినట్లగును. దీనికేమిచేయవలయు? ఆట్లేలగును? భరతుఁడేమి మనుష్యుఁడు కాఁడా? మొదటనొకవేళ సంకటముగలిగినను, నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగాఁ జక్రవర్తిపదముగలిగినందులకు సంతసింపకపోవునా? సంతసించినపుడిట్టిభాగ్యముఁ దనకుఁగలిగినందులకుఁ గైకనుమెచ్చుకుండునా? మెచ్చినపుడా కైక యీమంథరాసతీమణియుపాయమే గన్నిట్టి సుస్థితికిఁదెచ్చెనని చెప్పకపోవునా? అప్పుడు నేనెట్టిదాననగుదు! భళిభళి! ఈలోకమున నెవ్వరుపొందని యుచ్ఛ్రాయపదవి నాకుఁ గలుగుఁగా: భరతుఁడెట్టి రాజకార్యమైనను నాతోనాలోచింపక చేయునా? భరతుఁడేల నేగదా రాజ్యమేలుదానను! అదిగాక భరతునిపై నాకిప్పుడు—ఏదో మోహ మందురుగదా? (అదిపుట్టియున్నది-పొంచుచుండిను ముండ

లిచ్చుట నెవ్వరు లేరే- పుట్టియున్నది. నాయభీష్టమునకు భరతునివలన సముత్తరము గలిగినను గలుగవచ్చు. రూపమునఁ గాకుండినను, బుద్ధినైన మోహింపఁడా? నేనించుక వయసు చెల్లినదానను నిజమే. అయిన నేమి? ఏపుట్ట నెంత పాముండుటయు నెవ్వరెఱుంగుదురు? కావుననే వానికీసంతోషోదంతము నప్పుడే జాబు వ్రాసి తెలియఁ జేసియున్నాను. నాయోచనా విశేషమువలనఁ దనకీ సౌఖ్యముగలుగ నున్నదని తెలియఁజేసినాను. నాయభీష్ట మొకటి నెఱవేఱినా యింకేమున్నది? భళిరే! ఏదో యింతా యాసము గానున్నదని నేఁ జెప్ప, మాండవియొక చరణమును గైకమఱియొక చరణమును, నొత్తుచుండ భరతచక్రవర్తియనుఁగడుగునకు "దేవికెట్లున్నదని" విచారించుచుండ నాభోగమెంత రాణించును! కాని! ఊరక మునుముందే గొంతెమ్మకోరిక లెందులకు? జరిగినప్పుడుగదా యనుకొనవలయును? జరిగినప్పుడుగదా ఫలము? ఏలజరుగదు? నేనెంచినంతకంటె నెక్కువగా జరుగును. నాకుఁగలిగెడు కొడుకే భావిచక్రవర్తి కాకుండునా? అదిగో! కైక వచ్చుచున్నది. మగని యొద్దకు సవతియింటికిఁ బోయియుండె. అదియేమి మిట్టిమోమున వచ్చుచున్నది? రేవునకుఁ బోవుదానివలె నున్నదే?

[ప్ర: కైక—(దుఃఖముతో)]

కైక—మంధరా! ఎంత పాపాత్మురాలవే! నీమాటవిని యెట్టిగతి తెచ్చుకొంటిని!

అనుబంధము 35

నానాథునికిఁ బిచ్చిపట్టియున్నది. కలువరించుఁగాని మనుష్యులపైఁ బ్రజ్ఞ లేదు. ఈ ప్రజ్ఞలేనివేళ సయితము కైక వచ్చినదన్నఁ బెడమొగము చేసి ననుఁ జూడఁడాయె. అయ్యో! ఆముఖమునందలి శుష్కభావము చూడ నతఁడు జీవించునట్లు లేదు.

మంథ—కైకా! దైవము నీకేమియో రాడించుచున్నాఁడే "మగఁడు చచ్చును. మగఁడు చచ్చు"నని మొత్తుకొనుచున్నావు. పెద్దకొమారుఁడు పదునాలుగేండ్లవఱకు రాని యూరికిఁ బోయియుండ శుష్కభావముండదా? నేఁడు శుష్కభావముగానుండిన ఱేపు సగము శుష్కము. మఱునాఁడు పాదశుష్కము. నాలవనాఁడు ఆర్ద్రమగును. ఎన్నిదినములుండఁగలదు.

కైక—మంధరా! అంతయే కాదా? ఏమియు భయము లేదుగదా?

మంథ—భయమేమున్నదే? అదియుండనీ, నీకొడుకు చక్రవర్తి యయినంతనె నన్ను మఱువవు కదా?

కైక—అదియుండనీ, మంథరా! రాముఁడెట్టి మహాత్ముఁడే! చంపవచ్చిన లక్ష్మణునకు బుద్ధిచెప్పెను. ఎవరివలను మరలని పౌరుల మరలించి మముఁదప్పించెను. ఇట్టి వానికెట్టి యపకారమెంచితి!

మంథ—కైకా! నీవు పాలుద్రావ నేరవుగదే. దీనినంతయు నమ్మితివా? రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు, కౌసల్య, పురజనులు, మాటలాడుకొని నీయెదుట నిట్టినాటకమాడి రాముఁడింత సంభావితుండుగా యనినమ్మి నీవుకరుణింపఁజేసిన కుహకముగదా?

కైక—మంథరా! అట్లనా? అంతయేయుండునా?

మంథ—అంతగాకింకెంత? లక్ష్మణుఁడు దశరథుని దిట్టువాఁడా? తిట్టెఁబో, అంత కోపము, అంతధర్మశాస్త్రవాదము గలవాఁడు, రామునిమాటనే చచ్చినట్లూరకుండుట స్వభావోక్తియగునా? దశరథుఁడు చెప్పినను, కౌసల్యబెదరించినను, లక్ష్మణుఁడుధనువెత్తినను, మానని పౌరులు రాముని యొక్కమాటకే, కుదురుకొనుట స్వభావోక్తియా? రాముఁడంతయేమొనర్చియున్నాఁడు? ఈయతిశయోక్తివలననే సంవిధానమేర్పడుఁగదా? అదిగాక రథమునెక్కి పోయిన రామలక్ష్మణులుమరల నెట్లు వచ్చిరి?

కైక—మంథరా! ఇప్పుడొప్పితిని. నీవెంత గుఱుతించినావే! ఎంతయుపాయమే!

మంథ—నాయుపాయమిప్పుడేమి? భరతుఁడు రాజ్యమేలునప్పుడు కనుగొందువు.

కైక—భరతుఁడన్న జ్ఞాపకముగలిగె. వసిష్ఠుఁడేమేయిట్లాడెను? భరతుఁడు రాజ్యమొల్లఁడఁట. నాముఖము నైనఁజూడఁడఁట. ఇట్లగునా?

మంథ—తోఁచఁగొంచెమట్లనే జరుగవచ్చును. "తల్లి క్రూరకృత్యమున రాజ్యముసంపాదించినంతనే కొంకులేక రాజ్యమేలెనుఁగా భరతుఁడు" అని జనులందురను భయమున నట్లే చేయవలయు. నానాఁటనదియే చక్కఁబడును.

కైక—ఎట్టియుక్తియున్నదే నీమాటల? నీవు నాకుఁజెల్లెలవు. (కౌఁగిలించును.)

మంథ—చెల్లెలనుము- కోడలనుము. దయమాత్రముండనిమ్ము.

కైక—మంథరా! మఱియొకమాట. కౌసల్యకేటికే నీపైనభిమానము నీవు నిర్దోషివనెను.

మంథ—అందుననుమోసమే. నీవు నాస్వాధీనమనియెంచినన్నుస్తోత్రముచేసిన నేనుబ్బి తనకు మేలొనర్పవలెనని యుక్తి. ఇట్టియుండల నేనెందఱినో చూచినాను. ముందు యోచనలు మిక్కిలిగానున్నవి. పోదమురమ్ము. (నిష్క్రాన్తి)

తృతీయాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

కౌసల్యయిల్లు

[ప్ర: దశరథుఁడు(పండుకొని) సుమిత్ర, కౌసల్య వసిష్ఠుఁడు (ప్రక్కన).

వసి—నేఁడు కొంచెము గుణముగానున్నదా?

దశ—ఏడుదినములైనదా నేనిద్రించి?

వసి—రాజచంద్రా! ఈ యేడుదినములనుండి నీకు శరీరముపై నించుకైన స్మరణయుండ లేదు. నేఁడు తెలివిగలిగినందులకు సంతసించితి.

దశ—సంయమీంద్రా! ఇంకేటిసంతోషము? మనసున దావాగ్ని పుట్టియున్నది. దహించుచున్నది. పాపాత్ముఁడనైనందున నా తెలివిలేని సమయమునఁ జావనైతి. క్రొత్తక్రొత్తగాఁ దెబ్బలు తెలిసి యుద్భవించు దుఃఖమున మరల మరలఁ గుళ్లికుళ్లి మృతిఁజెందఁగదా యీ తెలివి వచ్చె.

వసి—రాజేంద్రా! చింతింపవలయు యోచనీయములైన విషయము లనేకములున్నవి. రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయిన రాత్రియే నీకు మతిదప్పె. నీస్మృతి వడయక యేకార్యము చేయుటకులేక యూరకున్నాను.

దశ—హా! ఋషివర్యా! నీవలన నెట్టిమాటవింటిని! రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయెనా? నేనమ్మను. పొరబడితిరి ఇందే యూరనుండవలయు. విచారింపుఁడు.

వసి—అయ్యో! యేమిచేయవచ్చును?

దశ—అదిగో! రాముఁడిక్కడకేవచ్చెను. రామా! చూచుమా! నిన్నందఱు నరణ్యమునకుఁ బోయినాఁడందురు. ఇటురమ్ము. ఏలదూరముపోయెదవు? ఇంకేలయోచన? వరములడిగిన కైక మృతిఁబొందె. ఇంకేమటంకము. పట్టముగట్టికొమ్ము.

వసి-కౌస
సుమిత్ర } హా! మరలఁ గలిగెనే మతివిభ్రమము.

దశ—మతివిభ్రమము! నాకెక్కడిదే మతివిభ్రమము? కైకచచ్చుట యబద్ధమా! రామా! నీవైన వీరికిఁ జెప్పుము.

వసి—హా! శ్రీహరీ!

దశ—శ్రీహరీ! శ్రీహరీ? ఏమి శ్రీహరీ? రామా! చూడుమా వీరెల్ల "శ్రీహరీ" యనుచున్నారు. కౌసల్యా! కైకేయిశవము దహింపఁబడెనా?

వసి—ఇప్పుడు తొందరపెట్టకుఁడు. తర్వాత కార్యాలోచన చేయుదము.

దశ—కార్యాలోచనములు? కార్యాలోచనము లేమి? రామునకుఁ బట్టముగట్టుటకంటెఁ గార్యమేమి? రామా! పోయిస్నానముచేసిరమ్ము. ఆనారచీరలు విడువుము. (మెల్లఁగా పోమ్ము-పొమ్ము—(నిద్రించును)

వసి—రాజేంద్రా!

దశ—(ఊరకుండును)

వసి—కొంచెము నిద్రపట్టియున్నది. తెలివిగలిగిన పిదప నడుగుఁడు మీరెవ్వరైన భరతుని బిలిపింపవలయునా వలదాయని. ఇక్కడి కార్యములొక్కటియు వానికిఁ దెలియకున్నవి. అడుగక జాబెట్లువ్రాయుదు?

దశ—(ఊరకుండును).

వసి—ఏమఱకీతనిఁ గాచియుండుఁడు. నేఁబోయివత్తును.

దశ—(లేచి) ఆచార్యా! ఏటికిఁ బోయెద విందురమ్ము.

వసి—ఏల రావలయును? నీవుచక్కఁగ మాటలాడు మన్నఁగదా?

దశ—మాటలాడకేమి?

వసి—ఊరక కలవరించుచున్నావే.

దశ—అయ్యో! ఈచింతాగ్ని కాల్ప నిద్రయే లేదే? కలవరమెక్కడిది?

వసి—ఒకమాటడిగెదను. సరియైన యుత్తరమిచ్చిన వచ్చెదను. భరతుఁడెందున్నాఁడు?

దశ—గిరివ్రజపురమున. ఇదేలడిగెదవు?

వసి—అయిన వచ్చెదను. (కూర్చుండి) భరతు నిటకురమ్మని జాబువ్రాయఁగోరి నిన్నడుగ వచ్చితి. ఏముత్తర మిచ్చెదవు?

దశ—అయ్యో! వలదుదుగుమా! ఆదుష్కర్ముని మోమే చూడను.

వసి—అయ్యో! దశరథా! వాఁడొక్క పాపము నెఱుఁగఁడే. ఇట్లేల?

దశ—వాఁడెట్టి వాఁడైన నేమి? ఎన్నితపములో యెన్ని యజ్ఞములోచేసి లోకైక వీరుడగు కుమారుఁ బడసితి నే. అట్టివాని ననుఁబాపె నే. బాలఘాతుకియే కిరాతక సంజాతయే, యట్టికైక కన్నవాని ముఖముఁజూతునా? చూచినప్పుడే నాప్రాణములఁబాసెద.

కౌస—నాథా! అయినదయినది. ఈకార్పణ్యమున నేమిప్రయోజనము? మనదుష్కాలమునకుఁ గైక కట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక మొదటినుండి దానిగుణము తెలియనివారమా? దానిక్షమింపుము. అది కడుఁగటకట పడుచున్నది. ఎన్నిమాఱులోవచ్చియుండెను. దానిదుఃఖముఁ జూడఁజాల. ఇప్పుడే పిలువఁబంపెద. కరుణింపుమా.

దశ—అయ్యో! వలదు. వలదు. ఆపతిఘాతుకి నేఁ జూడను. కౌసల్యా! నేనింకను గొన్ని దినములు జీవించియుండఁ గోరిన నీపనివలదు.

కౌస—నాథా ! నాథా !

దశ—(ఊరకుండును).

కౌశ—మరల మూర్ఛగలిగెఁగదా?

దశ—రామా! రామా! ఇందేలపండుకొంటివి? (జోకొట్టి) పండుకొనుము. పండుకొనుము, నిద్రపొమ్ము. అయ్యో! ఈపదునాల్గేండ్లరణ్యముల నెట్లుంటివి? అయ్యో! నీకాలుసేతులెల్ల గాయములు గాచియున్నవి. నిన్ను మరల నేఁ జూడననియెంచియుంటిసుమా? నీముద్దుమోముమరలఁజూడలభించెఁగా! పండుకొనుము. లేవకుము. ఆకైక మిమ్మునెంత బాధపెట్టెను. సీతా! ఏలనిలుచియున్నావు? కూర్చుండుము. లక్ష్మణా! కూర్చుండుము. ఈపే చేయుదమా రామా నీపట్టాభిషేకము? నీవు పోయితివి. భరతుఁడుచచ్చెను. ఈపదునాల్గేండ్లు వసిష్ఠుఁడే రాజ్యమేలుచుండె. సీతా! ఈమధ్యనా నీవికొడుకుంగనినది? తెమ్మా మనుమని. (ఎత్తుకొని ముద్దాడ) ఆ యేండ్లవాఁడా?, ఎట్టిముద్దుమనుమఁడు. రామునిపోలిక తీసితీయకుండ నున్నాఁడే. సీతా! ఈముద్దుకుమారు నరణ్యమునఁగంటివే నీకానుపెవ్వరు చేసిరి? ఉపచారము లెవ్వరు చేసిరి!

కౌస—సుమిత్రా! నా నాథుఁడీయజ్ఞానస్థితినైన, మనుమని ముద్దాడుచున్నాఁడే. ఈ భాగ్యమైన నాకులేదే.

దశ—"అజ్ఞానస్థితి" ఏటికే? కౌసల్యా! చూడుమీమనుమఁడెంత ముద్దుగొలుచున్నాడు. నీకేమిజాడ్యము ముద్దాడకున్నావు? అయ్యో! నీపేరేమి? ఆ తండ్రయ్య నీకింకను మాటలురావా?

కౌస- } హా ! దైవమా ! హా! నాథా !
సుమి- }

దశ—కౌసల్యా! ఇంతవఱకు నేనేమిమాటలాడితినో యెఱుఁగ. నాకాయాసము మిక్కిలిగానున్నది. నేఁబ్రతుకనుసుమా?

కౌస—హా! నాథా! అట్లేలమాటలాడెదు? నీకేమయినది?

దశ—కౌసల్యా! సుమిత్రా! నేనిదివఱకు మీకుఁ జెప్పని రహస్యముఁ జెప్పెదను. నాకా యసురులతోడి యుద్ధమునకుఁ బోవకముందు ఘోరశాపముగలిగె. అది యింతవఱకు స్మరణకు రాదయ్యె.

కవిరాజవిరాజితము.

సరయువుప్రాంతనొకానొక రాతిరి సామజబుద్ధి ధరాసురునా
శరమునఁ జంపితి దాని నెఱింగి వెసన్ దలిదండ్రులు వచ్చిరి దు
స్తరమగుపుత్రవియోగము గాంచి సుతా సుత యంచుఁ దపించు మదు
ర్మరణమునొందుమటంచు శపించిరి మానునె తాపసశాపమిలన్॥

కౌస—నాథా! నీకలవరపుమాటలలో నే నిన్న నే యీపాపవృత్తాంతము వింటిమి.

దశ—వింటిరా! ఆశాపఫలము ననుభవింపక తీఱునా? ఇఁకఁ గొన్ని గడియలకే నాయంత్యమున్నట్టున్నది.

వసి—ఇట్లేలందువు? నీకంటెఁ గష్టము లనుభవించిన వారు లేరా? ఇదిగో! కైకేయి వచ్చుచున్నది. ఊఱార్పుము.

[ప్ర: కైక—(దీనభావమున)].

కైక—హా! నాథా! నన్నేలయిట్లు నిరాదరణ చేసెదవు? నేనెట్లు భరింపఁగలను.

దశ—హా! హా! కైకా! కైకా! అయ్యో! కుమారా! రామా! (మోముద్రిప్పి) నిన్నెట్టియిడుములపాలు చేసితిని. నీకుఁ బగదాయ నైతి. మృత్యుదేవతకు వరము లిచ్చితి. నీపాలి యమకింకరుఁడ నైతి.

స్రగ్ధర.

నా కేలాదక్కు నాయున్నతగుణమణి నానవ్యకందర్పుఁడయ్యో
కీకారణ్యంబులం జిక్కితివె తనయ నీకీడు చింతించి నిన్నున్
బో కార్పం గంటి నెంతో ప్రాఁగిలితి నిఁకఁ నేఁ బోయెద న్నిన్నుఁ జూడన్
గైకానీ కైక దా నాకలుషహరుని నా కామునిం గోలుపోతిన్

అయ్యో! ఇట్లవునని యెఱుఁగఁగదా? అక్కటకటా! నామరణము వేళ నాముద్దుకాఁడు, నా మోహపుఁబట్టి, నాకులభూషణుఁడు, నామన్మథమన్మథుఁడు, నా వేలుపు మొదవు, నాపూర్ణచంద్రుఁడు, నావంశాభరణము, నా తరుణార్కుఁడు, నానోముఫలము, ననుగన్న తండ్రి, నాధనము, నానిధానము, నాశిఖరము నాచూళికాభరణము, నాకమనీయావర్జనము, నాచింతామణి, నాదైవము, నా సుకృతవిశేషము, నాజీవరత్నము, నా యనుంగుపాపఁడు నాచెంతనుండుటకు నోఁచనైతిఁగదా? రామా!

సూర్యకుల కలశవారాన్నిధిసోమా! నిన్నెంతలయించితి. ఎట్టినిష్ఠురాటవులకుఁ బంచితి. ఎంతక్రూరకృత్యమొనరించితి. కుమారా! నీవీపురికి మరల వచ్చినపిదప నన్ను క్షమింప వలయును సుమా? అప్పటికి వేఁడికొనుటకు నేనుండఁగలవాఁడఁగాను. ఇప్పుడే బ్రతికి యుండఁగనే విన్నవించెద. ఎట్టిక్రూరాత్ముఁడనైనను, నెట్టి భీకరశాత్రవుఁడనైనను దండ్రినగుదుఁగదా? నిష్కారుణ్యముగ నిన్ను భయంకరాటవులకుఁ బంచి నిర్లజ్జనై నాప్రాణలతకుఁ గుఠారమెత్తిన యీకిరాతకవిధవ నే నీవెగ్గులాడ నైతివే. ననుక్షమిం పవా? శుద్ధుఁడనై, సత్యపాశాబద్ధుఁడనై వృద్ధుఁడనైన నన్ను క్షమింపవా?

లయగ్రాహి.

మందమతినై మదనసుందరుని నాకొలవుఁ
జందురుని నందమగునందనుని నిన్నుఁ గా
డెందమున నింతయునుఁ గొందలములేక వను
లందు ధరణీధరములందు వసియింపఁ గా
వందురఁగఁ బంచివెలిగంది దిగులొంది బెడఁ
గొంది వడఁగంది మదిఁగుందితిఁ గుమారా
సుందరతఁ జిందునరవిందములఁ జందురుని
విందుగను నీముఖ మిఁకెందుఁ గనుగొందుఁగా॥

అయ్యో! ఏమిక్షమించి యేమిప్రయోజనము? నీముద్దుమోము మరలఁజూడఁ జాలఁగదా? అక్కటా! నీ వాపాడువిపినములకుఁబోవునాఁడు నాతోమాటలాడితివే, అదియే కడమాటాయెఁగా? నాకునమస్కరించితివే అదియె తుదనమస్కారమా? నిన్నాశ్లేషించితినే అదియె యంత్యాశ్లేషమా? నీవురథమెక్కి పోవ వెనుదవిలిచూచితివే యదియొకడచూపా? అక్కటా! ఎట్లుభరింతు?

సీ॥ వని కేగునాఁ నడునన్ జనకా యనుచుఁబిల్చి
తదియయో కడపిలుపాయెనాకు
ఆకైకయింట నిన్నాలింగనముసేయు
టదియయో కడసారియాయెనాకు
ఆనాఁడు నీవదనారవిందము చూచు
టదియయో కడచూపెయాయెనాకు

అలనాఁడునీవునన్నడలకుమనియంటి
వదియయో కడమాటయాయెనాకు

తే॥ గీ॥ ఎటులభరింతుఁదరియింతు నిలఁజరింతు
నుసురుచాలింతుఁ బలవింతు నుమ్మలింతుఁ
గడఁగివేఁగింతుఁదుదఁగాంతుఁగలవరింతుఁ
గృతముగణియింతు రఘురామరిపువిరామ॥

ఆసీతాస్వయంవరమునాఁడు లోకమువారందఱు నిను మెచ్చి మెచ్చిపొగడుచుండఁ గర్ణానందముగవింటినే. ఇట్టికీర్తివంతున కిట్టివంశభూషణునకుఁ బట్టముగట్టక నారాజ్య మేలయనియెంచితినే. ఎంచియు మఱచితినే. మరణసూచకమగు దుస్స్వప్నము వచ్చు వఱకుఁదలంపనైతినే. భరతుఁడిందున్నప్పుడే యాస్వప్నమురాగూడదా? నావిధినన్నింత చేసెను! అయ్యో! తాపసులే. శతవృద్ధులే. అట్టివారి యేకపుత్రుని నిరపరాధుని నాపాడుబాణమునఁ జంపితినే. నాకునలుగురు కొడుకులుండియు వారిలోనొకని నరణ్యమునకుఁ బంపుట కిట్లుపరితపింతునే. ఆయేకపుత్రునిఁగోల్పోయి యావృద్ధాంధదంపతులెంత నొచ్చిరో. ఎంత కటకటపడిరో. ఎంత శపించిరో. అటుతప్తులైనవా రిచ్చిన శాపము నాకుఁ దప్పునా? నిర్దగ్ధము చేయదా?

క్రౌంచపదము.

దానవభీమా-తారకనామా-ధరణివర వినుతదశరథరామా
దీనసురాగా-ధీగుణయోగా-త్రిదశవరనుత విదితబహుభోగా
మానవవీరా-మారశరీరా-మురరిపుమహీధరమదపవిధారా
భానుసుతేజా- పాలితరాజా-బహుళసుగుణయుత-పరితధరాజా॥

హా! సీతా! ఇందుఁగల సర్వైశ్వర్యములమాని నీపతివెంటఁబోయితివిగా.

సుగంధి॥ ఈడు లేనిసాధ్వి నీవహీనభంగినీపతిన్
గూడిరాజ్యభోగమొందఁ గోరియుంటివిగాదె యా
పాడుకాన నెట్లునీవపార దుఃఖమొందెదో
కోడలా నినుందలంపఁ గుందుమానదయ్యయో॥

రామా ! భరతుఁ నఱగంటఁ జూడకుము. వాఁడు నిరపరాధియ కానోపు. ఈ దుడుకుచెయిద మీదుర్జాతిన కాక వాఁడు పాపరహితుఁడుగా నుండనోపుసుమా. వానిక్షమింపుము.

అనుబంధము 36

రామా ! రామా రామా ! (చచ్చును).

కౌస—నాథా! రాముఁడు నీకుఁ జెప్పఁడా మమ్మూఱడింపుమని? ఇదియూఱడించుటయా? ఏలమాటాడవు? (చూచి) హా ! నాథా ! (పడును)

సుమి- } (చూచి) హా ! ప్రాణేశా !
కైక- } (పైఁబడుదురు)

వసి—ఏమి ? ఏమి ? ఏమి ?

కౌస—ఇంకేమి? నిర్దయస్వాంతుఁడై మాపతి మముఁ బాసిపోయె.

వసి—హా హా హా హా హా ! హరి హరీ ! (లోనికిఁబోవును).

అనుబంధము 37

కౌస—నాథా! మమ్మునిట్లనాథలఁ జేసిపోయితివే. మాపైనింతె కరుణ కలుగదయ్యెనే. ప్రాణేశా! మేమెందుఁ జొరుదారము? మమ్ము నెవ్వరుమాటాడించెదరు? రాముఁడు నాకులేక పోయినను. నీశుశ్రూష చేసి కాలముగడపెదనని యెంచియుంటినే. ఆపుణ్యము నాకు లేదయ్యెనే. ప్రాణకాంతా! "రామా! రమ్ము కూర్చుండుము. పండుకొనుము". అని కలవరించుచు నైన నింకఁగొన్నియేండ్లుండ వైతివే. నీవుకొంతదుఃఖమనుభవించి కన్నులుమూసితివి. మాకుఁగదా పడరాని పాట్లుగలిగె! నీవు సత్యసంధుఁడవని ప్రతిజ్ఞ నెఱపి జగములఁ గీర్తిగంటివి. రాముఁడు జనకునాజ్ఞ నెఱవేర్చిన కీర్తిఁగనియె. దుష్ఫలములన్నియు మాకుఁగలిగించితివి. అయ్యో! సత్యమునకై కొమరుఁ గానలకంపితివి. సత్యమునకై మరణముఁ దెచ్చుకొంటివి. సత్యమా! సత్యమా! హా! నాథా! (మూర్ఛిల్లును)

అనుబంధము 38

కైక—హా! నాథా! ఇట్లవునని కలనైన నెంచనైతినే. ఏమిప్రాప్తిఁ దెచ్చికొంటిని. ప్రాణేశా! ననుఁ గన్నెత్తి చూడుము. నాకువరములువలదు. ఇంకడుగను. ఏవరములును వలదు. రామునిఁ బిలువఁబంపుము.

కౌస — కైకా! మావలె నీవేల యేడ్చెదవమ్మా సంతోషింపక? నీకొడుకునకుఁ బట్టము గోరికదా యింత కార్యముఁ జేసితివి? నీయపరాధమునకు ఫలము నీతోడ మమ్ము విధవలఁ జేతివే. అమ్మా! నీకేమి కొఱఁత. కొడుకున్నాఁడు. చక్రవర్తియయ్యెడు నాకుఁ గొడుకు లేఁడే. నానాథుండు పోయెనే. హా! నాథా! నాథా!

సుమి — ప్రాణేశా! నను జూచినప్పుడంతయు నాకు సుమిత్రనామము కడుసార్థక మనుచుంటివే. "సుమిత్రా" యని నన్నెవ్వరింకఁ బిలుచువారు? కైకా! ఇంక సర్వసుఖము లనుభవింపుము. నేనేమి తప్పొనర్చితినే? నన్ననాథఁగాఁ జేసితివి.

వసి — (వచ్చి) రాజదేవులారా! ఇంకేమి ప్రయోజనము? మీరెంతశోకించినను దశరథుఁడు రాఁగలఁడా? ఊఱడిల్లుఁడు.

కౌస — అయ్యో! మాదశరథుఁడిం కెక్కడనున్నాఁడు. ప్రాణేశా! నీముద్దుకుమారుఁడు రాముఁడరుదెంచినాఁడు చూడుమా.

అనుబంధము 39

తృతీయాఙ్కము సమాప్తము.

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

చతుర్థాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

బాట (దారి).

[ప్ర: భరతుఁడు, శత్రుఘ్నుఁడు (రథముపైన)]

భర — శత్రుఘ్నా! రథమింత నిలుపుము.

అనుబంధము 40

ఇదె యయోధ్యక్రోశమాత్రమున్నది. ఊరు దాఁపునకువచ్చినది. కడుపునఁ జెయిపెట్టి కలఁచినట్లయ్యెడు. గుండె విగులయ్యెడు. మరలనైన నీజాబుల యర్థమాలోచింతము.

శత్రు — ఇన్ని మారులు చదివితిమే —

భర — ఐననేమాయెను? మరలఁ జూతము. ఏమయినఁ దెలియునేమో. (జాబులుదీసి) ఈజాబు మాయయ్య యీ చైత్ర శుద్ధ చతుర్థి వ్రాసినాఁడు. నాకు సప్తమినాఁడు ముట్టినది. ఇందేమియు విశేషములు లేవు. ఆకస్మికముగా రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవము తలపెట్టినట్లును, నిందులకు దుస్స్వప్నము కారణమనియు వ్రాసినాఁడు. నేను లేకుండుటకు మిక్కిలి చింతిల్లియుం శుభదినములు లేనందున విధిలేక పంచమినాఁడే మహోత్సవము నెఱవేర్చుచున్నానని వ్రాసినాఁడు. దీననేమున్నది? ఈమంథరయును, వసిష్ఠుఁడును వ్రాసినజాబులే యవిదితార్థములుగ నున్నవి. మన తండ్రి వ్రాసిన జాబు నాకు ముట్టిన యష్టమినాఁడే మంథరజాబును ముట్టెఁగదా? అయిననది దానిచేఁ బంచమినాఁడు వ్రాయఁబడినది. దీనిమరలఁ బర్యాలోచింతము. (చదువును) "చేయు విజ్ఞప్తులు. ఇందు విశేషోదంతములు మొదలుగా జరిగినవి. పూర్ణఫలితార్థము దెలిసికొనక వానినన్నిటి మీకు నివేదించుట యనావశ్యకమని మానితి. అవి మీకు మిక్కిలి సంతోషావహములగుటచే మున్ముందు మీకీజాబుమాత్రము వ్రాసితి. ఎట్టి సంతోషమైనను, స్వల్పదుఃఖముతోఁ జేరిననే యానందజనకము. బుద్ధిశాలులు గాదుఃఖమును మఱచి సంతోషమునే గ్రహింతురు. మీరు సుధీశాలురేకదా? మీసంతోషమునకు నేనే కారణభూతనగుటచే ముందీజాబు వ్రాసి యున్నాను. మీరిప్పుడేమియుఁ ద్వరపడి రావలసిన యవశ్యకము లేదు. ఎంత యాలస్యముచేసిన నంత మేలు, కార్యసాధకమునునగు. ఇట్లు. మంథర"

ఇంతయైననుదీనియర్థము తెలియదుగదా? సంతోషమేమో, చింతయేమో తెలియకున్నది. నాఁటినుండి వృత్తాంతమే తెలియక పరితపింప శుద్ధ్రత్రయోనశివాఁడు వసిష్ఠులు వ్రాసినజాబు మొన్నపూర్ణిమనాఁడు ముట్టెనుగదా? దానిఁబిలకింతము. "రామపట్టాభిషేకము నిల్చియున్నది. ఈజాబందినతోడనే యతిశీఘ్రముగ నీవు రావలయు. మనోవేగమున నీవువచ్చినను, నింకను నాలస్యమేయగు. ఇందు జరిగియుండు సందర్భము లెన్ని గ్రంథములు వ్రాసినను దీఱవు. అవి క్షేమవార్తలనుటకును, దుఃఖవార్తలనుటకును, నీచేనున్నది. ఈజాబు తెచ్చినవారి నేవృత్తాంతము నీవడుగవలదు. నీవేమడిగినను మూకభావము వహించియుండ వలయునని వారికి గట్టికట్టడయేర్పఁబడినది. నీవిందు వచ్చువఱకు నిక్కడియుదంతములు నీకుఁ దెలియకూడదనియుఁ దెలిసినను బ్రయోజనములు కావనియు నిట్లేర్పఁబడియున్నది. ఈజాబు చేరిన మూఁడవనాఁడు, తుదకు నాల్గవనాఁడు, నివయోధ్యకుఁ జేరకున్న నీవు దశరథునికొడుకవనుట నిష్ఫలము. ఇది గురువు నాజ్ఞగా భావింపుము"

ఇందు శ్రీకారముగాని కుశలోదంతముగాని తుదకాశీర్వాదమునైన వ్రాయ లేదు. ఏముండును?

శత్రు — భరతా? ఎన్నిమాఱులో చదివితిమి. ఏమైనఁ దెలిసెనా? ఇదే యూరు సమీపించె. పోయిన నన్నియు విశదములగుఁగదా?

భర — శత్రుఘ్నా! ఎట్టి యుత్పాతములు జరిగియున్నవో తెలియకున్నదిగదా? మామన కుని పాదములకు నమస్కరించి యతని యాలింగనము వడయువఱకు, శ్రీరాముచరణముల కెఱఁగి యతని దీవనలువడయువఱకు, లక్ష్మణుని సౌఖ్యోదంతము వినువఱకు నాకూఱట కలుగదుగా? శత్రుఘ్నా! చూచితివే యీపురము పాడువాఱివలెనున్నది. ఈపౌరులఁగంటివే. నన్నుఁ జూచి కన్నీరునించి మోములావలఁ ద్రిప్పుకొని పోవుచున్నారు. నన్నిట్లేల చూచెదరు. నాకుఁగళవళ మగుచున్నదిసుమా. ఈసంతాపమునకుఁ గారణము దశరథుఁడో రాముఁడో మఱియెవ్వరో యెఱుంగఁగదా?

మ॥ పురివారల్ననుగాంచి కన్నులను వారిపూరంబునిండంగ సో
దర యావైపున మోముద్రిప్పి చనుచుందంబూహ చేయంగదు
స్త రమాతండ్రి యొరాముఁడో జననులో సౌమిత్రియో సీతయో
పరితాపంబునకుం గతంబు మఱియెవ్వారో యెఱుంగంగదే॥

మ॥ వికచాబ్జాభము ధారుణీశు ముఖమున్ వీక్షింపఁగాఁగల్గునో
సుకృతోదంచితసాధ్వులన్ జనులన్ జూడఁగచున్నాఁడనో
యకలంకంబగు రాముమోముఁ గనుభాగ్యంబున్నదే యెట్టులా
నెటో వీనుంగవనెట్టి వార్తవినఁగానున్నాఁడనో సోదరా॥

అదిరేల నగుమోమలర లక్ష్మణుఁడు నాకెదురు రాకున్నాఁడు? రథమింక నిలుపుము. వెనుకకుఁబోదము. క్షేమోదంతములన్నియుఁ దెలిసి మఱివత్తము.

శత్రు — ఇట్లధైర్యపడి ప్రయోజనమేమి? కైకేయి మాతయిల్లే సమీపముననున్నది. అయ్యెడకే పోవుదమా?

భర — ఎక్కడికైనను బోనిమ్ము. కన్నులు చెవులు మూసికొనియుండెద. "క్షేమ" మను వార్తనీనోట వచ్చువఱకు నిట్లెయుండెద. అయ్యో! నాపాడుచెవులీనాఁడెట్టి వార్త విననున్నవో కదా?

శత్రు — ఊఱడిల్లుము. కైకేయి మాతయింటికే రథము పోవనిచ్చెదను.

(నిష్క్రమింతురు)

చతుర్థాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

కైకేయి యిల్లు.

[ప్ర: కైకేయి (దుఃఖమున)—మంథర.]

మంథర—కైకా! దుఃఖింపకుము ఏమిచేసినను దశరథునిఁ బడయఁగలవా? వయసు చెల్లినవారిఁ బెండ్లియాడిన కాంతలకంతయు రాఁదగిన గతియే నీకుఁగలిగెను. నీవేమి లోకమున కరుదా?

కైక—మంథరా! నీదుశ్చరితముగదా నన్నీగతికిఁ దెచ్చెను. నేనందఱివలె సౌఖ్యముగ నేయుంటినే.

అనుబంధము 41

సీ॥ కలకాలమపకీర్తిఁ గలిగించు నత్యంత
కలుషకృత్యం బందుఁదలఁపనైతి
ఘోరార్వవిపినాళి లోకైకవీరుఁడౌ
సుకుమారుఁడే యంచుఁజూడనైతి
పాపంబుఁ దలపోయ కాపాడువరముల
కీడుఫలంబగునంచు నెన్ననైతి
నాథుండు సవతులు నాకాళ్లఁబడివేఁడ
నార్ద్రమానసమింత యరయనైతి
తే॥గీ॥ నవనియువతులలోన నత్యధమనైతి
ధవునిపాలిటికేఁ బగదాయనైతి
విపులసంకటములఁగుందు విధవనైతి
మంథరా లోకనింద్యవై మనఁగనైతి॥

మంథ—నీకు వ్యసనము వేళ గనుక నీవేమన్న నూరకుందును. ఔనమ్మా! నాదుశ్చరితముననే నీవు చక్రవర్తిమాతవైనది. నాదుశ్చరితమువలన నీకేమినొవ్వులైనదే? నీపతి యింకఁగొన్ని దినములకైనఁ జచ్చియుండఁడో? రాముఁదాసుఁడైయుండఁదగిన నీపట్టి చక్రవర్తియవుటయుఁ, గొన్ని దినములకైనఁ జావనున్న నీపతి యిప్పుడేచచ్చుటయు సరిపోల్చి తులఁదూఁగఁజేయుము. ఏదియెక్కువగునో? ఆదియొట్టిపతియే?

నీను మెచ్చి వరములిచ్చి నీకు స్వతంత్రముగల వరములడిగిన మాత్రముననే, తాఁజచ్చుట వఱకు నీముఖమయిననుఁ జూడలిపతి యేటిపతి యే కీశపతి? అతఁడుండి యేమిసుఖమనుభవింపనుంటివి? నేను ఖండితవాదినిగానఁ గనలకుము. అతఁడు పోయినదే యిప్పుడు భరతునికి క్షేమము. తండ్రియుండిన భరతుఁడు రాజ్యమేల నొప్పుకొనునుండెనో లేదో? ఇప్పుడు నిరాటంకము. ఇప్పుడో యింకొక, క్షణముననో భరతుఁడు రానున్నాఁడు. వానియెదుట నీవిట్లు చింతతో నేడ్చుచుండిన నేమనుకొనును? ఇది యెవ్వరిబోధనయోగాని యిట్లుచేసియుండునని యనుకొనఁడా? నీవింత చేసి సవతులవలనఁ దిట్టుపడి కన్నముండలతో ననుఁదిట్టించి పతినిఁ బోఁగొట్టుకొని యందఱివలనఁ దిట్టువడుటకా నీవిట్లేనర్చుట? వండి తపిలదించి యాకున నుంచుకొని యనుపానము గలిపి కబళముఁ జేతఁబట్టుకొని నోటికిఁగొనిపోవునప్పుడు నేలఁబాఱవేయఁజూచెదవే. అదిగో! రథధ్వానము. భరతుఁడే వచ్చెఁగాఁబోలు. దుఃఖము మానుము. మందహాసముఁ దెచ్చికొనుము. కార్యము సాధింపుము.

[ప్రవేశము: భరతుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు.]

భర- } (కైకకు నమస్కరించెదరు)
శత్రు }

కైక—(మందహాసమున) అన్నా! భరతా! లెమ్ము.

భర—మాతా! ఊరంతయుఁ బాడువడియున్నది. ఎట్టివిశేషములుంగలిగె? జనకునకు క్షేమమా? తల్లులకందఱికి సౌఖ్యమా? సీతారాములకుఁ బ్రమోదమా? లక్ష్మణునకుఁ గుశలమా? ప్రజలకంతయు నానందమా? రామపట్టాభిషేకమేలనిల్చెను? నీముఖమేటికి స్మితసహితమయ్యు వంతమానదు?

భుజంగప్రయాతము.

క్షమాధీశుఁడమ్మా సుఖంబున్నవాఁడే
సుమిత్రాదిమాతల్విశుద్ధల్శుభంబే
ప్రమోదంబె రాముండు రామానుజుండున్
సమాఖ్యాతయాసీత సౌఖ్యంబెమాతా ॥

కైక—కుమారా! ఈదశరథుఁడు ననుమోసముచేసి నిన్నువంచించి నిన్ను గిరివ్రజపురమునకుఁబంపి రాముని పట్టాభిషిక్తుఁజేయనెంచెను. అల దేవాసురుల యుద్ధమునాఁ డతఁడు నాకు రెండువరముల నిచ్చియుండె. ఇప్పుడు వానినడిగితి. ఒకటికి నీకుఁ

బట్టము గోరితి. మఱియొకటికి రాముఁ డాపసవృత్తిఁ బదునాలుగేండ్లరణ్యముననుండ వేఁడితి. సీతాలక్ష్మణులతో రాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోయె. ఇప్పటి కేడుదినముల క్రిందట దశరథుఁడు మాత్రము కాలధర్మమునొందెను.

భర- } శత్రు } హా! పతిఘాతుకీ! పుత్రఘాతుకీ! (మూర్ఛిల్లుదురు)

మంథ—(తొంగి చూచుచుండును).

భర—(లేచి) హా! పుత్రఘాతుకీ! నీ వేల పుట్టితివి? నా కేల తల్లి వైతివి? సుకుమారుఁ డైన రాముని వనవుల బంపఁగోర నీకోర్కెట్లాడెను? అక్కటా! నీవు కేకయరాజునకు జనించినదానవా, కటికరాక్షసునకు నీతల్లి నినుఁగనియుండవలెఁగాక? ఇట్టిద్రోహబుద్ధి నీకుండునా? ఏమి వరము లే? ముద్దుకుమారుని, నాకులస్వామిని, నా దేవదేవుని, వనవులకుఁ బంపి పతిఁ జంపికొంటివే? దశరథు పాలిటిమృత్యుదేవత వైతివి. ఇట్టిక్రూరకృత్యము గావించి యిపుడు నవ్వుచు నాతో మాటలాడ నోపితివా? నీకుఁ గొడుక నవుటచే మర్త్యాధముఁడ నైతి. అపకీర్తిపాలైతిని. కైకా! ఆరామునిఁ బాసి నేను రాజ్యమునకు సమ్మతింతునని నమ్మితివా? నీకు జనించినమాత్రనే నీయట్టి క్రూరమానసము నాకుం గలదని యెంచితివా? రాముం బాసి నరలోకసురరాజ్యమైన నే నాసింతునా? నాజనకునిఁ జంపఁగలదానవని యొక్కనాఁడు నిన్నెఱుఁగఁగదా? అయ్యయ్యో! తల్లిబిడ్డలకుఁ, దండ్రికొమారులకు, నన్నదమ్ముల కెడవు చేసితివిగదే? అక్కటా! ఆజనకుఁడు నన్నెంత తిట్టుకొనుచుఁ బ్రాణములఁ బాసెనో! ఆరామునికి నాపైనెంత విసుగుకలిగెనో? అయ్యో! ఈజన్మ మేటికి? శ్రీహరీ!

శత్రు—భరతా! ఇదిగదా యింతకుఁ గారణము? ఇప్పుడు తెలిసెనా? ఇది నీకుఁబాలు వ్రాసినలక్షణ మిప్పుడైన తెలియఁగనయ్యెనా? అది సంతోషమఁట! ఇది స్వల్పదుఃఖమఁట! స్వల్పదుఃఖము వృత్తాంతము వినినమాయెఁగదా. ఈపలుగాకి, యీబాలఘాతుకి యీజగజంత, దుర్జాతి! చావుము, (మంథరను బడవేసి కుత్తుక ద్రొక్కును).

మంథ—అయ్యో! అయ్యో! చచ్చితి. చచ్చితి!

శత్రు—(కత్తిపట్టి) ఈదురాత్మురాలినిపుడ—(కైకపైఁబోవును).

భర—(నిలిపి) శత్రుఘ్నా! ఈకులద్వేషిణిఁ జంపినపాపము మనకేల? ఎట్టిద్రోహమానసయైనను మనతల్లియిదియను మహాపయశము మనకుఁ గలదుగాదె? ఇదిపతిపుత్రఘాతుకియైనను మనము మాతృఘాతుకులేల కావలయును? మనమిట్లు చేసిన

మమ్ము రాముఁడు ద్రోహులనఁడా? ఆదరించునా? దీనిఁజంపుట రామునికి హిత మైన లక్ష్మణుఁడు చంపకూడునని యెంచితివా? ఈమద్జాతి మంథర చావనై యున్నది. ఇట్లొర్చినందులకే రాముఁడు మమ్ము నేమనునో?

కైక—హా! దైవమా! (నిష్క్రి)

అనుబంధము 42

భర—శత్రుఘ్నా! తరంగతరంగములుగా దుఃఖము గలుగుచున్నదే. హా! జనకా! (మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

చతుర్థాఙ్కము-తృతీయరంగము.

భ ర తు ని ల్లు.

[ప్ర: భరతుఁడు పాబు చేఁబట్టి]

అనుబంధము 43

సీ॥ మా రాఘవుఁడు లేమి మసనమై తోఁచు నీ
పాదూకగన్నెత్తి చూడఁగలనె
తలయెత్తరాని నిందలమోచిదుష్కీర్తి
నవనిపైనిఁకఁ దిరుగాడఁగలనె
కనినయంత నెలోనఁ గటికిశోకమునించు
కైకేయివదనంబుఁ గాంచఁగలనె
పడరానిబన్నముల్ పడినకౌసల్యకీ
పాపపుమోమింకఁ జూపఁగలనె
తే॥ గీ॥ రాముపదసేవమాని నేఁబ్రదుకఁగలనె
వెలయభూజాతఁగనక జీవింపఁగలనె
యనుజులక్ష్మణు నెడఁబాసిమనఁగఁగలనె
కటకటా శోకజలరాశిఁ గడవఁగలనె॥

హా! దుఃఖము! శ్రీరామునింకెన్నఁడు చూతును? అతఁడు నన్నెట్లుకరుణించును? కరుణింపకున్న నసువులభరింపఁగలనా? అయ్యో? నేనెంత ప్రార్థించినను, జనకాజ్ఞ పాలింప కతఁడు ఫురికివచ్చునా? అతఁడురాకున్న నేనిందుండఁగలవా? ఆరాముఁడు

అర్థిజనసురారాముఁడు, పాదచారియై యరణ్యములనుండ నేఁజతురంతయానములఁ బురమునఁ దిరుగాడుదునా? అతఁడు కందమూలఫలాహారుఁడై యుండ నే భక్ష్యభోజ్యముల స్వీకరింతునా? అతఁడు ధరాతలశయానుఁడై యుండ నేఁబాన్పులపై శయనింతునా? అతఁడు పర్ణశాలావాసుఁడై యుండ నే సౌధాంతరములనుందునా? అయ్యో! ఎట్టికఠినమానసకే జనించితి? కటాక్షమాత్రమున ముల్లోకములఁ గలంపఁజాలు తమ్మునితోఁ జంద్రికాయుతసుందర మందస్మితమాత్రమున నిట్టికైకఁబోలువారిఁ బదివేవుర దాసీజనములుగా నొనర్చియేలఁజాలు ప్రియకాంతతోఁ గట్టెదుటనిల్చి వనమున కున్ముఖుఁడుగ నీదృషత్కఠినమానసము మెత్తపడదయ్యెఁగా! నేనికైకకేల జనించితి? కౌసల్యకైనను బుట్టనైతి నే. ఘోరకరణ్యములకుఁ బోవుచుంటి నే. అయ్యో! ఇట్టిదౌర్భాగ్యునకట్లేలయగు? జగదేకమాన్యసుగుణసాకల్యయగు కౌసల్యకు నాయట్టి కలుషాత్ముఁడు జనించునా? జనలోకావనుఁడై, పూతచరిత్రుఁడైన రాముఁడీ కులతపులవిత్రకు నపయశఃపాత్రకు, నీజీవితశాక కీకైకకు జనించునా? అయ్యో! ఈకైక యొంటికైనఁ జెనుగొంది నాయొక్కని మేలుకోలకనికదా యిట్టిదుష్కృత్యమొనర్చె? ఇదెట్టి విపరీతఫలముఁగలిగించె! దశరథుఁడన్న నెంతదుఃఖమైనను నాల్గుదినములనుభవించి కన్నులుమూసె. కౌసల్యయో పతివియోగమునకును బుత్రవియోగమునకు. నిప్పుడు దుఃఖించినను బదునాల్గేండ్లపిదపనైన సుఖము ననుభవింపఁగలదు. సుమిత్రయు నట్టిదేయగు. రాముఁడన్నసతితోఁ దమ్మునితోఁ బదునాల్గేండ్లు సౌఖ్యమునఁగడపి రాఁగలఁడు ఇంకలిదుఃఖములొక్కటియు నెఱుఁగక సౌఖ్యముగ నున్నాఁడు. లక్ష్మణుఁడన్న, ఆయన్నపాదపద్మములు గొలిచియుండుటకంటె సౌఖ్యమేమున్నది? సీతాదేవియో, పతియందు బద్ధానురాగయై తదేక శేషిత్వభావమునఁ గలిసియుండుటఁ జింతయేమి? నాసంగతిగదా పరమసంతాపకరము. కన్నతల్లిశత్రువాయెను. పెద్దతల్లులకును, సీతారామలక్ష్మణులకును నేఁ బగవాఁడనైతిని. అయ్యో! ఎక్కడిపగవాఁడ. పగతుఁడనైనను దనశత్రువును దపసివేషమున నరణ్యములనుండుమని కోరునే! కటికచండాలుఁడఁగదా? తండ్రియో నన్నుఁ గలుషాత్ముఁడనియెంచి యట్టిమానసమునే ననుఁజూడకఁ మాటాడక మనవి వినక మృతిఁబొందె. అతనిఁ బోవఁగొట్టికొంటి. చచ్చునపుడును దండనుండనైతి. అతని చావుచూచినది చాలక, హృదయము కుమిలించు నతని యంత్యక్రియలు నేనచేయఁబాల్పడితి. కటకటా! జనకా! నిను నాకెవ్వరిచ్చువారు? ఈదుఃఖాంబుధి నేఁగతిఁదరియింతు. తలయెత్తుకొని యింకే భంగిఁజరియింతు? సంతాపము నెక్కువడి భరియింతు? నాప్రాణానిలముల నేమాడ్కి హరియింతు? కౌసల్యకు మోమెట్లుచూపుదు. నాప్రాణానిలముల నిప్పుడే పోకార్చువారుగలుగరా? సంహననౌషధము లేభిషగ్వర్యులైన నాకీరా? మారణమంత్రముల నేమంత్రవాదులైన నాపైఁబ్రయోగింపరా? హా! నిర్భరము. రామా! రామా! కైకా! కౌసల్యా! జనకా!

(మూర్ఛిల్లును).

తురీయరంగము-కౌసల్యనగరు.

[ప్ర: కౌసల్య (దుఃఖించుచుమూర్ఛిల్లి),]

భరత-శత్రుఘ్న-వసిష్ఠులు (ప్రక్కన)

భరత—సంయమీంద్రా! నాచేతఁగాదు. ఇన్ని సంకటములకోర్చితిని. ఇదిశక్తికి మీఱియున్నది. నేనామెకు ముఖముఁజూపఁ జాల.

వసి—భరతా! ఇట్లయిన నెక్కడికిఁ బారము. ఊరకరమ్ము. శత్రుఘ్ననకుఁ దెలిసినంత నీకుఁదెలియదా?

భర—ఋషితిలకా! శత్రుఘ్నునివలె నేఁగానైతినే. క్రూరాత్మకయగు కైకగర్భము నుండి వెల్వడిన కాలసర్పమనైతినే.

అనుబంధము 44

కౌస—నాథా రాముపట్టాభిషేకము నీవు చూడనోపకున్నను, కైకకిచ్చిన వరమునకై భరతు పట్టాభిషేకమైన నీవు చూడనైతివే.

వసి—రమ్ము. రాకున్న నెట్లుతప్పును? (ఈడ్చును)

భర—(ముందఱికివచ్చి) తల్లీ! ఏమూఁడక్షరములు లోకకంటకములై యాచంద్రార్కమపకీర్తిఁగనెనో, ఏమూఁడుకలుషాక్షరముల భరించిన నిర్భాగ్యుని సంతాపైక భోగుని గనుటచేఁ గైకగర్భము ఘోరవ్యాళమునకు మనికిపట్టగు గుహాకుహరమును, గాల భుజంగ సమాశ్రయమగు ఘోరవల్మీకమును బొందెనో, ఏమూఁడుపాపాక్షరముల వానివలన నీకును, సుమిత్రకును రామాదులకును బడరాని పాట్లుగలిగెనో, ఏమూఁడక్షరముల యర్థము పితృభ్రాతృఘాతుకమని జగముల నెగడెనో, ఆదుష్టాక్షరముల భ-ర-త నామము వహించిన క్రూరకర్ముఁడు వీఁడే. అమ్మా! వలసిన శాపమొసంగుము తెగడీయుము. దయచూడకుము.

అనుబంధము 45

కౌస—అయ్యా! భరతచక్రవర్తీ! కొడుకును గోడలిని భీకరారణ్యములకుబంపి మగనిఁ బోఁగొట్టుకొని గత్యంతరముఁ గానకున్న మేమేడ్వవలయుఁగాక, నీయిష్టానువర్తనమున గావలసిన వరములడుగఁ గైకయుండ, నీకోరిన సార్వభౌమపదవి యబ్బియుండ నీకేల శోకము?

భర—అమ్మా! కౌసల్యాదేవీ! రామలక్ష్మణులఁ బాసి దశరథు లేకుండఁ జేసికొని యపకీర్తిమై తలయెత్తఁబోవక కుంపటంబడిపోవ నసియాడుచున్న నా ప్రాణములనిప్పుడే తీసితివి. అయినను నిది యెంతతీఁపుగో పాయ నేరకున్నాను. అమ్మరో! రాముఁడు కరుణింపకున్నను, లక్ష్మణుఁడు కనలినను, దశరథుఁడు నను దప్పఁదలఁచినను, నాగుణము నీవు గుర్తెఱుఁగుదువుగదా యని నమ్మితి. దైవమున కింతకరుణయైనను రాదాయెఁగా? అమ్మా! నిక్కమాడెదను. నీచరణములాన వచించెదను. ఈ సూర్యాకాశములు, దిక్పాలురు, పంచభూతములు, సూర్యచంద్రు లిందులకు సాక్షులౌదురుగాక! తల్లిరో! ఈ కైక మానసఘూక వ్యాళపాక యొనర్చిన పాపము నే గిరివ్రజపురమున నుండునప్పుడైన. అందుండ నిపుడు పైనున్న మాజనకుఁడీ జాబు వ్రాసినప్పుడైన, నిపుడువచ్చుపోవు ప్రాణముతోఁ దనకులాడుచుఁ జచ్చియుఁ జావక యున్న యీకలుషములకు మూలకందమగు దుర్జాతి మంథర యీజాబు నాకు వ్రాసినప్పుడైన, నాలుగు దినములక్రిందట మాతండ్రి పరలోకము చేరిన వృత్తాంతము సయితము నాకుఁ దెలుపక యీ వసిష్ఠమునీంద్రుఁడీకన్నుపంపినప్పుడైనఁ, బురమంతయు వెలవెలఁబోయి మసనంబు కరణి ధూమధామమై యుండిన చందము నేఁజూచినప్పుడైన, నీపౌరులొక్కరొక్కరు నా మోముఁ జూచి చూచి కన్నీరునించి నించి విసికి విసికి పెదమోముల నావలఁబోయినప్పుడైన, శత్రుఘ్నుఁడు రథముదోల నే నేతెంచి దశరథరాజన్యుని రామునికడ మాట వినఁజేసిన పాపపునెలవగు కైకయిలు సొచ్చినప్పుడైన, నిన్ని యిడుములఁ గలిగించి పతినిజంపియు భయంకర స్మేరముపహించిన యాపాపిని పాదములకు నే నమస్కరించినప్పుడైన, నాకుఁ దెలిసియుండెనా, పంచమహా పాపులును, పరహింసకులు, మాతృహింసకులు, కన్యావిక్రయికులు పోవు పాపములకుఁ బోవువాఁడ. ఇదికల్లయైన, నాకు నరకప్రాప్తి గలుగుఁగాక! నాకుఁగూడు పుట్టకుండుఁగాక! నానోట బురుగులు పడి పుచ్చిపోవుఁగాక! అంధత్వమును, చాదిర్యమును నాసంధిబంధము లన్నియు వ్రీలఁబడిపోవుఁగాక! అంధత్వమును, బాధిర్యమును నాకొక్కసారియే కలిగి విచారించువారు లేక, యడవుల మన్నుదిని దిక్కు లేక మృతిఁబొంది నా శవము దహించువారైన లేక గ్రద్దలపాలగుఁగాక! జననీ! అమేయమహిమోపేతుఁడై మాకులమున వెనుకటివారికి, నున్నవారికిఁ బుట్టుచున్న వారికి శిఖరోపముఁడై నిజయశస్సుధాధవళితదిగంతుఁడై, పరసతీసోదరుఁడై, సుగుణఖనియై, తమ్ములనన్నఁ బుత్రులకంటె నెక్కువగా నెవఁడు చూచునో, యెవఁడు గలుగుటఁ జేసి కౌసల్యయను పేరు సకలవీరసూసందోహములకు మాతృకయగునో, యెవని యుద్భవము సజ్జనహింసకులును, యజ్ఞయాగధ్వంసకులును నగు రాక్షసదివాంధ సందోహమునకు సూర్యోదయమో, యెవ్వని యపాంగము సజ్జనమానస

చకోరములకుఁ జంద్రికయో, యెవ్వానిఖ్యాతి పురందరనందనమందారసందోహములఁ దలలు వంచెడినో, యెవ్వనిప్రతాపము ప్రభాకరానల పద్మరాగ ప్రభలఁ బరిహసించెనో, యెవ్వనిభ్రుకుటి ధారుణీవరవిదారిభూరికుఠారధారినైన, ముకుళితహస్తుఁజేసెనో, యట్టియాచక కల్పకధామునకా, సుందరతను ప్రభాకామునకా, దుర్గ్రహప్రఘనభీమునకా, తరణికులాపాంనిధిసోమునకా, ఘనాయాతకుంజరస్థేమునకా, విచారితసర్వ ప్రకృతిజనక్షేమునకా, భ్రుకుటిమాత్రవినిర్జితపరశ్వధరామునకా, భూసురదత్తగోమణీఘరాగ్రామునకా, మహాసుర నికారణభూరి సంగ్రామునకా, నీలమేఘశ్యామునకా, జానకీరామునకా, రామునకా, నేనెగ్గుఁజెంచుట? అమ్మరో! నీవు శపుంతువని భయమొందను. ఈప్రాణములఁ దృణప్రాయముగ నెంచెద. అపురందరపదివియైన నణుమాత్రముగ నుపేక్షించెద. నేనిటుచెప్పికొనుట భయమువలనఁ గాదు. నీకుఁ బ్రియమనికాదు. మోస మొనర్పుటకుఁగాదు. ఇచ్చకమునకుఁగాదు. నీయట్టిసాధ్వీమతల్లి నిరపరాధినైన నన్ను సంశయించె నేయని పాపమున కోర్వలేమి వచించితి. ఇంక వలసిన శాపమునంగుము. భరించెద.

[ప్రవేశము: కైక (యొక ప్రక్కన)].

శత్రు—మాతా! నేను దశరథుఁడు పట్టాభిషేకముచేయ నెంచినవాఁడను గాను. మా తల్లి వరముల నడిగి నన్నిభిషిక్తుఁ జేయఁ గోరదయ్యెఁగదా? నామాట నమ్మవచ్చును. ఈ భరతుఁ డయోధ్యవిడిచినది మొదలు నేఁటివఱకు వీనితోడ నేయున్నాను. ఈతఁడు నిరపరాధిసుమా!

వసి— కౌసల్యాదేవీ! ఈభరతుఁడు నిష్కలుషుఁడు. వానిమన్నింపుము.

భర—మాతా! నేనిష్కలుషుఁడఁ గాను. ఏపాపమొనరింపకున్నను, గులవిధ్వంసనము గావించిన యాగోముఖవ్యాఘ్రుకు, నాపబ్రహ్మనయకు, నాకైకకు జనించినపాపమే—.

కౌస—(భరతుని నాలింగనముచేసి) కుమారా! భరతా! నీశుద్ధమానసము నెఱుఁగనా? కళవళముఁగన్న సముద్రములోని యలలమాడ్కిఁ బైపైవచ్చు దుఃఖపరంపరల కోర్వకిట్టాడితి. క్షమింపుము.

అనుబంధము 46

ఆరామువేఱె నినువేఱుగాఁజూతునా? నీవే మారాముఁడవింక. అయ్యో! ఆకైక నేల యిట్లాడెదవు? నాకు సంతాపముకలుగదా? చిన్ననాఁటనుండి దాని నెఱుఁగనా? దశరథునిశాపముఫలింప దానికి నేఁడిట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక. అదియును స్వబుద్ధిగాదు. మంథర బోధనమేయని తెలియదా?

కైక—(ముందఱికివచ్చి కౌసల్యపాదములపైఁబడి) జననీ! స్వబుద్ధికాదని యేలందువు? మంథరచెప్పినమాత్రముననే, నాబుద్ధిపురువు మేసెనా? అమ్మా! మాజననికిమాఱుగా నీవున్నదానవు. తల్లియెదుటఁబోలె వచించెదను. ఆమంథర నాపాలివిధివోలెఁ బీడించెను. ఎంతబుద్ధితిరిగినను మానకయుపదేశించెను. అప్పటికదియేప్రియమయ్యె. శివమెత్తినచందమునశరీరముపైఁబ్రజ్ఞలేక యెట్టివరములడిగితినో, యేమొనర్చితినో యెఱుఁగను. ఒక్కపాపము వేఱొక్కపాపమునకుఁ దెరువుఁజూపెను. ఒక్కసారి పాపమొనర్చిన కఠినహృదయము దానిమెత్తపఱచు సందర్భములు గలిగినట్లంతయు మఱింత కఠినముగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగతికివచ్చితి నీశాపోపహతిఁ గ్రుఁగుచున్న నాకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము లేదు. బిడ్డయేయని కరుణించితివా, నాక్రూరకృత్యమున నరణ్యముఁబాలైయున్న రాముశరణము వేఁడెఁబోయెదను. అతఁడెట్లొనర్చినను హితమే.

అనుబంధము 47

కౌస—(కైకనుగౌఁగిలించి యేడ్చును).

అందఱు—(ఏడ్చెదరు).

వసి—ఇట్లూరక దుఃఖించిన నేమిప్రయోజనము? ఈకైకయే వనకివ్వుపదేశకర్త యాయె. ఇక్కడికార్యములఁదీర్చి యరణ్యములకు మనమందఱముపోయి రాము నుపాసింతము.

శత్రు—ఇక్కడి కార్యము లేమున్నవి? ఇప్పుడె వెడలుదము.

వసి—దశరథుని పారలౌకికక్రియలు—

అందఱు—హా! దుఃఖము.

భర—సంయమీంద్రా! మాతండ్రిని సుగంధతైలకటాహమున నుంచితిమంటిరే? చూడ నైనఁ జూచెదను. కొనిపొమ్మా!

అందఱు—హా! హా! (నిష్క్ర).

—(చతుర్థాఙ్కము సమాప్తము)—

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

పఞ్చమాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

అడవిలోఁబర్ణశాల.

[ప్ర: రాముఁడు-సీత- (రాముఁడు జడలతో)].

రామ—సీతా! చూచితివా యీచిత్రకూటాద్రి యెంతరమణీయముగానున్నది! ఇట్టి నిదాఘోష్ణదినములను మధ్యాహ్నమున నెంతచల్లఁగానున్నది.

సీత—అవును. కడురమణీయముగానున్నది. ఇంకెన్ని దినములుండినను తృప్తికలుగదు ఈఘనాటవుల నీనగాగ్రములఁ జెట్లెంతగొప్పవి. చూడుమా యీయశ్వత్థవృక్షమెంత పెద్దదియో.

రామ—ఇదియేటికి మన మయోధ్యవిడిచిననాఁడు తమసాతీరమున నొక్కయశ్వత్థవృక్షాంతికముననే విశ్రమించియుండిలేదా? అదియేమి తక్కువగానుండెను?

సీత—అయోధ్యాపురి పౌరులందఱును మనమును విశ్రమించియుండినదిగదా? అదియుఁ బెద్దదియే. అయ్యో! ఆరాత్రి యర్థరాత్రమున మనము పౌరుల కన్నుమఱఁగించి యేతెంచితిమే. వారెంత దుఃఖించిరో!

రాము—అట్లుచేయకున్న వారు మమ్మువిడుచుచుండిరా? ఇప్పుడు మాటలాడినదేమి? వృక్షములవిషయముగదా? గంగాతీరమున నొకరాత్రి గారచెట్టు నీడనుంటిమే. ఆవృక్షమెట్లుండెను?

సీత—అదియును బెద్దదియే. మఱియెక్కడనో యింకను గొప్పవృక్షమును జూచితిమి?

రామ—శృంగిబేరపురమున గుహునితో నున్నప్పుడు చూచినదియేకదా వటవృక్షము.

సీత—అవునవును. ఆవటవృక్షము పాలేకాదా—

రామ—నేనును లక్ష్మణుఁడు నుపయోగించి జడలుదాల్చినది. సీతా! ఆనాఁడు నీవెంత యేడ్చితివి? ఇప్పుడీజడలతో నేనెట్లున్నాఁడను?

రామ—ఆయనంగుని సంహారించిన పురవైరివలె నున్నాఁడవుగదా?

రామ—అయిన వాకు ఫాలలోచనమేదీ?

సీత—మొన్నఁజూచితి నా ఫాలలోచనమును.

కం॥ మంటలఁ గ్రమ్మెడు కన్నులఁ
గంటక మొనరించునట్టి కాకాసురునిన్
గెంటింపఁ గనిన వేళన్
గంటిన్ నీఫాలలోచనము ప్రాణేశా॥

నీవు పర్ణశాల నాతొడపై నిద్రింప నన్నుఁ జెనకిన కాకాసురునిపై నీవిషీకము వైచినప్పుడు నిక్కువముగా నీకు ఫాలలోచనత్వము లవడియుండె.

రామ—నాకుఁ గల్గిన కోపమును బల్కెదవా?

సీత—కోపము నే కాదు. ఆ కాకము తనకన్ను నీయస్త్రమునకివ్వదో. అదియే నీఫాలలోచనము. అప్పుడే నీవు మూసినది.

రామ—అయిన నీవా పురవైరి కనఁగుని సాహసించిన పిదపఁ జేకూరిన గిరిరాజసుతవే.

సీత—ఆమె నే నెట్లగుదు? ఆమె శంకరులో నర్ధాంగిని కాదా?

రామ—నీకర్ధాంగమేటికి పూర్ణాంగము గావింతు (కౌఁగిలించును).

[ప్ర: (శీఘ్రగమనమున విల్లెత్తుకొని)-లక్ష్మణుఁడు].

అనుబంధము 48

లక్ష్మ—నీశాంతగుణమే నిన్నింతకుఁ దెచ్చె. లెమ్ము. పైఁబడియేతెంచు శత్రుస్తోమము ముంజించి చెండాడెదము. నీవు రాకున్న నాకైన నాజ్ఞయిమ్ము.

రామ—నీమాట లేమియుఁ దెలియవు-శత్రుస్తోమమేది?

లక్ష్మ—అందుఁ జూడుము ధూళి యెల్లెగయుచున్నదో?

రామ—అవును. దేని ధూళియది?

లక్ష్మ—భరతాది శత్రువర్గము వచ్చుచున్నది.

రామ—నీకెట్లు తెలిసెను?

లక్ష్మ—ఆ చెట్టెక్కి చూచితిని. కోవిదారాంకధ్వజము లగపడెను.

రామ—అయిన భరతు నేమి చేయ నెంచితివి?

లక్ష్మ—ఇదె నా బాణము. అదె వాని వక్షఃపీఠి. ఏది కఠినమో చూచెద.

రామ—అట్లేటికి?

లక్ష్మ—నిన్నుఁ గాదని తాఁ బట్టముగట్టికొన్నది చాలక, మహాగర్వసంరంభమున మనపై వచ్చుచున్నాఁడుగదా?

రామ—

అనుబంధము 49

లక్ష్మణా! దశరథుని కొడుకవై, నాకుఁదమ్ముఁడవై, సుమిత్రకన్నవాఁడవై, నీవిట్లాడుట చెల్లునా? భరతుఁడెవ్వఁడనుకొంటివి? నీకంటె నాకుఁగూర్చువాఁడు. నీకంటె వాఁడేమిటఁదక్కువ? నీయట్టి తామసగుణమొక్కటి వానికిఁ గలుగదు గాక. భరము చేరి పట్టమొల్లక దశరథు పంపున మమ్ముఁ బ్రార్థింపఁగదా వాఁడిందు వచ్చియుండవలయు?

[ప్ర: భరతుఁడు-శత్రుఘ్నుఁడు-(దూరమున)]

భర—శత్రుఘ్నా! చూచితివే లోకములన్నియుఁ గటాక్షమాత్రమున నేలఁజాలిన భోగి యెట్లున్నాఁడు! సార్వభౌమ సింహాసన పీఠిపై సేవాసమవేష్టిత రాజరాజన్యుల మోములకుఁ గళలు దెచ్చు విరాజన్మణీవితాన ప్రభామహితంబగు కిరీటము ధరింపఁగల పూజ్యశిరంబెట్టు భూషణ విహీనమైయున్నది. చూచిన నెట్టిమానసమును నీఱుగాక పోవునే!

శా॥ గాత్రంబల్లనఁ జిక్కె దైన్యము సమగ్రంబయ్యె నెమ్మోముననే
నేత్రంబుల్ముకుళాబ్జసన్నిభములై నిస్సారతంజూపె నో
శత్రుఘ్నా! కనుఁగొన్నమానసము చంచత్కీలలన్ గ్రాఁగదే
శత్రుల్గోరరుగాదె వైరులకు నీచందంబు వాటిల్లఁగన్॥

(శత్రుఘ్నునితో నమస్కరించును).

రామ—(భరతు నాలింగనము చేసి) భరతా! కుశలమా? రాజ్యమంతయు సురక్షితమా? ప్రకృతిజనుల బిడ్డలఁబోలెఁ బ్రోచెదవా? రాజాంగములఁ జక్కఁగా నరయుదువా? సేవకులఁ గరుణఁ బాలింతువా? గోదేవ భూదేవులఁ బూజింతువా? వర్ణాశ్రమ ధర్మములఁ బాలింతువా? జారచోరులు లేరుగదా? ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులసామ దాన భేదదండములఁ జక్కఁగా నెఱిఁగితివా? షడ్గుణంబులగ్రహించి సప్తవ్యసనముల మాని చతుర్దశపాపంబుల వర్జించి హాళికులకు దుఃఖము లేకుండఁ గోరరిగొందు సత్యైక వ్రతుఁడవై ధర్మైకనిష్ఠుఁడవై సర్వసముఁడవై యున్నాఁడవెకదా? తమ్ముఁడా! నీవేల యిందు రావలయు? ఎవ్వరితోడనైన నీక్షేమోదంతము మాకుఁ జెప్పిపంపి యుంపినఁ జాలదా? అదియేమిట్లు కన్నీరు నించెదవు? నాకొఱకు వగచెదవా? లేక నీకొఱకా?

భర—అన్నా! ఎవరికొఱకేల నాకొఱకే వగచెదను.

రామ—తమ్ముఁడా! మనవారందఱికిని సౌఖ్యమేకదా?

NARLA MEMORIAL LIBRARY
V. R. NARLA
D. P. R. I.
Acc. No. 10076

మత్త॥ రాజపూజితుఁడల్ల తండ్రి ధరావిభుండు సుఖుండెయా
రాజదేవులుతల్లులందఱు రాణనుండెడువారలే
భూజనంబులునిన్ను భక్తినిఁ బూజచేసెడువారెయీ
యోజఁగన్నులనీరుగారె నయోయిదేటికిసోదరా॥

భర—హా! నిర్భరము.

రామ—భరతా! ఏమినిర్భరము? నాపాదముచెవులకు నీవాఁడెట్టివార్తఁజెప్పనున్నావు?

భర—అన్నా! ఇంతకువచ్చి సంకోచమేల?

గీ। మనకులాధ్యుండు మనరాజు మనగురుండు
మనసుదైవము మననిధిమనధనంబు
మనదుభాగ్యంబు మనవాసి మనబలంబు
మనసుకృతరాశి మనతండ్రి మనకులేఁడు॥

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుఁడు (దూరమున)].

రామ } హా! జనకా! జనకా! (మూర్ఛిల్లిలేచి).
లక్ష్మ }

అనుబంధము 50

రామ—మాతండ్రి మము ముద్దుచేసి పెంచి కాపాడినతండ్రి సత్యప్రతిజ్ఞుఁడై, కరుణాగుణభూషణుఁడై, చిరరాజ్యమేలినతండ్రి మాకులేఁడయ్యెఁగా. కటకటా! ఎట్టి పాపపువార్త—

వసి—రామచంద్రా! సకలతత్త్వవేదియైన నీకెట్టి ప్రాకృతభంగియేలకలిగె? సహింపుము. నీముగ్గురుతల్లులు నినుఁజూచుటకై వచ్చియున్నారు. నీపాటునకు శోకఘూర్ణమానమానసులై యున్నారు. వారినూఱడింపుము. సోదరమ్మురమ్ము.

(నిష్క్రాన్తి)

పంచమాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

అదియే పర్ణశాల.

[ప్ర: రామ, లక్ష్మణ, భరత, శత్రుఘ్నులు, వసిష్ఠుఁడు, సీత, కైకేయి కౌసల్యా, సుమిత్ర, కూచ్చుండి భరతుఁడు (జడలతో)].

భర—అగ్రజా! నమస్కరించి విన్నవింతును. నీవులేని వైకుంఠపదవియైన నొల్లననుట నీవెఱుఁగవా? నీయభిషేకమున కియ్యకొన్నను విహితమే. ఈరూపముననే నను నీదండనుండ సమ్మతించినను విహితమే.

రామ—భరతా! ఈజడలు నారచీరలు నీకేల? మనజనకుఁడు నినుబట్టమునకు నియమించియుండ నీకు జరుపనున్న నెట్లు?

భర—జనకుని యాజ్ఞతెలియంగున రాజ్యమే నాయదిగదా? నిశ్చలమానసమున నేనీకిచ్చుచున్నాఁడనే. ఏల యనుగ్రహింపరాదు?

రాము—పదునాల్గేండ్లరణ్యముల నుండెదనని నేవచించితినే. అదితప్పుదునా?

కైక—రామా! నాకొఱకై కదా నిన్నా జనకుఁడరణ్యములకనుపుట? వరములడుగుటకెట్లో వానివదలుటకును నాకు స్వాతంత్ర్యముగలుగదా? నేనే యిప్పుడు వలదనుచున్నానే. నీకేటికీ ప్రతిజ్ఞ?

అనుబంధము 51

రామ—జననీ! ఎఱిఁగి యెఱిఁగి యిట్లేలాడెదవు? నాకాజ్ఞయొసఁగినవాఁడుజనకుఁడుగదా? అతఁడు లేఁడే అతఁడుండి యామాటచెప్పియుండిన నెట్లుగుచుండెనో కాని యిప్పుడు తిరిగిన నధర్మము.

కైక—మృతిబొందువఱకు నన్ను నా నాథుఁడు కన్నెత్తిచూడఁడాయనే.

భర—అన్నా! మావిధియిట్లున్నది. దశరథునడుగక వ్రాయరాదని యీ సంయమీంద్రుఁడు జనకుఁడు చచ్చువఱకు జాబే నాకువ్రాయఁడాయె. నేనేమిచేయుదును? పోనీ, దశరథుఁడు పిలిపించియుండిన వచ్చుచుంటి నంటివికదా? ఆ దశరథుఁడేల నిన్నరణ్యముల నుండుమనియె? ఈ కైక కైగదా? ఆయమయే యిప్పుడు తనకు వరములు వలదనుచున్నది. ఇప్పుడు దశరథుఁడున్న నిన్ను రావలదనుచుండెనా? ఉద్దేశమింత విచారింపవలదా? నీవెట్లయిన రక్షింపకున్న నేనన్యథాగతియెఱుఁగను. నీవు రాజ్యభారము వహించియున్న నీభృత్యుఁడనై యెట్టికార్యములైన నెఱవేర్పఁజాలుదుఁగాక, తాపసవృత్తినీవీయరణ్యముల నిట్లుండ నెట్టి సంతోషమున నేరాజ్యమేలుదు? ఏయూఱట నేనీపృథ్వీభారము వహింతు? కరుణావిశేషమునను, దేజోమహత్త్వమునను, గీర్తిప్రతాపముల వైఖరిని, సత్యనిష్ఠఁజేసియుఁ, బ్రభుత్వమహిమాదిశక్తివిశేషములను, లోకములెల్ల నేలఁజాలిన నీకుఁదగుఁగాక యీరాజ్యము నాకుఁదగునా?

అనుబంధము 52

(కాళ్లుపట్టుకొనిపడును)

రామ—భరతా! (అని కాలువదలించుకొనును)

భర—(చేతఁజిక్కిన రాముపాదుకలు పట్టుకొనును).

రామ—నీవింక నిట్లాడిన నాయాన గలదు. అవరజా! ప్రీతివిశేషమున మదిదెలియ కిట్లాడితివి కాక, ముందువెనుకలు యోచింపవే? ఆదశరథుఁడుండిన ననురమ్మని యుండు. నిక్కువమే. ఆయన లేఁడే. ఇట్టిచో నేవచ్చిన రాజ్యలోభుండనియుఁ బ్రభుత్వైక కాముఁడనియు, జనులు కొంకలైన నన్నెంచరే. ప్రాణముల నైనఁ బాసెదఁగాక నింకకోర్వఁజాల. దీర్ఘాలోచనము నర్చిన నామతము మీకే శ్రేష్ఠతమ మనితోఁపకుండదు. బాధింపకుఁడు. మన్నింపుఁడు.

అనుబంధము 53

భర—(పాదుకలఁ జేతఁబట్టి) అన్నా! నీవు కాల్లవదలించుకొనినపుడు దైవానుగ్రహమున నీపాదుకలు నాచేఁజిక్కె. ఇంతమాత్రమైన ననుగ్రహింపుము. నీవు పురికి రాకున్నను, నన్ను నీయొద్దనుండనీకున్నను, నీగుఱుతుగా వీనినైన సింహాసనమునందుంచి యభిషేకమొనర్ప నానతిమ్ము. (నమస్కరించును).

వసి—రామా! ఇది నిరుపాధికము. ఎవ్వరి ప్రతిజ్ఞలకును భంగము రాకుండునట్లును దన యభీష్టము నెఱవేఱునట్లును వేఁడినాఁడు.

కౌస—రామా! నీయెడ భరతునకెంత భక్తియో దీననే యెఱుఁగనగుఁగదా? అట్టి భక్తిపరుని యభీష్టము నేలనెఱవేర్పవు,

అనుబంధము 54

రామ—(భరతు నాలింగనముచేసి) ప్రియావరజా! నీకోరికకంటె నాకొనర్పఁదగిన దేమున్నది? తల్లులారా! మీయానతి మీఱుదునా?

భర—ఆహా! లలనీకృత ప్రస్తరనిజక్షోదములే! రిపుశిరస్సంచ్ఛేదములే! క్షోణీధరణమర్యాదములే! అవ్యయమార్గప్రసాదములే! కమలినీకృతవివాదములే! అపగతలోకనిర్వాదములే! ఉజ్ఝితవిషాదములే! లతాంతామోదములే! విలగ్నశ్రీకుచస్వేదములే! ప్రక్షాళితభ్రాంతిముఖమృగమదశాదములే! ఆసురావళీగర్వనిర్భేదములే! ఆలంబితసహాంతవేదములే! ఈపాదములు. భళిరే. తమోహరణ తరుణారుణ కిరణములు, సర్వలోకభారధరణములు, శ్రుతిశిరోలంకరణములు, భవసాగరతరణములు, సుధీజనమహితాభరణములు, ఈచరణములు. ఇవి నాకులభించెఁగా! నా కామోదము నించెఁగా! మనఃఖేదము హరించెఁగా! నాసుకృతము మించెఁగా! నాయభీష్టముఁ జెల్లించెఁగా! సంయమీంద్రా! నీవిడినలగ్నమున రామున కరణ్యవాసము లభించెనని యయోధ్యలోని మందబుద్ధు లనిరిగదా? ఆలగ్నముననే మాతల్లిచేఁ గావింపఁబడి రామునకు నిష్కరుణచే నేపాదుకలొసంగఁబడెనో, వానికే

పట్టాభిషేకము గలిగెనే? ఆహా! యెట్టిలగ్నబలము! రామచంద్రా! ఆపాదూరగు నట్టియు, నీవరణ్యమున కేగిన జ్ఞాపకమును, దశరథుఁడు కాలధర్మము నొందిన జ్ఞాపకమును దెచ్చునట్టియు, నయోధ్య నే నుండఁజాల. నీపునర్దర్శనమగుటవఱకు దాని గన్నెత్తియయినఁజూడను. నందిగ్రామముననే యుండెదను. రామా! నాకు సెలవిమ్ము. ఇదె యీపదునాలుగు వర్షము లెట్లయినఁగడపెదను. పదునాల్గేండ్లను బదునాల్గుగడియలుగాఁగడచన నభిలషించు నాకు నీవియోగకారణమునఁ జేసి పదునాలుగుగడియలే పదునాల్గువత్సరములుగాఁ దోఁచఁగలవు. అయినఁగడపెద. ఎట్లోగడిపెద. ఆంగీరస సంవత్సర చైత్ర శు॥ షష్ఠికిఁ బదునాల్గుహాయనములు నిండఁగలవుగదా? ఆనాఁడు నీమంగళదర్శనము నాకుఁ గలుగకుండిన మనఁజాల. నిక్కముగా మనఁజాల. తల్లులారా! ఇందుండుకొలఁది వియోగము వలని దాహమగ్గలమయ్యెడు.

అనుబంధము 55

అనుబంధము 56

కైక—భరతా! జాబు మఱచితివే.

భర—అన్నా! శత్రుఘ్నుఁడు కుత్తుకఁ ద్రొక్క ప్రాణమాత్రావశిష్టయై యాఱుదినము లుండి మంథర మృతిఁబొందెనని యెఱిఁగితివికదా? అది మరణపువేళ నీప్రతిక వ్రాయించినది. నీకిమ్మన్నది.

రామ—(చదివి) భరతా! ఎంత సకరుణముగా వ్రాసియున్నది. మంథరా! నన్ను క్షమింప వేఁడవలయునా? నా కేమపకార మొనర్చితివి? నిక్కముగా క్షమించితి.

భర—అన్నా! మఱియొక విజ్ఞాపనము. ఈపాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకమీయెడనే యొనర్పవలయునని నాయభిలాషము. అయోధ్యకుఁ బోవనుగదా? ఇఁక నందిగ్రామమునైననేమి? ఇంటైననేమి? నీసాన్నిధ్యముననే యొనర్చుట భాగ్యమగుఁగదా?

రామ—తమ్ముఁడా! నీకెట్లభీష్టమో యట్లనే కానిమ్ము.

భర—(పాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకమొనర్చును.)

అనుబంధము 57

—(మంగళం)—

అనుబంధములు.

అనుబందధములు.

1. సూత్ర—శ్రీరాగము-రూపకతాళము.

అమరావన-విమలానుత-కమలాసన-మారమణ ॥పల్లవి॥
సమదాసుర దమనానీకు-నమస్కృతులు-పీతాంబర ॥అను॥
ఘనాగమను-తనామనిను-వినాదైవమెఱుఁగ
అనపాయ-పదముగోరుచు-సనకా-దినుతా-వినతా
వనశీలా-నినుఁగొల్చితి ౧
అపారఘన కృపాలిత-సుపావనారిపుహారా
విపాకముల నెడలించుచు -నపరా ధపగుణ విపులా
ధిపనన్నుం-గృపఁజూడవె ౨
నా-మనవినివినవే-ననుదయఁగనవే యనవరతము
తిన్నని-విన్నప- మెన్నుచులో-కా-ధా-రా-
కారణ-వైరిని-కారణ-వారణ-తారణ-శుభకర ॥

2. నటి—రాగము-మోహన-రూపకతాళము.

ఘనవేణి-యజురాణీ-వనరుహాకిసలయపాణీ
ననుదయఁజూడుము రాణి-కనికరమునవాణీ
అనుదినసుతగీర్వాణి-కనదనుచరదింద్రాణీ
వినతాశ్రిత-జనతావహా-సునయనవిజితైణీ
జననుతదైవతమాణీ-ఘనకల్యాణీ ॥

3. దశరథుఁడు — రాగము-శంకరాభరణము-ఆదితాళము.

ఇంత ఘోరవిధానమాయెనే ॥పల్లవి॥
ఇంతమైనఁజూడకీధరాసురునినంతమొందఁజేసినాఁడనయ్యయో
వెల్లుశోకమునఁబెంపుదక్కి వీనితల్లిదండ్రులెంతతాపమొందుచు
తల్లడిల్లువారోతాళఁజాలనే నొల్లనొల్లవారి కొప్పఁజెప్పవీని

4. దశ—రాగము-ఝుంఝూటి-తాళము.

పాపన మౌనిపుంగవమా ఓ
కావకుమా యోడకుమా చూడకుమా బ్రోవకుమా ॥ప॥
ఓపిననిర్దయనీదు పాపనిజంపిన
పాపమునకునాకు శాపమొనఁగరాదే ౧

5. రామ — రాగము-కేదార-రూపకతాళము.

రావలదే తమ్ములిటకును
భూవరనుత ధీవిదిత ॥పల్లవి॥
చిన్నతమ్ములిందురాక చేయనేటికి
కన్నతండ్రివేఁడువాఁడ నున్నతివలదెన్నఁడైన ౧

6. దశ—రాగము-మోహన- ఆదితాళము.

తనుజాతా యేలుమా
భూతలమంతయుఁ బ్రీతిజనింప
వారకనీకిటు పట్టముగట్టిన
ధారుణినాదగు భారముదీఱు

7. కైక — రాగము-కమాజు-ఆటతాళము.

నేవినఁజాలను వెలఁదీ వలదీ-కొలఁది
జగదభిరాముని జానకీకాముని
తెగడెద వేటికి నగునే తగునే-పగయేమె ॥నేవి॥

8. కైక — రాగము-ముఖారి. ఆదితాళము.

హా హాయిది యెంతపాప మహాహా ॥పల్లవి॥
ఇంతటిమాటల నెటులాడఁజాలితే
సంతాపమెంత దురంతమాయె ॥ఆహా॥

9. కైక — రాగము-హిందూస్తానిఫరజ్.

మంథరా-నన్నిటు కావే యో ॥ప॥
మునిఁగితివననిధిని ననుదరిఁ జేర్పవే
కనికరంబునను-గాపాడవె యో ॥

10. దశ — రాగము-నవరోజు-ఆదితాళము.

వింతలాయె కామినిఁజూడఁగ వింతలాయె
ఇంతిరో నీవిటువంతలఁ జెందుట వింత॥
నారిమణినీ చందముచూచిన వింతలాయె
భూరివిచారమొ కోరికరీతియొ కూర్మివెలార్చుట ॥వింత॥

11. కైకా — రాగము-నీలాంబరి-ఆటతాళము.

మోసపోయితినయ్యో నాథునినమ్మి
ప్రాణనాథుఁడు నన్నుఁ బ్రాణపదిముగాఁగ
దానెంచుననిమది నేనమ్మియుంటిని ॥

12. దశ—రాగము-కమాజ-రూపకతాళము.

కోరకుమా సరసీరుహావదనా
మానిని యీక్రూరభంగి మానుదీనుపై
ఓ-చానసూను-గానఁదోలు-టీనెఱతగునే

13. దశ—రాగము-కేదార-ఆదితాళము.

చెలి యీపాటు సైరింపనే
హా-నాపుత్రునాకీయవే (నాపట్టినేఁబంపనే)
నీకేలంటి కాలంటినే నీలాగు వేఁడంగనీ
జాల మేల తాళఁ జాలబాళి లీల బాలా

14. రామ—రాగము-కానడ-ఆటతాళము.

చూడవేల మాటాడవేల
నేఁడిదేటికీ శోకములీల
(తండ్రినీ-వాఁడనుగానో)
నామీదకోపమొ ప్రేమముచూపవు
రామా యనిపిల్వ. వేమపరాధమొ॥

15. రామ—రాగము రాగమాలిక-రూపకతాళము.

జనకా నీకిటు లేటికి-ననుతాపము జనియించెనో
మనసారగ నాకార్యము వినుపింపఁగదే॥ ॥కాంభోజి॥
మించినతమినే భూతల సంచారము నొదవేమది
నెంచితి దానికినిటుశోకించఁగనేలా ॥కేదారగౌళ॥
నాసోదరుఁ డతికరుణా భాసురుండాభరతుఁడు
నీసూనుఁడు రాజగుటకు గాసిలవలెనా ॥దర్బార్॥

ఎడరేయిబి వైకై కేయియుఁ గడుహూరిమి గలతల్లియె
అడుగఁగరాదే వరముల నడలఁగనేలా ॥మోహన॥
నీకై యనలముఁజొచ్చెద నీకొడుకను నీదాసుఁడ
నాకానకుఁబోఁజాలనే శోకమిఁ కేలా ॥శహాన॥
గాసిల్లకు మిదెవచ్చెదఁ గౌసల్యకు వివరించెద
నాసీతకుఁ జెప్పెదనా యాసమువలదు ॥శంకరాభరణ॥

16. కౌస—రాగము-ధన్యాసి రూపకతాళము.

ఈవిధమున కేమిసేయుదు ఇంకెందుఁబోవుదు
బాలమన్మథనిన్నుఁగానల పాలుచేసిశోకమే
లీలనీగుదుప్రాణసమితి తాళుదాననే ౧
కైకగర్భమునందుపుట్టక నాకుఁగల్గినందున
భీకరాటవులకుఁబోయి తేకుమారక ౨

17. రామ—రాగము మోహన-ఏకతాళము.

ఇటువేకారినీకేల శోకింపఁగాఁదల్లిరో
సుశ్లోకవు నీవెందునుచాలు ॥ప॥
నీమాటపైనమ్మరో నేనీమాడ్కినిందుండిన
భూమిధవు నేమనమ దేమగుస తీమణిరో
యీమాటలాడకు మోమాత ౧

18. సీత—రాగము-అఠాణ రూపకతాళము.

అపరాధమేమి నాథానాయెడ ॥నప॥ ॥ప॥
తపియించి కుందురీతిగాఁ గృపమానవేమిన్నేఁ జేసితి
ననునీవు బాసిపోవ మనియుండు నంచునెంచితే
వనభూమి నీవుచేరఁగా మనసారవీఁట నేనుందునే ౧

19. రామ—రాగము-కమాజు అటతాళము.

భామామచన దీమానసము నామోహాపు ॥ప॥
ప్రేమాయతి నీమాటల నేమాడెదవో మానిని ॥అను॥
బాలామణి హేలావతి వాలాయము
చాలా వెతఁదూలంగనిఁ కేలామఱియాలాగున ॥

20. సీత—రాగము-బ్యాగు రూపకతాళము.

పాదములాన నీ-పాదములాన
కావననీ శోకసాగర మీఁదఁగఁజాల ॥ప॥
భూపతిలక మేనఁబ్రాణ మోవదుండఁగా
నాపయినీబాలఁజంపు పాపమురాదా ॥

21. కైక—రాగము-శంకరాభరణము ఆదితాళము.

భూపాలుఁడేమైపోవునో ॥ప॥
పరితాపముగలిగె ॥అను॥
ఎంతని చెప్పుదు సంతాపవైఖరి
అంతముగానని చింతలరమణీ ॥

22. కౌస—రాగము-కానడ ఏకతాళము.

కటకట కాంత-యెటువలెనింత
పటుతర చింత-పడి యెదో వింత
నీ కైకపట్టికి నీరాజ్యమిమ్మఁక-నాకూర్మిసూనుని
నాకిచ్చి కావుమా ॥
సుమి—నీరాము డెంతటి నేరము జేసెను
ఘోరాటవులను జేరంగనాథ ॥

సుమిత్ర (వైరులకైననువలవదీ దుఃఖము
కౌసల్య (ఏరీతిఁదీర్చెద వో రాజశేఖరా

23. దశ—రాగము-కేదార యాపక తాళము.

నీరజముఖులారా వర॥ ॥ప॥
నేరమించుకైననెఱుంగనిజ మీరక్కసిసాధించెను
కోరిభూరి వైరము॥
కనికరమింతైననుగనక వనితవరము లనియడిగెను
ఘనమగుపరితాపమడరెను మనఃజాలఁగద మనసులకసుఁ
గనలకుఁడిఁక ౧

24. కౌస—రాగము ఆనందభైరవి ఏకతాళము.

వర తమాల వేణిరో వాదా నా
కుమారుఁదయఁగనరాదా ॥ప॥
బాలా వైరము లేలా కోపము-మేఁబా-ననుదయఁజూడుమింకః
జాలా బాలుని వేలార్పకు హేలాగుణ జాలా ॥వర॥

25. కౌస, దశ—రాగము- సురటి ఆదితాళము.

ననుఁదలచిదయఁజూడవే సతీ
కౌనకిదేలాయింత కోపముఁబూనఁగ ॥ప॥
కైక—ఇదితగు నెకడునారడిభళీ
మదినినామాటింక మానఁగఁజాలనే
కౌస—బాలా వైర మేలా నేర మేమీ పరమాదరణ విడఁగ ౧
కైక—మేలీ మాటనా దేనేరమాయె మెలఁతా వలిదీ-పలుకు
దశ—ఈరీతి మేరాచ కోరాక్షి వైరము ఇరవారఁగరుణింపు
భరమా యెలాళ ౨

కైక—ఇంతేల నా మీద-బంతంబుఁజూపఁగ
నెడఁబాయు బెడరే నె మిడుకంగ ॥నిటు॥ ౧

కౌస—సన్నుతాంగి విన్నవించు చున్నదాన నన్నుఁబ్రోవ సరసము
తగునె సురచిరగతినీ కరుణవదలకే నిరతము ౨

కైక—మాటిమాటి కాటలానే పాటిరాని మాటలేల మగువరో
యిదియుం బగయనందగునే సొగపులవగలే తగదింక ౩

దశ—నా మనవివినవే కిసుకవలదే వనజనయునా మనసునను-గొన
కొనియిఁక నే మనదలఁచిననీ పనివిడువఁగదే పణతిరో ౪

కైక—నా కకటచనునే వెకలిమనవుల్ వికటమతినే సుకరముగవిక-
లములగునా టకరచనలనిం దకు గుటిగొలుప బ్రకటము ౫

కౌస—సరసిజముఖినీ భరతునినిపుడే ధరణిబిలుపుమె వ్వరువలదనరీ-
చరితము శుభకర మతిసుఖ కరమగు నిరతము మదిమదిగను
గొని యెదమిఁక నరాళ శిరోజ కుమారు నరణ్య నివాస
విరోధ-మేల ౬

దశ—విలసితమతివై వెలసిననతికీ తులువతనమునీ కలవడఁదగునే
చెలియరో నిజముగ మననిఁక బలుదయ వలసిన ననునిటుబ్ర
దుకఁగఁ బనుపుము పలాశి విచార మిదేల విలోల విలోచ
నలాతినబె ౭

కైక—కొడుకు నకనినే నడిగినవరముల్ దుడుకు తనముగా నుడివెద
రకటా కొడుకును గొనియెద యడవులఁ బడియెద కడుముద
మడరఁగగఁడుకొని మఘఁడిఁక నెడందఁ గడింది వెడంగు
కడంగి యడంచు టిదేల ॥యిటు॥ ౮

26 సుమి—రాగము-ఇంగ్లీషునోటు-ఆదితాళము.

సరసిజలోచనచూడవే తరమగునే భీ-కరమగుచందము ॥ప॥
శ్రీకరుండగు రాకుమారుని భీకరాటవిఁ జేర్పకుమా
వీఁక చెడుబలు కాకతగదిది కైకనీకును గరుణయుఁగలుగదే ౧
మానకదశరథుసూనునినో-మానివి కానకుఁకుఁబం పెదవే
చాన-నాకును-సూనులిరువురు పూనివలసిన-వాని
నుంచు కానలోన ౨

27. సుమి—రాగము-హిందూస్తాని-చాప్‌తాళము.

సుందరాంగికైకేయినీ కెందుకేయీ క్రూరభంగి॥ డెందమునఁ
గరుణలేక మందయాన మమ్ము నెల్లఁగుందఁజేయు టేటికమ్మ
కానలోన దశరథుసూనుఁడుండఁ గోరితేని మానవతినాకిద్దఱు
గానవారిలోననొకనిఁ బూనిపంపు సోదరినీ కెందుకింత ౨

27. కౌస—రాగము ఆనందభైరవి-ఏకతాళము.

కైకా మానవేకాక రామునిపోక భరతుఁడువచ్చెడుదాక
చేకొనుమీ వైవడి పోకార్పకు వీఁక ॥వరతమాల॥

28. కైక—రాగము-కేదార-రూపకతాళము.

పోలదెమీ మేలిపల్కు-లు-ఇంకేలాచాలును .
బాలఁగానను గోలఁగాఁగొని కేలిచేయఁగఁజాలువారివలె
వెలయఁగమీమాటలబలు విన్నాణమునిండారెను
తలఁపకుఁడీనన్ను మోసముసలఁపుమాట సవతులార॥

29. లక్ష్మ — రాగము-దర్బారు రూపకతాళము.

వింటి రేసదస్యులారా వెలఁదిమాటల
కంటగించియాడువాలు గంటిచందము॥
క్రూరభంగినీమెమగనిఁ గోరెవరముల
తారతమ్యమరసికనుఁడు ధర్మసూక్ష్మము

30. లక్ష్మ— రాగము-కేదారగౌళ ఆదితాళము.

కోపముచేఁగడు పాపములనాడితి
భూపతిలకనాకు శాపమొసంగవె
తాళగతల్లినిఁ దండ్రినిదూరితి
పోలదీపాపపు నాలుకఁగోయంగరాదె॥

31. రాగము-భూపాళం అటతాళం.

రామ, లక్ష్మ, సీత } చాలా మీరలడలవలవదీ వేళ
ఈలోననేమరలిచ్చెదము వెగమెయింకేలా.

దశ, కౌస, సుమి } బాలా తాపమెట్టులఁదాళుదుమీ వేళ
నీలాగాయె మానోముఫలము చూడఁగనింకేలా ॥ప॥

రామ—కళవళింపకుఁడింక మాకయి బలముగాఁదలిదండ్రులారా
తలఁపరే పసుపరే పలుకరే సేమముగ
సీత— నతులొనర్చెదమధికభక్తినిఁ బితరులార శుభంబుగోరుచు
వెతలఁబోవిడిచిమ మ్మనుపరేసౌఖ్యముగ ౧
లక్ష్మ—నేమనంబిడుఁడింకసీతా రాముల వెనువెంటఁబోయెద
ప్రేమతో సేమమే కోరుఁడీ పంపుఁడీక ౨

సుమి—రామనీదుహిమాంశుఁబోలిన మోముఁజూడఁగ మరలగల్గెడు
సేమమింపారఁగా లీలమైపోయిరము ౩
కౌస—అడవులనుఁబాలించినాదగు కొడుకుగోడలిమరలనాకె
ట్లిడియెదో బాలకా లక్ష్మణా సేమముగ ౪
దశ— పాడియెఱుఁగకనిన్ను నీపతితోడఁగానలకంపుటిది యే
జాడయో కోడలా చేడెరో చూడకిఁక ౫

32. పౌరులు—రాగము-శంకరాభరణము ఆదితాళము.

దిట్టతనంబున వెడలండి గట్టిగ ధైర్యముపట్టండి
పొట్టలుడొక్కలుచీల్చండి కట్టెలగంపలఁగాల్చండి
రాముని కానలలోఁజేర్చి తామసించిరిటుపోకార్చి
మోమోటంబడివిడువండి ఆముండలవడిపాడవండి ౧
కైక రాజసతియగునేమి కాకామంథరముండేమి
లేకున్న నుదశరథు డేమి పోకుండఁగబడిమొత్తండి ౨
బడ్డనమేర్పడనిలుపండి కడ్డాయంబుగఁబిలువండి
అడ్డమువచ్చినవారలను గొడ్డంటనుఁబడఁగొట్టండి ౩

33. రామ—రాగము-హిందూస్తాని-ఆదితాళము.

పౌరులార పేఁదువాఁడ-భూరికరుణఁజూడుఁడి
ఘోరపాపకార్యమా యె-ధీరులారవీడుఁడి
భూతలేశుభార్యమీకు మాతగాదో యెంచఁగా
భీతిలేక చేయువారె మాతృహింసమించఁగా ౧

34. దశ—రాగము-ఝుంఝూటి-రూపకతాళము.

రాఁగదేనన్నుఁజేర రథముమాని రాఘవా ॥ప॥

ఈసుమంత్రుఁడిట్లురథము నీసుచేసితోలేఁగా
భాసు రాంగునన్నుఁబాపఁ జేసిపాపియయ్యెనే
ప్రేమమీఅనరదమింత తామసింపనిల్పుచు
నేమహాత్ములైనమా రాముమాకునివ్వరే

35. కైక—రాగము-పీలు-ఆదితాళము.

ఎంతద్రోహపు కార్య మొనర్చితి
వంతలెంతో వచ్చునాకును ||ప||
భూపాలునిమది కాపగదాయనై రూపుమాపితి
ద్రోఁపదాయెనెకింతయుఁ-ద్రోఁపదాయె
నేపువోయె-పాపమాయె

36. దశ—రాగము-సావేరి-ఆదితాళము.

నేనేమితప్పు చేసితినో-రామా
దీనరక్షకనన్ను దిలకింపరావే ||ప||
ప్రేమ చూపవు నాపై-నేమి నేఁజేసితి
రామాయాలింపవే-నామనవి
ఈమరణము వేళ-నేని చూపవె నాకు-నీముద్దుగాఱునెమ్మోము
కుమార ∩

37. రాగము-ముఖారి-ఆదితాళము.

కౌస } వెడలితే ప్రాణేశా-
కైక } కడుదయ-మాని తేమాపై

కౌస—చటులతసూనుని నటపులకించి
పటుతరశోకముపాలై-కటకటమమ్ముఁబాసితే ∩

సుమి— మోహమునించుచు-ముద్దులసతియని

యీహజెలంగఁగవింతై-ద్రోహమదేమినాథా ౨

38. కైక—రాగము-హిందూస్తాని-ఆదితాళము.

జనలోకపాలా-ననుఁబాసితే

దీనతవాటిల-నానేరమెంచుచు

పోనాడనీదయ-హోనాథపోయితె ౧

వరములడుగనీకఁ-గరుణించిచూడుమా

భరతునిమానియీ-పరిరామునిల్పుచూ ౨

39. రాగము-భోగిసావేరి-ఆటతాళము.

కావవె-కావవె-కావవె ॥ప॥

హా-ప్రాణేశపాసితెమఃమ్మ దయ-లేనిచందముదోఁచెనమ్మ-

కరుణానిధిమనవిఁజేకొమ్మయీప్రాణమెయింకభారము

నీవు-లేనిదెమనమింతమ్మ

(రెండవ యవనిక పడును)

మ-మ్మారయకనదలఁజేసి-నేఁడూర కేమము నెడఁబాసి

పోవ-వైరులమేగుణరాశి-కడ-తేరెనెమాబలువాసి

మను-వారమెనినుఁదలపోసి ౧

(ముందు యవనిక పడును)

40. భర—రాగము-తోడి-రూపక తాళము.

పురిదాఁపున-కరుదేరగఁబరికింపవెయరిసూదన

పరితాపము-భరియించుట-యరుదాయెఁగదే

చేతోభయ-మీతెఱఁగున-నీతాపము-నోతమ్ముఁడ
ఆతల్లుల-కాతండ్రికి-నేతెఱఁగదే

41. కైక — రాగము-శాహన-ఆదితాళము.

అయోయి కేగతి-వియోగతాపము తాళఁజాల వనజాక్షి ॥ప॥
పాపబుద్ధినీవునన్నుఁ బాడుచేసితి
భూపమౌళితోడ నేను-బోవఁజాలనై నే-యయో

42. శత్రు — రాగము-హిందూస్తానితోడి ఆటితాళము.

తామసమాయె నేమనియింక-రామునిఁజూచువాఁడనో
యీతరినింక భూతనుజాత.సీతమ గాంచఁగూడనె
మాతయెయింత పాతకియాయె-ప్రీతిదలంగ దైవమా॥

43. భర — రాగము సాలేరి-రూపక తాళము.

మనఁగలనే- ఆహో
ఆ-మనుజాధిపు రాముఁజూడక ॥మన॥
వనభూమికిఁదనుఁబంపిన-ఘనపాపిని కాకైకకు
జనియించితినని రాముఁడు-నను నేఁడరగంటజూచిన ॥మన॥

44. కౌసల్య — రాగము-ఆభోగి ఆదితాళము.

హా హాయిఁక నేదిదారి
ధరణీశ రామునీ పురిఁబాయఁజేసియు
భరతునిపై నను-బరికింపవైతివే
ఆకైకకోరికఁ-జేకొంచు రాముని
లోకాభిరాముని-నాకానఁజేర్చితే॥

45. భర—రాగము-కాపి ఆదితాళము.

వీర-మాతా-దయఁజూడకే
చింతింపకమ్మనా-యంతముఁజేయుమా
ఇంతయైనఁగీడులేదు-సంతసింతునే ౧

46. కౌస—రాగము-తోడి-ఆటతాళము.

అన్నరో తాపంబుచేనీ-పిన్నమాటలాడితి
పిన్నమాటలాడితి
నిన్ను వేఱే-రాము వేఱే-యెన్ను దానఁగాను
ఎన్నకయీమాటలెల్ల-మన్ననంబుచేయువే ౧
పెల్లుగామాప్రాప్తికినీ-తల్లి యేమిచేసెను
చెల్లఁబోయా కైక నేలా చెడ్డమాటలాడెదు. ౨

47. కైక—రాగము-బిలహరి రూపకతాళము.

ఘోరపాతికినే-సారసాక్షిరో-చంపుమునను
క్రూరవరముఁ-గోరిచంపితి ధారుణీ పాలుని ॥ప॥
భీతిఁగానక సీతనూజుని-సీతల బలు-నూతఁద్రోసితి
మాతనేఁబతి-ఘాతుకిననుఁ-బ్రీతిఁజూడకుము ౧

48. లక్ష్మణ—రాగము-బిలహరి రూపకతాళము.

పని-బంపునన్ను-నింపుమీఱ-సొంపునింపెద
నను-కంపమాని-జొంపినింపి-చింపిచంపెద
అదె-వైరిదారిమేఱమీఱి-చేరఁదేరఁగా
ముద-మారఁజేరి-చీఱికేఱి-పోరెద

49. రామ—రాగము-శహన-రూపకతాళము.

మేలా యెనిట్టిమాటలీ వేలీలనాడితి
చాలా యోజూచిచూచినీ-కేలాగుగల్గెనో
నాకూర్మిసోదరుండవై-యీకీడు లేటికి
నీకేమికావరంబొకో-కాకవివేక మో॥

50. రామ, లక్ష్మ—రాగము-శహన-రూపకతాళము.

మనగలమేయిఁక-జనకా ॥ప॥ నినుఁగనక ॥అ॥ ॥ప॥
రామ—సేమము జింతించుచు నా మోదము కన్నీరనఁ
ప్రేమముదైవారఁగ రామా యనుచుంటివె ౧
లక్ష్మ—కోపముదగదని-తీపారఁగబోధించితి
పాపముఁబాపిననుఁగాపాడవెచూడవె ౨
సీత— వీడకనాముద్దుల-కోడలనిమన్నించితి
చూడకనన్నోనృప చూడామణిపోయితె ౩

51. కైక—రాగము-యదుకులకాంభోజి-చాపుతాళము.

రిపుభీమా-దయఁజూడుమా-నీ-వీమాట
లేమా చెఱామన్ననా-ప్రేమముపీడఁగ-రామయిదేల॥
నోనాడికాననము-లోనఁద్రోసితివని
పోనాడకుమునన్ను-నా నేరము లెంచకుము॥

52. భరత — రాగము-బ్యాగు రూపకతాళము.

ఇదితగునె-రామా-ఇది
నీ-పదదాసునిఁ-బారదోలుట
విను కేటికినీ కేతగు-నసియాడుమనముమానుము
పసిబాలుఁడ-నవివేకుఁడ వసుధాతలమేలఁజాల ౧

53. రామ — రాగము-ధన్యాసి-రూపక తాళము.

జన కాజ్ఞమీఱనాకుఁ జను నేకుమారక |ప||
వనభూమిమూని నే-జను దేరఁగానను
ఘనరాజ్యకాముఁడంచు-జను లెల్లఁదిట్టరే
మనసున ననుఁగనలకుమిఁక ౧

54. రాగము-కానడ ఆదితాళము.

కౌస—పరికించి తెకుమారక-భరతునిభక్తిని
కరుణించి చేయుమీ తని-యరుదారుకోరిక
సుమి—ఘనాశమీఱఁజేసెనీ-మనోభిలాషము
విననంగఁబోలుకీనినో-తనూజ చేయవే ౨
కైక— కూరిమిపిన్న తమ్ముఁడు-కోరినకోరిక
దూరంబు సేయబాడియే-శ్రీరామచూడవే ౩

55. రాగము-కాపి ఆటతాళము.

కౌస—
కైక —
సుమి— } ఊరికినిబోవమన నేరీతిగ-న్వారడిలు
భర — సారెకునునీ రాక యె-కోరుచుందు-మో రాఘవ
శత్రు —

కౌస—పున్నమచందురుని నున్నతిఁగాంచుగతిఁ-జెన్నారఁగ
నిన్నుఁగను-టన్నాయిఁక నెన్నాళ్ళకో ౧

భర—సోదరనిన్నుంగను-మోదములేకయున్న-సాదరవి-నోదా
యిఁక-భేదమును-నేఁదాళను ౨

సుమి—బాలకమేమీపదు-నాలుగువత్సరము-లేలాగునఁదా
ళుదుమొ-శీలాగుణజాలాయిఁక ౩

కైక—శ్రీకరకాపాడవె చేకొనిమన్నింపవె యీకానల నీకీగతిఁ
జెకూర్చినకైకేయిని ౪

శత్రు—ప్రేమనునిన్నుంగన కీమెయి నేనుండఁగ నామానసమే
మానాకా యేమారదు. రామానిను ౫

56. రామాలక్ష్మ-సీత—రాగము-వరాళి-చాప్ తాళము.

చింతింపఁగా నిం తేలతల్లులారా
వంతలన్నియుమాని-సంతోషమునఁబోరె ॥ప॥
ఏలయోచనచేయ-నీలాగు కడచను
నీలోననీవదు నాలుగువత్సరములు ౧
భరత నాసోదరా పరితాపమేటికి
ద్వరలోనె మేమూరి కరుదెంచువారము ౨

V. R. NARLA D. P. R. L. ACC. No. MEMORIAL

మంగళము

57. రాగము-సురటి-రూపకతాళము.

శ్రీ రా మా నా థా భూరిధరా ధారవినత (శీలా)
మంగళం ॥మ॥
వందనీయమునిమనోర విందసారఖేలనా
బృం-దా-ర-క-పాలా
సుంద రార వింద లోచనా
వనరుహా భవశశి ధరసుర
వరనుత వటదళ సుశయన ౧
రామకృష్ణసుక వివినుత నామవేద గోచరా
సా-మ.జే-శ-పో-షా.భూమి-జాత-కామి తప్రదా
భామిత ధీమహీ మిూ మిత పురహరి సరవర సుఖ
కర మహిరిహార ఖరకర సునయన ౨

పాదుకాపట్టాభిషేకనాటకము సమాప్తము.

V.R. NARLA MEMORIAL LIBRARY
V.R.NARLA
D.P.R.I.
Acc. No.

బళ్ళారి భువనేశ్వరీ ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపఁబడియె.

BGi

BC

A00A105B143

[illegible] ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపత్రిక

పుస్తకం సంఖ్య	AOUA105B143
పుస్తకం పేరు	[illegible]
తారీఖు	31 December 2025
ముందు అట్ట	Yes
వెనుక అట్ట	Yes
మొత్తం పేజీలు	121
పెద్ద సైజు పేజీలు	
ఖాళీ పేజీలు	9, 11, BC
లేని పేజీలు	No
తయారు చేసినది	[illegible]
పేజీలు సరిచేసినది	
స్కాన్ చేసినది	Teki
పరీక్ష చేసినది	anusha
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	good